

**ЕФЕКТИВНІ ІНТЕРАКТИВНІ
МЕТОДИ НАВЧАННЯ З ПИТАНЬ
ЗАСТОСУВАННЯ КОНВЕНЦІЇ
ТА ПРАКТИКИ ЄСПЛ
У СУДДІВСЬКІЙ ОСВІТІ**

Організація з безпеки та
співробітництва в Європі
Координатор проектів в Україні

Організація з безпеки та
співробітництва в Європі
Координатор проєктів в Україні

Ефективні інтерактивні методи навчання з питань застосування Конвенції та практики ЄСПЛ у суддівській освіті

Київ – 2020

ISBN 978-617-7627-50-9

Фулей Т.І., Кучів О.М. Ефективні інтерактивні методи навчання з питань застосування Конвенції та практики ЄСПЛ у суддівській освіті – К.: ВАІТЕ, 2020. – 140 с.

Рецензент:

Фазикош Ганна Василівна, к.ю.н., суддя Закарпатського апеляційного суду

Рекомендовано до друку Науково-методичною радою Національної школи суддів України (протокол № 6 від 18.12.2020 року).

Науково-методичний посібник підготовлено із врахуванням сучасних інноваційних, інтерактивних тенденцій в освіті, на основі узагальнення та опрацювання значного досвіду розробок, апробацій, проведення тренінгів для тренерів, викладання курсів, тощо. Посібник містить якісно нові авторські науково-методичні розробки та підходи у навчанні з питань застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини.

Основну увагу приділено підбору найбільш оптимальних та ефективних методів навчання дорослої високофахової аудиторії відповідно до досягнення навчальних цілей.

Рекомендований для використання у процесі підготовки суддів та спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді, а також може бути корисним під час складання ними кваліфікаційного іспиту.

Посібник також стане в нагоді представникам інших правничих професій, які розробляють та проводять тренінги з питань застосування Конвенції та практики ЄСПЛ.

© Фулей Т.І., Кучів О.М., 2020

© Координатор проектів ОБСЄ в Україні

Організація з безпеки та співробітництва в Європі
Координатор проектів в Україні

Ця публікація видана за підтримки Координатора проектів ОБСЄ в Україні. Усі права захищені. Зміст цієї публікації можна безкоштовно копіювати та використовувати для освітніх та інших некомерційних цілей за умови посилання на джерело інформації. Координатор проектів ОБСЄ в Україні не несе відповідальності за зміст та погляди, висловлені у цій публікації.

Зміст

ПЕРЕДМОВА	5
ПОДЯКИ.....	12
ПОКАЖЧИК СКОРОЧЕНЬ	13
1. ТРЕНІНГИ З ТЕМАТИКИ КОНВЕНЦІЇ ТА ПРАКТИКИ ЄСПЛ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ОСВІТНІ ІННОВАЦІЇ	14
1.1. Особливості тренінгів з тематики Конвенції та практики ЄСПЛ для суддів	14
1.2. Особливості тренінгів для кандидатів на посаду судді	19
1.3. Особливості підготовки тренерів: поєднання навчальної та методичної складової у ToT	21
2. СТРУКТУРНІ ВПРАВИ	24
2.1. Структурна вправа «Знайомство та очікування. Навчальні цілі та очікувані результати»	25
2.2. Структурна вправа «Що дізналися нового і що вразило протягом першого дня тренінгу»	32
3. ІНТЕРАКТИВНІ МІНІЛЕКЦІЇ: ВИДИ СЛАЙДІВ, ВИКОРИСТАНИХ У ПРЕЗЕНТАЦІЯХ	36
4. ЕКСПРЕС-ОПИТУВАННЯ ТА ЙОГО ЦІЛІ	61
4.1. Обізнаність з проблематикою та опрацювання рішень ЄСПЛ ..	63
4.2. Актуалізація знань	66
4.3. Засвоєння навчального матеріалу	71
4.4. Визначення ставлення до певної проблеми / зміна ставлення ..	73
5. ДЕМОНСТРУВАННЯ ВІДЕО З ПОДАЛЬШИМ ВИКОНАННЯМ ВПРАВИ ...	76
5.1. Демонстрування фільму про ЄСПЛ.	76
5.2. Демонстрування виступів конференції TED (TED Talk)	80
5.3. Демонстрування фрагменту з кінофільму.....	82

6. МОЗКОВИЙ ШТУРМ	85
7. МОДЕРОВАНЕ ОБГОВОРЕННЯ	88
8. МЕТОД АНАЛІЗУ СИТУАЦІЙ (КЕЙС-МЕТОД)	93
8.1. Розмежування сфер дій статей Конвенції	93
8.2. Визначення засобу втручання у право та застосування «трискладового тесту»	96
8.3. Вироблення позицій у справі (заявника, Уряду та ЄСПЛ)	99
8.4. Визначення наявності / відсутності порушення Конвенції.	106
8.5. Прийняття рішення у справі	114
9. РОБОТА В МАЛИХ ГРУПАХ	117
10. ВИКОНАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ЗАВДАНЬ	123
ЗАМІСТЬ ВИСНОВКІВ: ЛАЙФХАКИ З ВИКЛАДАННЯ КОНВЕНЦІЇ ТА ПРАКТИКИ ЄСПЛ	131
ПЕРЕЛІК ПРИКЛАДІВ, НАВЕДЕНИХ У ЦЬОМУ ПОСІБНИКУ	136
ПОКАЖЧИК РІШЕНЬ ЄСПЛ	139

Передмова

Київські рекомендації про зміст та методологію суддівської освіти з питань застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, практики Європейського суду з прав людини та виконання рішень Європейського суду з прав людини¹, схвалені на Міжнародній регіональній конференції високого рівня «Захист прав людини через суддівську освіту: кращі практики та удосконалення стандартів» у грудні 2019 року, передбачають, що навчання з тематики Конвенції та Європейської соціальної хартії та, зокрема, щодо практики Суду та вимог до виконання рішень Суду та їх ефективного впровадження в національну правову систему, мають бути невід'ємною частиною навчальних програм для майбутніх суддів (первинна підготовка) та чинних суддів (постійне навчання).

Щодо Конвенції та практики ЄСПЛ в Національній школі суддів України (НШСУ) ці рекомендації реалізовані у період 2015-2018 рр. Так, Національною школою суддів України розроблено 21 навчальний курс у формі тренінгів (без урахування дистанційних курсів), у яких конвенційні стандарти та практика ЄСПЛ є або основною темою, або її вивчення здійснюється «по горизонталі», у контексті теми, що розглядається. Розробка цих курсів здійснювалася у межах співпраці НШСУ з проектами міжнародної технічної допомоги.

Досвід розробки, апробації, проведення тренінгів для тренерів (ToT) та викладання цих курсів для суддів і кандидатів на посаду судді дав можливість узагальнити, опрацювати й проаналізувати унікальний матеріал, частина якого представлена у цьому посібнику.

Розробка усіх тренінгів здійснювалася з урахуванням сучасних тенденцій в освіті дорослих та із використанням інтерактивних методів і принципів навчання, які щоразу при їх застосуванні демонструють свою ефективність. У посібнику «Інтерактивні методи навчання у підготовці суддів», підготовленому у 2017 році НШСУ за підтримки канадсько-українського проекту «Освіта суддів – для економічного розвитку»² описано основні інтерактивні методи навчання та їх використання у навчальних курсах, розроблених НШСУ для суддів протягом 2015-2016 років. У цьому посібнику, що є його своєрідним продовженням, узагальнено використання цих навчальних методів у курсах (базових та спеціалізованих), присвячених тематиці Конвенції та практиці ЄСПЛ. Таким чином послідовно впроваджуються положення Інтерлакенської декларації³ (2010) та Брайтонської декларації (2012) щодо ефективного виконання Конвенції на національному рівні шляхом підготовки та підвищення рівня кваліфікації суддів, продовження ознайомлення національних органів влади з конвенційними стандартами та забезпечення їхнього застосування.

¹ <http://www.nsj.gov.ua/files/1579601605kyiv%20recommendations%20UKR%20rev.pdf>

² Фулей Т.І. Інтерактивні методи навчання у підготовці суддів. Навчальний посібник для викладачів (тренерів). – К.: ФОП Клименко Ю.Я., 2017. – 156 с.

³ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a48#Text

Важливо враховувати, що у межах навчання дорослих взаємодіють щонайменше 3 суб'єкти: замовник навчання, виконавець і споживач навчального продукту. НШСУ у цьому процесі виступає виконавцем – творцем навчального продукту⁴, споживачем якого є чинні та майбутні судді, а замовником – суспільство, зацікавлене у належному рівні підготовки суддів, адже, як зазначено в Декларації принципів суддівської освіти, прийнятій 8 листопада 2017 року Міжнародною організацією суддівської освіти (ІОЈТ), підготовка суддів є важливим компонентом забезпечення високих стандартів компетенції та ефективності, є основою для незалежності судів, верховенства права та захисту прав усіх людей.

Необхідною передумовою ефективного і результативного навчання є узгодження між суб'єктами навчального процесу мети, очікуваних результатів, способів їх перевірки, умов і формату проведення, дотримання вимог і обмежень у навчальному процесі кожною зі сторін. Погодження запитів і потреб та укладення своєрідного «контракту» між НШСУ як виконавцем / творцем та суддями як споживачами навчального продукту відбувається під час робочих зустрічей суддів-розробників, а базові вимоги визначені у Концепції національних стандартів суддівської освіти в Україні⁵.

Саме вимоги і навчальні потреби закладають змістові межі навчання дорослих, характерною ознакою яких є конкретний і обмежений (а не широкий, як в загальній чи вищій освіті) зміст. Окрім того, навчання дорослих – процес добровільний, бо інакше це взагалі не доросле і не навчання⁶.

Навчальний процес буде дієвим лише тоді, коли навчальні результати охоплюють усі три навчальні сфери особистості: когнітивну (знання), психомоторну (вміння та навички) та ціннісну (ставлення) за Б. Блумом (B. Bloom)⁷. Це положення знайшло відображення і в Концепції національних стандартів суддівської освіти, де зазначено, що розробка всіх навчальних курсів для суддів та кандидатів на посаду судді здійснюється НШСУ з урахуванням трьох вимірів, якими є знання, навички та ставлення (у т.ч. розуміння соціального контексту здійснення правосуддя).

Дати знання – найпоширеніший досвід, їх найлегше виміряти. Навчити поведінки / умінь – більш трудомістке і часомістке завдання; це значно важче, ніж дати знання, оскільки в багатьох випадках від дорослих учасників та учасниць вимагається змінити усталений спосіб виконання певної дії. Проте навчати ставлення – найважче, адже для цього необхідно переконливо довести, що новий погляд має свої переваги; учасники та учасниці мають повірити, що існує дійсно кращий спосіб⁸.

Необхідною умовою ефективного навчання дорослої, особливо високопрофесійної, аудиторії є усвідомлення та ідентифікація очікуваних результатів, та струк-

⁴ Навчання дорослих: виклики, специфіка, інтерактивні методи. Український досвід в регіональному економічному розвитку. – О. Пашко – Посібн. Львів: Галицька видавнича спілка, 2013. – С. 33

⁵ Концепція національних стандартів суддівської освіти в Україні. Додаток 5 до Регламенту НШСУ, затвердженого наказом від 24.06.2016 №34. Схвалено Науково-методичною радою Національної школи суддів України, протокол від 23.12.2014 № 5.

⁶ Навчання дорослих: виклики, специфіка, інтерактивні методи. Український досвід в регіональному економічному розвитку. – О. Пашко – Посібн. Львів: Галицька видавнича спілка, 2013. – С. 43-45.

⁷ Там само, С. 43.

⁸ Там само, С. 44-46.

турування змісту навчального матеріалу з використанням найбільш ефективних методів для досягнення очікуваних результатів кожного тренінгу.

Безперечною перевагою *інтерактивного навчання* є те, що воно формує здатність мислити неординарно. Воно забезпечує не тільки приріст знань, умінь, навичок, способів діяльності й умінь щодо комунікації, але й є необхідною умовою для становлення та вдосконалювання професійної компетентності шляхом залучення учасників освітнього процесу до осмисленого переживання індивідуальної й колективної діяльності для нагромадження досвіду, усвідомлення й прийняття цінностей⁹.

Одне з призначень інтерактивного навчання – змінювати не тільки досвід і установки учасників, а й навколишню дійсність, тому що найчастіше інтерактивні методи навчання є імітацією інтерактивних видів діяльності у суспільній і державній практиці демократичного суспільства¹⁰. Це повною мірою стосується суддівської освіти.

Суддівська підготовка у сфері прав людини повинна швидко відповідати на нові виклики, беручи до уваги соціальний та законодавчий контекст.

Ще на Міжнародному методологічному семінарі для національних суддів-викладачів з ЄКПЛ «Плекання культури прав людини: національний досвід», який відбувся у 2008 році у межах проєкту «Плекання культури прав людини», серед напрямків співпраці на майбутнє у сфері підвищення обізнаності суддів щодо практики ЄСПЛ було рекомендовано впроваджувати різноманітні, у т.ч. альтернативні форми навчання Конвенції, зокрема: навчання на робочому місці (у регіоні) за допомогою наставника, судді-викладача; дистанційне навчання (використання Інтернет-ресурсів, Е-курсів); самостійне навчання (вивчення, дослідження) та ін.; рекомендувати суддям більш активно використовувати наявні Інтернет-ресурси у навчальному процесі щодо вивчення Конвенції та практики ЄСПЛ¹¹.

У Київських рекомендаціях про зміст та методологію суддівської освіти з питань застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, практики Європейського суду з прав людини та виконання рішень Європейського суду з прав людини передбачено, що національні заклади суддівської освіти мають прагнути до того, щоб теоретичні знання поєднувалися із завданнями щодо їх застосування на практиці, щоб кожен учасник навчального процесу міг застосовувати отриманні знання та навички у своїй щоденній роботі¹². Цьому повною мірою сприяють розроблені навчальні курси, окремі навчальні матеріали яких наведені у цьому посібнику як приклади використання інтерактивних методів.

Зауважимо, що кожен із наведених у цьому посібнику прикладів може використовуватися не лише як інструкція щодо виконання для учасників та учасниць тренінгів, але також як методичні рекомендації для тренерів та тренерок

⁹ Сисоєва С. Інтерактивні технології навчання дорослих // Рідна школа. – 2010. – № 11 (листопад). – С. 5.

¹⁰ Там само, С. 5.

¹¹ Матеріали міжнародного семінару для національних суддів-викладачів з ЄКПЛ «Плекання культури прав людини: національний досвід», 8-9 липня 2008 р. – Київ, 2008. – С. 165.

¹² <http://www.nsj.gov.ua/files/1579601605kyiv%20recommendations%20UKR%20rev.pdf>

щодо їх викладання. Таким чином, наведений матеріал має подвійну цінність – навчальну (особливо для самоосвіти) та науково-методичну.

Курси з тематики Конвенції та практики ЄСПЛ: короткий огляд

Каталог курсів з тематики Конвенції та практики ЄСПЛ включає 14 тренінгів, з них 8 – для суддів та 6 – для кандидатів на посаду судді, розроблених у співпраці з Координатором проектів ОБСЄ в Україні у межах проекту «Гарантування дотримання прав людини при здійсненні правосуддя».

Серед тренінгів для суддів можна виділити *базові та спеціалізовані*.

Базовими є тренінги, розроблені у 2014-2015 рр.:

- ▶ «Застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя» для суддів загальних судів. Цей курс 1,5-денний та складається з 3-х частин: загальної, цивільної та кримінальної.
- ▶ «Застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя в адміністративному судочинстві» для суддів адміністративних судів. Цей тренінг є 1-денним та розрахований також на суддів загальних судів, які розглядають справи у порядку адміністративного судочинства.

Основна увага у цих базових навчальних курсах зосереджена на видах зобов'язань держави за Конвенцією (негативних та позитивних) та їх конкретизації в національному законодавстві, основних конвенційних стандартах, найпроблемніших питаннях застосування Конвенції для національної судової практики, конвенційному понятійному апараті, незвичному для національної правової системи; низці найвідоміших рішень ЄСПЛ щодо України тощо.

Базові курси *доповнюються спеціалізованими* тренінгами, присвяченими вивченню статті 1 Першого протоколу до Конвенції, що захищає право власності, а також статті 8 Конвенції, яка гарантує право на повагу до приватного і сімейного життя, житла та кореспонденції. Кожен курс розроблений у трьох варіантах:

- ▶ «Захист права власності у світлі статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини» для суддів цивільної, господарської та адміністративної спеціалізації. Навчальний курс розроблений у 2016 році у формі 3-х окремих одноденних тренінгів за кожною із спеціалізацій. Особливість цього курсу у тому, що змістовні елементи цих 3-х тренінгів для усіх спеціалізацій є спільними, відрізняються лише практичні завдання, розроблені з урахуванням спеціалізацій.
- ▶ «Застосування статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини» для суддів цивільної, кримінальної та адміністративної спеціалізації. Цей навчальний курс розроблений у формі 3-х окремих тренінгів для кожної зі спеціалізацій. Однак, на відміну від тренінгів, присвячених статті 1 Першого протоколу до Конвенції, змістове наповнення цих тренінгів є різним але, водночас, логічно узгодженим. Тренінги містять лише один спільний модуль з вивчення базових концепцій статті 8 ЄСПЛ та декілька

спеціалізованих модулів з актуальних для кожної з юрисдикцій питань, що виникають у національній судовій практиці та під час вирішення яких, через їхню важливість (наприклад, справи, що виникають із сімейних спорів), складність (питання щодо обробки персональних даних чи обшуку житла) або новизну («екологічні спори», медичне втручання), доречним є застосування практики ЄСПЛ.

Спеціалізовані курси є більш поглибленими, тому ефективне опанування цих тренінгів потребує обов'язкового проходження суддями спочатку базових тренінгів відповідно до спеціалізації, що робить підготовку поетапною і навчання відбувається «від легшого до важчого». Досвід показує: якщо судді не засвоять основних конвенційних стандартів / положень, то вони не зможуть ефективно сприймати більш складний навчальний матеріал. Наприклад, вивченню спеціалізованого курсу із застосування статті 8 Конвенції має передувати опанування або базових тренінгів із застосування Конвенції, або самостійне опрацювання матеріалу, наприклад, за допомогою дистанційних курсів. Курс має на меті не передачу максимально можливого обсягу інформації – він спрямований, головним чином, на досягнення трьох основних цілей: (1) закріплення знань щодо сфери дії та структури статті 8 Конвенції, понятійного апарату, підстав виправданості втручання у права та вимог щодо критеріїв «трискладового тесту», (2) розвиток умінь і практичних навичок застосування статті 8 Конвенції під час вирішення справ у судовому провадженні, зокрема: зіставляти національне законодавство зі статтею 8 ЄКПЛ, тлумачити національне законодавство у світлі конвенційних стандартів з урахуванням практики ЄСПЛ, системно аналізувати рішення Суду та обирати прийнятне для застосування у конкретній справі, розпізнавати наявність втручання у права, гарантовані статтею 8 Конвенції, застосовувати «трискладовий тест» та ін. і (3) зацікавити суддів у подальшому вивченні, у тому числі самостійному, цієї теми. Водночас курс із застосування статті 8 Конвенції покликаний поглиблювати знання щодо понять і концепцій, які закладені у базових курсах, із застосуванням технік та інструментів навчання, які вже виявили свою ефективність у процесі підготовки суддів. Одним із них і водночас характерною особливістю курсів з тематики Конвенції є попереднє опрацювання 5–8 рішень ЄСПЛ, які підібрані окремо для кожної юрисдикції та розкривають усі чотири сфери особистої автономії, гарантовані ст. 8 ЄКПЛ¹³.

Окрім курсів для суддів, у 2016-2017 рр. за підтримки вищезгаданого проєкту були розроблені 6 тренінгів з тематики застосування Конвенції та практики ЄСПЛ для спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді. Так, тренінги присвячені особливостям застосування Конвенції при здійсненні правосуддя у юрисдикціях: цивільній, кримінальній, господарській та адміністративній, а також окремо розроблені 2 тренінги з тематики верховенства права:

- ▶ «Основоположні принципи права та права людини. Верховенство права та права людини у світлі Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя».

¹³ Фулей Т., Кучів О. Застосування статті 8 ЄКПЛ: практичні цінності методичних підходів / Т.Фулей, О. Кучів / Т. Фулей // Слово Національної школи суддів України. – 2019. – № 4 (25). – С. 50. URL: http://slovo.nsj.gov.ua/images/pdf/Shkola_suddiv_4_2018.pdf

- ▶ «Конвенційні стандарти захисту прав людини у світлі практики Європейського суду з прав людини».

Окрім тренінгів із застосування Конвенції та практики ЄСПЛ, як зазначалося вище, в НШСУ розроблена низка тренінгів, в яких Конвенція та практика ЄСПЛ не є центральною темою, однак вона вивчається «по горизонталі» в окремих елементах тренінгу.

Такими курсами є блок тренінгів для суддів та кандидатів на посаду судді з гендерної тематики та заборони дискримінації, розробленими у співпраці з канадсько-українськими проектами «Освіта суддів – для економічного розвитку», а потім Проектом підтримки судової реформи, Координатором проектів ОБСЄ в Україні, в межах Проекту Ради Європи «Посилення імплементації європейських стандартів прав людини в Україні», а саме:

- ▶ тренінг для голів судів «Гендерні аспекти діяльності суддів, обраних на адміністративні посади в судах»;
- ▶ тренінг для суддів «Забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у трудових правовідносинах та у сфері зайнятості»;
- ▶ тренінг для кандидатів на посаду судді «Подолання гендерних стереотипів при здійсненні правосуддя»;
- ▶ тренінг для кандидатів на посаду судді «Заборона дискримінації та расизму».

Окремо необхідно виділити тренінг для тренерів / гендерних координаторів та координаторок на тему: «Гендерна рівність крізь призму заборони дискримінації у світлі практики Європейського суду з прав людини». Однією з особливостей цього тренінгу є його цільова аудиторія – група суддів, які в межах підвищення спроможності тренерського пулу НШСУ пройшли не лише низку методологічних семінарів і ToT з питань застосування Конвенції і практики Суду, але й поглиблені тренінги з гендерної рівності та є своєрідними агентами змін у судовій системі у напрямі підвищення її гендерної чутливості.

Доповнюють комплекс навчальних курсів, де вивчення Конвенції включено «по горизонталі», тренінг, розроблений НШСУ у співпраці з ГО «Ла Страда-Україна» на тему: «Особливості проваджень щодо злочинів, вчинених за ознакою статі» та семінар з питань застосування норм міжнародного гуманітарного права (МГП) та міжнародного кримінального права (МКП), розроблений за підтримки Програми USIAD «Нове правосуддя».

Таким чином, вище описаним комплексом навчальних курсів в НШСУ забезпечений «багатосходинковий» механізм з вивчення Конвенції та практики ЄСПЛ, який охоплює обов'язкові тренінги як «базові», так і «спеціалізовані», навчальні курси, де вивчення Конвенції включено «по горизонталі», доповнений альтернативними дистанційними навчальними курсами з Конвенції, розміщеними на навчальній платформі НШСУ, що покликане сприяти дотриманню суддями конвенційних гарантій прав людини при здійсненні правосуддя в Україні.

Розробка кожного зі згаданих тренінгів відбувалася відповідно до вимог Концепції національних стандартів суддівської освіти – змістових і методичних –

на всіх етапах суддівської освіти: під час визначення навчальних цілей курсів, безпосередньої розробки програм та навчальних матеріалів, апробацій тренінгів, підготовки тренерів (проведення ToT).

Особлива увага була приділена аналізу стану впровадження тренінгів з Конвенції та практики ЄСПЛ у навчальний процес суддів та зворотному зв'язку від суддів-тренерів, які викладали ці тренінги для своїх колег та майбутніх суддів під час їхньої спеціальної підготовки. Національною школою суддів України був розроблений та затверджений у 2018 році План дій з удосконалення підходів до викладання Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики ЄСПЛ у процесі підготовки і періодичного навчання суддів. Для його реалізації був розроблений та заповнений усіма регіональними відділеннями НШСУ комплексний опитувальник (анкета) для визначення якості викладання Конвенції та практики ЄСПЛ. НШСУ спільно з Координатором проектів ОБСЄ в Україні «Удосконалення суддівської освіти і навчання» також провели засідання суддів-розробників та суддів-тренерів з викладання Конвенції та практики ЄСПЛ з метою отримання зворотного зв'язку для визначення стану викладання розроблених тренінгів з тематики Конвенції та практики ЄСПЛ, виявлення моментів у викладанні цієї тематики, які потребують уваги та визначення навчальних потреб, цілей та актуальних форматів подальших навчальних заходів для суддів щодо застосування практики ЄСПЛ. Для досягнення зазначеної мети був обраний інноваційний формат заходу – засідання фокус-груп. Проведення заходу саме в такому форматі було ефективним та дало змогу залучити суддів до роботи одночасно і як чинних суддів, і як суддів-тренерів та розробників в оптимальній кількості.

Сподіваємося, що запропонований посібник стане корисним для суддів-розробників навчальних курсів з тематики Конвенції та практики ЄСПЛ та курсів з інших тем, де доречним є включення питань щодо застосування Конвенції. Також розраховуємо, що посібник стане в нагоді тренерам та тренеркам, оскільки вміщує не лише найкращі інтерактивні методи навчання, а й рекомендації (лайфхаки) щодо їх викладання, що дозволить удосконалювати викладацькі навички.

Водночас, включені до посібника навчальні завдання можуть використовуватися судьями для самоосвіти та самоперевірки.

Подяки

Авторки висловлюють вдячність суддям, які брали участь у розробці навчальних матеріалів, що використані як приклади у цій публікації.

Наша особлива подяка:

Брагару Віталію Станіславовичу, судді Миколаївського окружного адміністративного суду

Бучківській Вікторії Леонідівні, судді Стрийського районного суду Львівської області

Гладишевій Христині Володимирівні, судді Рівненського районного суду Рівненської області

Донцю Володимирі Адольфовичу, судді Окружного адміністративного суду міста Києва

Кривенді Олегу Вікторовичу, судді Верховного Суду України

Крупнику Роману Володимировичу, судді Господарського суду Львівської області

Лапчевській Олені Федорівні, судді Київського апеляційного суду

Левіку Ярославу Андрійовичу, судді Львівського апеляційного суду

Москалю Ростиславу Миколайовичу, судді Львівського окружного адміністративного суду

Нижному Андрію Валерійовичу, судді Ленінського районного суду м. Дніпропетровська

Піхало Наталі Володимирівні, судді Першотравневого районного суду м. Чернівці

Плахтій Інні Борисівні, судді Луцького міськрайонного суду Волинської області

Порозовій Інні Юрївні, судді Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області

Риму Тарасу Ярославовичу, судді Господарського суду Львівської області

Савчаку Андрію Володимировичу, судді Перемишлянського районного суду Львівської області

Уханенку Сергію Анатолійовичу, судді Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду

Шевириній Тетяні Дмитрівні, судді Очаківського міськрайонного суду Миколаївської області

Шинкоренку Сергію Володимировичу, судді Городоцького районного суду Хмельницької області

а також експертам, які брали участь у розробці навчальних курсів:

Кушнір Ірині Володимирівні

Кульчицькому Назару Степановичу

Кориневичу Антону Олександровичу

Покажчик скорочень

Базовий курс – Навчальний курс для суддів «Застосування Конвенції про захист прав і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя»

Базовий курс для суддів адміністративної юрисдикції – Навчальний курс для суддів «Застосування Конвенції про захист прав і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя в адміністративному судочинстві»

ВС – Верховний Суд

Конвенція, ЄКПЛ – Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод

Курс із застосування статті 1-П1 до Конвенції для суддів цивільної, господарської, адміністративної юрисдикції – Навчальний курс «Захист права власності у світлі статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини» для суддів цивільної, господарської, адміністративної юрисдикції

Курс із застосування статті 8 Конвенції для суддів цивільної, кримінальної, адміністративної юрисдикції – Навчальний курс «Право на повагу до приватного і сімейного життя: застосування статті 8 Конвенції та практики ЄСПЛ» для суддів цивільної, кримінальної, адміністративної юрисдикції

МГП – міжнародне гуманітарне право

МКП – міжнародне кримінальне право

НШСУ – Національна школа суддів України

Програма спеціальної підготовки, Програма СП – Програма спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді

РВ – регіональні відділення Національної школи суддів України

Стаття 1-П1 до Конвенції – Стаття 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод

Стаття 2-П4 до Конвенції – Стаття 2 Протоколу № 4 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод

Суд, ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

ТоТ – тренінг для тренерів

1. Тренінги з тематики Конвенції та практики ЄСПЛ: особливості та освітні інновації

1.1. Особливості тренінгів з тематики Конвенції та практики ЄСПЛ для суддів

Тренінги з тематики Конвенції та практики ЄСПЛ¹⁴ – як базові, так і спеціалізовані – мають низку *особливостей*.

Найсуттєвіша – *обов'язкове попереднє* (тобто до тренінгу) *опрацювання рішень ЄСПЛ*. Ця особливість, яка водночас є умовою ефективності навчального процесу з цієї тематики та вимогою до учасників та учасниць, зумовлена навчальними цілями цих курсів. Оскільки основне завдання цих тренінгів – це розвиток навичок правильного застосування положень Конвенції під час здійснення правосуддя, то для досягнення цього завдання учасники повинні розуміти дію конвенційного механізму захисту прав, яка розкривається через рішення ЄСПЛ.

Для цієї мети розробники дійшли висновку про необхідність попереднього опрацювання учасниками рішень Європейського суду з прав людини до проходження тренінгів. Опрацювання рішень ЄСПЛ учасниками (-цями) є самостійною роботою, яка, у свою чергу, вимагає високого рівня самосвідомості, рефлексивності, самодисципліни та відповідальності. Саме самостійна робота стимулює захоплення формою, процесом і матеріалом роботи, у ній проявляється необхідність міжпредметних, міждисциплінарних зв'язків¹⁵.

Для кожного з тренінгів підібрано по 5-8 рішень ЄСПЛ. Попереднє опрацювання учасниками та учасницями рішень ЄСПЛ сприяє засвоєнню нових знань, вмінь та навичок та слугує досягненню кількох цілей.

По-перше, самостійно опрацюючи рішення, учасники вивчають його структуру, знайомляться із його елементами – «обставини справи», «відповідне національне та міжнародне законодавство», «право» та ін., аналізують їх. Дуже важливо, щоб учасники та учасниці бачили та розуміли, у яких структурних елементах рішень викладені позиції сторін (заявника та Уряду), а де – практика ЄСПЛ, та не плутали їх, що траплялося на перших етапах знайомства з рішеннями ЄСПЛ. Слід пам'ятати, що елементи рішень, в яких ЄСПЛ викладає свою усталену практику, можуть називатися по-різному: «Загальні принципи» або «Практика Суду», або «Оцінка Суду», проте, фактично, це один і той самий елемент рішення.

По-друге, під час опрацювання рішень судді-учасники та учасниці засвоюють лексику та понятійний апарат ЄСПЛ. Кожен термін, вироблений практикою Європейського суду з прав людини, є цілою концепцією, що постійно і динамічно

¹⁴ Терміни «навчальний курс» та «тренінги» вживаються як синоніми.

¹⁵ Савчин М.В. Педагогічна психологія: Навч. посіб. – К.: Академвидав, 2007. – С. 182.

розвивається. Так напрацьовується певний багаж знань, а також уміння у майбутньому навчатися самостійно, порівнюючи розвиток практики ЄСПЛ на підставі проаналізованих рішень.

По-третє, суттєвою є роль опрацювання рішень ЄСПЛ для розуміння сфер дії статей Конвенції та умінь їх розмежовувати, а також усвідомлення різноманітності правовідносин, охоплених сферою дії певної статті. Наприклад, для курсів за статтею 8 Конвенції підібрані дуже різні рішення; для кримінальної спеціалізації вони більш наближені одне до одного, а для цивільної – абсолютно різні, але усі за статтею 8 і усі немов би пов'язані. І це дає поштовх до осмислення, для розмірковування, яке для учасників та учасниць починається задовго до тренінгу, а саме, коли вони починають читати і опрацювати ці рішення.

По-четверте, рішення ЄСПЛ слугують своєрідними «пазлами» у структурі кожного із курсів, надаючи їм цілісності та завершеності. Учасникам та учасницям попереднє опрацювання рішень допоможе максимально ефективно для себе пройти навчання, зрозуміти суть, зміст та логіку навчального матеріалу, виробити необхідні суддівські навички у застосуванні практики ЄСПЛ під час здійснення правосуддя, тренерам це дає можливість зробити навчання справді інтерактивним: ставити питання до аудиторії, наводити приклади чи проводити паралелі, не витрачаючи часу на пояснення фабул та обставин справи. У випадку неопрацювання рішень ЄСПЛ учасниками навчальна мета не буде досягнута та увесь тренінг буде зведено нанівець. Не знаючи ані обставин справ, ані позицій сторін (заявників та уряду), ані аргументації ЄСПЛ, учасники та учасниці не зможуть вести предметну дискусію, а викладачам доведеться переструктуруватися на ходу, і основні акценти зміняться з аспектів правозастосування та аргументації на переказ змісту тих чи інших рішень, інакше кажучи, тренінг перетвориться на калейдоскоп «картинок з життя заявників», і ефективність навчання буде набагато нижчою.

По-п'яте, опанування практики ЄСПЛ впливає на суддівський спосіб мислення. Як зазначали судді-тренери, на їхнє переконання, основний принцип тлумачення Конвенції – це здоровий глузд, і його дуже легко зрозуміти власне через рішення ЄСПЛ. Коли особа звертається до ЄСПЛ, дуже часто це означає, що національний суд, який мав вирішити спір, недопрацював у конфлікті між особами. Для багатьох суддів це було новим доосмисленням, але дуже важливим.

Як правило, опрацювання перших рішень ЄСПЛ є найважчим. З опрацюванням подальших рішень лексика, логіка, алгоритм дії Європейського суду з прав людини стають більш знайомими та зрозумілими і це дає можливість перейти на інший рівень та легше досягти результату.

Важливо наголосити, що враховуючи кількість рішень проти України, повторюваність та системність проблем, підбір рішень здійснювався таким чином, щоб у різних курсах були різні рішення, щоб вони не повторювалися.

Таким чином, *must have* усіх тренінгів з Конвенції та **перша і найсуттєвіша їхня особливість** – попереднє опрацювання рішень ЄСПЛ.

Другою особливістю тренінгів є чіткість *навчальних цілей та очікуваних результатів (знання, уміння і навички)* кожного навчального курсу, і вони зазначені у програмі.

Чому важливо визначати навчальні цілі та очікувані результати тренінгу? Інколи учасники та учасниці приходять на тренінг з власними очікуваннями, наприклад, з'ясувати інформацію за темою наукових інтересів, які можуть не охоплюватися тематикою тренінгу, або поспілкуватися, проконсультуватися з експертами, тренерами чи колегами-суддями щодо конкретної справи тощо. Визначення навчальних цілей та очікуваних результатів є своєрідним контрактом між викладачем (тренером) та учасниками, у результаті якого учасники знають, що очікувати наприкінці навчання, з іншого боку, відсікаються невиправдані навчальною метою очікування, котрі зазвичай призводять до запитань, що не стосуються теми тренінгу.

Програма тренінгу та тренерів (ToT), як тренінгу для суддів та кандидатів на посаду судді, також має цілі та очікувані результати. Однак, враховуючи головну мету ToT – підготовку тренерів для викладання навчального курсу, для ToT характерне поєднання навчальних та методичних цілей.

Цілі конкретного ToT повинні співвідноситися із загальними очікуваннями до тренерів, передбаченими Концепцією національних стандартів суддівської освіти. Так, відповідно до Концепції національних стандартів суддівської освіти, очікується, що викладачі (тренери) НШСУ мають не лише глибоко володіти матеріалом, але й:

- успішно долати труднощі, властиві викладацькій (тренерській) діяльності;
- володіти сучасними інтерактивними методами викладання;
- вміти застосовувати сучасні інформаційні технології навчання (працювати з PowerPoint, TurningPoint та іншим програмним забезпеченням і різноманітним комп'ютерним обладнанням);
- розуміти суть дистанційного (у тому числі on-line) навчання і володіти його методикою та прагнути оволодівати необхідними знаннями і навичками;
- вміти працювати у команді, формуючи партнерські відносини і забезпечуючи взаємну підтримку;
- докладати належних зусиль до свого розвитку та підвищення викладацької майстерності;
- постійно прагнути здобуття нового досвіду та навичок;
- розуміти засадничі принципи ефективної роботи малих груп;
- вірити в можливість змін;
- сприймати висловлювання інших про свої підходи до роботи, спокійно ставитися до констатації власних помилок;
- експериментувати з новими ідеями та методиками;
- мати систематизований та системний підхід до вирішення проблем.

Третьюо особливістю є логічна узгодженість не лише елементів кожного курсу між собою, але й окремих курсів з Конвенції загалом (змістовий контент спеціалізованих курсів є логічним продовженням змісту базових курсів), і приклади, наведені у цьому посібнику, наочно це демонструють.

Четверту особливість курсів можна описати фразою, яка нерідко звучала з вуст учасників: *«треба напружуватися»* (*«на цих тренінгах треба напружуватися»*). Варто зауважити, що розробники сприймають це як професійну похвалу і ознаку «класно зробленої» роботи, своєрідний *«sense of accomplishment»*, що, за влучним висловленням Оксани Забужко, є відчуттям, *«що ти щось зробив, щось вніс в цей світ, і плід твоєї праці комусь служить, радує, щось змінило»*¹⁶, і це є необхідною складовою щастя. При розробці тренінгів з Конвенції розробники намагалися слідувати цьому принципу – *«sense of accomplishment»*. Враховуючи і те навантаження, з яким зіткнувся суддівський корпус, зокрема судді першої інстанції, і те, що держава понад 20 років тому ратифікувала ЄКПЛ і зобов'язалася привести своє законодавство, адміністративну та судову практику у відповідність із конвенційними стандартами, однак цього не відбулося, і беручи до уваги багато інших чинників, учасники та учасниці робочих груп намагалися полегшити оволодіння суддями, які у майбутньому проходять ці тренінги, незнайомим і непростим матеріалом, а також методами роботи з рішеннями ЄСПЛ (як шукати, аналізувати, вибирати головне, аналогічне, розрізняти відмінне і т.д.). Розробники відчували цю відповідальність, і як наслідок – *на тренінгах з практики ЄСПЛ справді треба «напружуватися», оскільки вони здизайновані дуже осмислено, із розумінням, для чого і для кого вони зроблені. Це передбачає також і розуміння ролі тренера цих навчальних курсів, основне завдання якого – це вести діалог, не давати рецепти, а стимулювати до дискусії, розставляти акценти, можливо, повернути увагу і не вбити інтерес. Адже ефективним та цікавим є лише той тренінг, після якого хочеться дізнатися більше.*

Нарешті, **п'ятою** особливістю цих тренінгів є те, що навчальні курси мають оптимальний об'єм навчального матеріалу, і хоч є спресованими у часі, але не у якості.

Навчання дорослої людини характеризується специфічними ознаками й особливостями, які мають враховуватися під час проектування навчального процесу за андрагогічною моделлю¹⁷. У цій моделі перевага надається інтерактивним технологіям навчання, які найбільш ефективно забезпечують комунікативні зв'язки суб'єктів освітнього процесу, сприяють утвердженню партнерських відносин¹⁸. Враховуючи, що для навчання дорослих характерними ознаками є обмежений зміст та обмежений час, який вони можуть присвятити навчанню¹⁹, курси з тематики Конвенції та практики ЄСПЛ максимально враховують запити суддів, їхній життєвий і професійний досвід та спрямовані на отримання знань, умінь, навичок, здобуття необхідних компетенцій через спільну діяльність учасників та учасниць у взаємодії з тренерами, що забезпечує високий рівень

¹⁶ Інтерв'ю з письменницею Оксаною Забужко. URL: <http://pravoedelo.com.ua/ua/news/intervijuz-zabuzko>

¹⁷ Образование взрослых на рубеже веков: вопросы методологии, теории и практики: в 4 т./ под ред. Ю.Н. Кулюткина, Г.С. Сухобской. – Том 2. Психологические и нейропсихологические основы обучения взрослых /под ред. В.Д.Еремеевой, А.И.Канатова. – СПб.: ИОВ РАО, 2000. – 112 С.

¹⁸ Сисоєва С. Інтерактивні технології навчання дорослих // Рідна школа. – 2010. – № 11 (листопад). – С. 3.

¹⁹ Навчання дорослих: виклики, специфіка, інтерактивні методи. Український досвід в регіональному економічному розвитку. – О. Пашко – Посібн. Львів: Галицька видавнича спілка, 2013. – С. 46-47.

мотивації, оскільки учасники та учасниці знаходять для себе сферу застосування набутого досвіду та можливість поділитися ним. Під час інтерактивного навчання всі учасники та учасниці навчального процесу взаємодіють між собою, обмінюються інформацією, спільно вирішують питання, моделюють ситуації, оцінюють дії колег і власну поведінку, занурюються у реальну атмосферу ділового співробітництва з розв'язання проблем відповідно до їхніх інтересів, потреб і запитів²⁰. При цьому відбувається постійна зміна видів навчальної діяльності: інтерактивні мінілекції, експрес-опитування, модеровані дискусії, робота в малих групах тощо.

Під час розробки кожного курсу враховувалися загальні підходи до навчання дорослих, цикл (схема) Колба, та стилі навчання дорослих. Тому однією з вимог до курсів було «максимум інформації, але щоб не перевантажити»: пам'ятаючи, що охопити весь навчальний матеріал неможливо, усі курси розроблялися з врахуванням принципів навчання дорослих та використання найбільш ефективних методів для досягнення конкретних навчальних цілей, адже неможливо визначити цінність навчального методу самого по собі, без його зв'язку із очікуваними результатами курсу²¹. Відтак, методи можна уявити як дороги, що прямують до міст (завдань), а навчальні матеріали – як матеріали, якими викладено ці дороги²².

Одним із важливих прийомів для ефективності навчання є чергування. Чергування означає виконання різних завдань, що вимагають різних стратегій. Вивчаючи нову тему, як правило, особа опановує нову техніку розв'язування завдань і якийсь час практикує її. Продовження роботи над темою після її достатнього опанування називається «надмірним навчанням». Насправді опанувати нову тему означає навчитися вибирати й використовувати відповідну техніку розв'язування. Єдиний спосіб цього навчитися – розв'язувати завдання, що вимагають різних технік²³. Необхідно «міксувати» навчання – виконувати складніші завдання, завдання, які потребують іншої техніки розв'язування.

Одна з поширених ілюзій знання полягає в тому, щоб продовжувати тренувати навички, яких ви вже набули, адже розв'язувати знайомі завдання легко, і це дає відчуття успіху. Якщо чергувати різні теми і техніки, інколи може скластися враження, що це ускладнює навчання. Але насправді так ви засвоюєте «глибше»²⁴.

Окрім того, використання різноманітних навчальних методів забезпечує залучення різних категорій учасників до навчальної діяльності. Деякі люди здатні швидко засвоювати нове, беручи участь в обговоренні, виконанні завдань (ті, кому подобається робити і думати). Інші швидше та якісніше навчаються за допомогою лекцій (ті, кому подобається думати, спостерігати).

²⁰ Сисоєва С. Інтерактивні технології навчання дорослих // Рідна школа. – 2010. – № 11 (листопад). – С. 4.

²¹ Навчання дорослих: виклики, специфіка, інтерактивні методи. Український досвід в регіональному економічному розвитку. – О. Пашко – Посібн. Львів: Галицька видавнича спілка, 2013. – С. 54.

²² Там само.

²³ Оклі Барбара. Навчитися вчитися. Як запустити свій мозок на повну / пер. з англ. Артем Замоций. – К.: Наш формат, 2018. – С. 79-80.

²⁴ Там само.

1.2. Особливості тренінгів для кандидатів на посаду судді

Ще у Рекомендації Rec (2004) 4 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про роль Європейської конвенції з прав людини в університетській освіті та професійній підготовці, ухваленій на 114 сесії Комітету Міністрів Ради Європи 12 травня 2004 р. зазначалося, що вивчення Конвенції та практики ЄСПЛ повинно бути не лише елементом підготовчих програм для отримання різноманітних правничих спеціальностей, але й елементом т. зв. первинної підготовки, тобто спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді, інакше кажучи, допуску до професії. До того ж, Конвенція повинна вивчатися не тільки як окремий предмет (на окремих тематичних тренінгах), а й бути «горизонтально» включеною до кожної юридичної дисципліни (кримінальне право, цивільне право тощо), для того щоб кандидати на посаду судді, незалежно від спеціалізації, після закінчення навчання знали, як застосовувати Конвенцію у своїй спеціалізації.

Цей підхід було відображено у Програмі спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді: Конвенція та практика ЄСПЛ у Програмі СП передбачена у 5-ти блоках: у вступному, а також під час вивчення кожного виду судочинства – цивільного, господарського, кримінального та адміністративного. Відповідно, було *розроблено 5 тренінгів з тематики Конвенції та практики ЄСПЛ, присвячених кожному із видів судочинства та тренінг щодо основних засад конвенційного механізму захисту прав людини* (про що зазначалося у попередньому розділі). Окрім цього, до кожного із блоків Програми СП підібрані рішення ЄСПЛ, які є концептуальними, якнайкраще розкривають специфіку застосування Конвенції у кожному із видів судочинства та мають значний вплив на розвиток національної судової практики. Програмою спеціальної підготовки передбачено опрацювання близько 100 рішень ЄСПЛ, з них близько 50 – поглиблено, тобто шляхом попереднього опрацювання до відповідних тренінгів.

У деяких рішеннях ЄСПЛ, включених до Програми СП, визнано більше ніж одне порушення Конвенції, а тому вони будуть корисними для опрацювання під час вивчення різних тем у кількох блоках. Наприклад, рішення «Михайлюк та Петров проти України» можна використовувати під час вивчення теми про верховенство права та права на повагу до кореспонденції, гарантованого статтею 8 Конвенції. Рішення «Пантелеєнко проти України» доцільно опрацювати у ході вивчення гарантій статті 8 Конвенції у цивільному, кримінальному та адміністративному судочинстві, а саме: під час вивчення концепції житла в автономному тлумаченні ЄСПЛ; щодо втручання у право на повагу до житла під час обшуку у межах кримінального провадження; в аспекті права на повагу до приватного життя щодо поводження з персональними даними під час судового засідання. Рішення «Кац та інші проти України» можна використовувати під час вивчення статті 2 Конвенції в матеріальному та процесуальному аспектах, а також при вивченні статті 5 ЄСПЛ, зокрема, законності тримання під вартою. Такий підхід у вивченні практики ЄСПЛ дозволяє встановити взаємозв'язки між статтями Конвенції, краще зрозуміти концепції та практику ЄСПЛ; легше орієнтуватися у практиці ЄСПЛ; знати рішення, важливі для національної судової практики; бачити недоліки національної судової практики (суддівські помилки), прогалини у національному законодавстві, на які вказує ЄСПЛ у своїх рішеннях.

Окрім рішень ЄСПЛ, включених до Програми спеціальної підготовки та до структурних елементів тренінгів, є окремо підібрані рішення ЄСПЛ для кожного

із тренінгів (по 9-13 рішень), які вимагають попереднього обов'язкового опрацювання слухачами до початку проходження навчання з цієї тематики (як і для тренінгів для суддів). Таким чином, по закінченні спеціальної підготовки кандидати на посаду судді детально опрацюють близько 50 рішень. Це вже база, з якою можна працювати, осмислювати, порівнювати тощо.

Теми, які стосуються Конвенції та практики ЄСПЛ у Програмі спеціальної підготовки, та змістові матеріали / контент тренінгів не повторюються під час вивчення різних модулів, при цьому вони логічно узгоджені та знаходяться у взаємозв'язку, що робить підготовку з цієї тематики не лише систематичною, але й системною. Зауважимо, що тренінг із застосування Конвенції у адміністративному судочинстві є завершальним серед шести «конвенційних» тренінгів, тому він має декілька цілей: надати слухачам нові знання та навички щодо застосування статей 11, 13 Конвенції, статті 2 Протоколу № 4 до Конвенції; надати навички щодо застосування раніше вивчених статті 8 ЄКПЛ та статті 1 Першого протоколу до Конвенції в адміністративному судочинстві (у нових умовах) та підготувати (через повторення матеріалу) слухачів до кваліфікаційного оцінювання за результатами проходження спеціальної підготовки.

Усі тренінги для спеціальної підготовки розроблені за такими ж підходами що і тренінги для суддів: програми кожного з тренінгів передбачають проведення «вхідного» тестування на початку (т.зв. індивідуальне завдання) та «вихідного» тестування (фінального) за результатами проходження тренінгу (контрольний захід); основний теоретичний матеріал викладається за допомогою мінілекцій з презентаціями PowerPoint тривалістю 20-30 хв. та інтерактивними слайдами, які сприяють залученості аудиторії; після мінілекцій для застосування набутих навичок слухачі виконують практичні завдання у малих групах. Окрім цих основних елементів, тренінги також передбачають модеровані дискусії, мозковий штурм, демонстрацію відеофільму про ЄСПЛ, технік активного пошуку рішень ЄСПЛ в базі даних HUDOC та на інших інформаційних ресурсах у режимі онлайн або з використанням відео (залежно від технічних можливостей).

Кожен тренінг з тематики Конвенції для спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді, як і для суддів, є оригінальним навчальним продуктом та має свої особливості. Так, перший базовий тренінг передбачений у Блоці I Програми спеціальної підготовки «Основи організації суду та діяльності судді»; його мета – сформулювати у кандидата на посаду судді уявлення про Конвенцію як міжнародний договір, структуру рішень ЄСПЛ, застосування практики ЄСПЛ, встановлювати зв'язок верховенства права та демократії, прав людини. Цей блок є вступним та може викладатися як у формі тренінгу, так і оглядової інтерактивної лекції, коли всі групи спеціальної підготовки будуть зведені в одну для цього вступного модуля. Цей тренінг передбачає попереднє опрацювання слухачами 6 рішень ЄСПЛ, які стосуються різних конвенційних положень, а саме: «Гарькавий проти України», «Нечипорук і Йонкало проти України», «Бочан проти України», «Бочан проти України» (№ 2) ВП), «Фельдман проти України» (№ 2), «Михайлюк та Петров проти України». Вказані рішення ЄСПЛ є дуже наочними, тому що демонструють різноманітність конкретних життєвих ситуацій, які призвели до визнання Європейським судом з прав людини порушення Україною своїх зобов'язань за різними статтями Конвенції. Тільки у рішенні «Нечипорук і Йонкало проти України» ЄСПЛ визнав 14 порушень Конвенції. Тренінг із застосування Конвенції у цивільному судочинстві охоплює вивчення загальних вимог та гарантій справедливого суду відповідно

до статті 6 Конвенції, а також основних гарантій статей 8, 10, 12 Конвенції. Це єдиний тренінг, програма якого передбачає вивчення права на освіту, гарантованого у статті 2 Першого протоколу до Конвенції. Тренінг із застосування Конвенції у господарському судочинстві присвячений вивченню захисту права власності відповідно до статті 1 Першого протоколу до Конвенції. Це єдиний блок, який передбачає вивчення цієї конвенційної статті. Тренінг із застосування Конвенції у кримінальному судочинстві є найоб'ємнішим тренінгом як за кількістю навчального матеріалу, так і за вивченими статтями Конвенції. Тренінг передбачає вивчення основних гарантій статей 2, 3, 5 Конвенції, кримінального аспекту статті 6 та статті 8 Конвенції. Тренінг із застосування Конвенції у адміністративному судочинстві, як вже зазначалося, є завершальним тренінгом для кандидатів на посаду судді з вивчення Конвенції. Основними темами цього тренінгу є вивчення статті 11 (свобода зібрань та об'єднань), окрім права на мирні зібрання, оскільки ця тема вноситься на самостійне опрацювання, та статті 2 Протоколу № 4 до Конвенції (свобода пересування). Враховуючи той факт, що ЄСПЛ постановлено понад 150 рішень щодо України, в яких визнано порушення статті 13 Конвенції, яка гарантує право на ефективний засіб правового захисту, особлива увага у цьому тренінгу звертається на вивчення цієї статті Конвенції. На самостійне опрацювання вноситься також тема про право на вільні вибори (стаття 3 Першого протоколу до Конвенції).

Дизайни вищезазначених 5 тренінгів покликані зменшити «сіру зону» непорозумінь з тематики Конвенції, яка може виникнути у слухачів під час опрацювання рішень ЄСПЛ.

1.3. Особливості підготовки тренерів: поєднання навчальної та методичної складової у ToT

Щодо кожного із розроблених навчальних курсів було проведено тренінг для тренерів, учасниками якого були судді (чинні або у відставці), які у майбутньому мали викладати ці тренінги в регіональних відділеннях НШСУ. Загалом Національною школою суддів України у співпраці з Координатором проектів ОБСЄ в Україні у межах проекту «Гарантування дотримання прав людини при здійсненні правосуддя» проведено 14 ToT з викладання курсів для суддів та кандидатів на посаду судді з тематики застосування Конвенції та практики ЄСПЛ, під час яких підготовлено 219 суддів-тренерів, з яких 63 судді адміністративної юрисдикції²⁵.

Формат тренінгу для тренерів (ToT) передбачає, що учасники та учасниці працюють ніби у двох паралельних часових вимірах:

- по-перше, відповідно до програми ToT, яка розрахована на 2 дні і охоплює як усі ті модулі (міні-лекції, завдання і т.д.), які викладатимуться, так і низку додаткових можливостей як змістовного (предметного), так і методологічного характеру. Наприклад, кожна програма ToT включала сесію запитань-відповідей до експертів, а також мала суттєву методичну

²⁵ Завершальний тренінг для тренерів з викладання Конвенції та практики Європейського суду з прав людини. URL: <http://www.nsj.gov.ua/ua/news/zavershalniy-trening-dlya-treneriv-z-vikladannya-konventsii-ta-praktiki-evropeyskogo-sudu-z-prav-ludini/>

складову, яка проявлялася у тому, що періодично, після кожного змістового елементу тренінгу був т. зв. «методичний блок», який дозволяє тренерам глибше зрозуміти навчальні цілі та методику викладання кожного змістового елементу програми курсу (мінілекції, вправи, ситуативної задачі, експрес-опитування тощо), а також логіку програми у цілому;

- по-друге, відповідно до програми курсу, який згодом викладатиметься (у форматі одно- чи півтораденного тренінгу).

Працюючи з двома програмами (програмою ToT та програмою стандартизованого тренінгу) паралельно, майбутні тренери, таким чином, краще розумітимуть, коли (о котрій годині) вони викладатимуть той чи інший модуль, як це накладатиметься на часові/біологічні ритми дорослої людини (періоди підвищення/спаду активності) і т.д. Тобто, під час ToT судді мають можливість пройти навчальний курс у ролі учасників та учасниць, але також отримати експертну і методичну підтримку як майбутні тренери.

Слід зазначити, що роздаткові матеріали під час ToT є двох видів: 1) матеріали для учасників та 2) додаткові матеріали для тренерів (тренерські нотатки). Для базових курсів матеріали для тренерів були упорядковані як навчально-методичні посібники²⁶.

²⁶ Навчально-методичний посібник для тренерів навчального курсу для суддів «Застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя». – К.: ВАІТЕ, 2017. – 192 с.

Під час ToT судді-тренери набувають своїх тренерських навичок та удосконалюють їх. Різні методи вимагають від тренера не лише їх знання, вміння дотримуватися на практиці, а й розуміння власної позиції та ролі в кожному конкретному методі²⁷. Іноді, навіть за умови ідентичності навчальних завдань, але через специфіку динаміки групи чи часових обмежень, тренеру знову і знову необхідно моделювати сценарій заняття²⁸, гнучко реагувати на запит аудиторії.

²⁷ Навчання дорослих: виклики, специфіка, інтерактивні методи. Український досвід в регіональному економічному розвитку. – О. Пашко – Посібн. Львів: Галицька видавнича спілка, 2013. – С. 64.

²⁸ Там само.

2. Структурні вправи

Для успішної роботи навчального курсу у форматі тренінгу надзвичайно важливими є структурні вправи – техніки, які використовуються для розвитку ефективних групових процесів, що дають змогу створити сприятливу атмосферу для навчання. Такі вправи сприяють встановленню клімату в групах та в аудиторії загалом, налаштовують на плідну роботу, допомагають тренерам (-кам) краще структурувати тренінг²⁹, «відсікти» непотрібне та звернути увагу на важливе. Адже під час інтерактивного навчання центральне місце в діяльності викладача посідає не *окремий дорослий як індивід, а група взаємодіючих дорослих-учнів*, які стимулюють і активізують один одного. При цьому діє такий психологічний феномен, як зараження (не імітація, а саме зараження), і будь-яка висловлена сусідом думка здатна мимоволі викликати власну, аналогічну, або близьку до висловленого, або, навпаки, зовсім протилежну³⁰. Ці ефекти яскраво виявляються саме під час структурних вправ.

Структурними вправами є:

- знайомство, висловлення очікувань, а також огляд навчальних цілей, програми та навчальних матеріалів на початку тренінгу – це задає «тональність старту»,
- висновки наприкінці тренінгу – це показує його ефективність та стимулює подальший інтерес учасників та учасниць до тематики,
- проміжний feedback (або follow up першого дня / середини тренінгу) – структурна вправа «Що дізналися нового і що вразило протягом першого дня тренінгу», яка проводиться на початку другого дня тренінгу, що триває кілька днів.

²⁹ Фулей Т.І. Інтерактивні методи навчання у підготовці суддів. Навчальний посібник для викладачів (тренерів) – К., ФОП Клименко Ю.Я., 2017. – С. 58. URL: <http://www.nsj.gov.ua/files/1502699338%D0%86%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D1%96%20%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8.pdf>

³⁰ Сисоева С. Інтерактивні технології навчання дорослих // Рідна школа. – 2010. – № 11 (листопад). – С. 4.

2.1. Структурна вправа «Знайомство та очікування. Навчальні цілі та очікувані результати»

Розглянемо витяг з програми тренінгу, що є типовим для першої структурної вправи.

Приклад 1

Привітання, знайомство та очікування учасників тренінгу	
Витяг з програми тренінгу для суддів з тематики Конвенції та практики ЄСПЛ	
10.00 - 10.30	<p>Привітання, знайомство та очікування учасників й учасниць тренінгу</p> <p><i>ПП, посада в Національній школі суддів України</i></p> <p><i>ПП, тренер</i></p> <p><i>Учасників та учасниць тренінгу просять представитися і озвучити свої очікування. Можна попросити зазначити, чи вперше особа бере участь у навчальному заході з ЄКПЛ, чи довелося застосовувати Конвенцію або практику ЄСПЛ у справах, які охоплюються тематикою тренінгу.</i></p> <p><i>Представлятися можна у різному порядку: по групах (але слід враховувати, що учасники групи, яка вже представилася, можуть не слухати очікування колег і розмовляти між собою), по регіональних відділеннях (коли учасники РВ сидять за різними столами), або в іншому порядку, однак важливо, щоб усі висловилися.</i></p> <p><i>Очікування записуються на фліпчарті, тренер їх групує і підсумовує.</i></p> <p><i>На початку тренінгу важливо озвучити навчальні цілі. Тренер має порівняти навчальні цілі тренінгу і очікування, висловлені учасниками / учасницями. Окреслити ті питання, які не розглядатимуться (оскільки, можливо, окремі учасники можуть мати очікування, які не охоплюються навчальними цілями).</i></p> <p><i>Підкреслити, що основна мета – щоб після тренінгу захотілося з'ясувати самостійно те, на що не вистачило часу на тренінгу.</i></p> <p><i>Ознайомити з програмою тренінгу і форматом роботи.</i></p> <p><i>Прийняти правила роботи: активна участь, повага до колег, беззвучний режим телефону, дотримання розкладу і т.п.</i></p> <p><i>Звернути увагу на роздавальні матеріали (види роздавальних матеріалів, структура папки (байндера) і т.д.</i></p>

Не зупиняючись у цьому посібнику на вітальних промовах і знайомстві, акцентуємо увагу на очікуваннях учасників та учасниць, оскільки вони певною мірою є вираженням їхньої мотивації участі у тренінгу.

Зазначимо, що мотивація є визначальним компонентом організації навчальної діяльності і вона може бути внутрішньою (наприклад, самовдосконалення,

саморозвиток) або зовнішньою (престиж, повага), однак завжди є внутрішньою характеристикою особистості. Знання можуть бути лише засобом досягнення інших цілей. Мотиви, які фігурують поза навчальною діяльністю можуть бути різними, наприклад, вони можуть бути пов'язані з особистими соціальними прагненнями (почуття обов'язку); мотиви схвалення у певних колах; мотивація, що стосується навчальної діяльності, пов'язана з інтелектуальною активністю, реалізацією здібностей³¹.

Під час проведення структурної вправи очікування можуть бути висловлені почергово кожним із учасників та учасниць або з метою економії часу можливим є висловлення загальних очікувань від кожної із груп (якщо мінігрупи попередньо визначені тренерами і учасники та учасниці вже сидять за окремими столами) – у такому випадку вони можуть 1-2 хвилини обговорити очікування в групі та висловити спільне «групове» очікування. У ході висловлення очікувань тренеру доречно записувати їх на фліпчарті (або попередньо давши завдання учасникам та учасницям) написати очікування на стікерах, згрупувати їх на фліпчарті. Якщо тренінг проводять співтренери, то один із тренерів модерує вправу, а інший – записує озвучені очікування на фліпчарті. Запис очікувань на фліпчарті дозволить протягом усього тренінгу повертатися до них, задля візуалізації прогресу учасників та учасниць (*«Пригадуєте, на початку тренінгу було очікування щодо... , і ось ми розглянули це питання»*).

Під час підведення підсумків проведення цієї вправи тренеру доречно наголосити, які висловлені очікування охоплюються програмою, а які – ні.

Приклад 2

Навчальні цілі та очікувані результати

тренінгу «Застосування статті 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини» для суддів адміністративної спеціалізації

У результаті опанування цього тренінгу учасники та учасниці зможуть:

Знати:

- сферу дії статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (права, які підлягають захисту); структуру статті 8 ЄКПЛ;
- сфери особистої автономії, автономне тлумачення кожної із них;
- понятійний апарат (поняття «приватне життя», «сімейне життя», «житло», «кореспонденція», «негативні» та «позитивні» зобов'язання, «втручання», «умови виправданості втручання», «законність», «необхідність у демократичному суспільстві», «пропорційність» та ін.);
- підстави виправданості втручання у права, гарантовані ЄКПЛ («трискладовий тест»): «згідно із законом», «легітимна мета», «необхідність у демократичному суспільстві»;
- вимоги до якості «закону» у світлі практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ);
- критерії визначення «необхідності в демократичному суспільстві»;

³¹ Савчин М.В. Педагогічна психологія: Навч. посіб. – К.: Академвидав, 2007. – С. 157.

- різницю між «негативними» і «позитивними» зобов'язаннями держави;
- особливості оцінки виконання позитивних зобов'язань (законність, легітимна мета, балансування конкуруючих інтересів);

8 рішень ЄСПЛ за статтею 8 Конвенції (на попереднє опрацювання):

- 1) «Пантелеєнко проти України», заява 11901/02;
- 2) «Копланд (Copland) проти Сполученого Королівства», заява № 62617/00;
- 3) «Фадєєва (Fadeyeva) проти Росії», заява № 55723/00;
- 4) «Гримковська проти України», заява № 38182/03;
- 5) «Дубецька та інші проти України», заява 30499/03;
- 6) «Раду (Radu) проти Республіки Молдова», заява № 50073/07;
- 7) «Тросін проти України», заява № 39758/05;
- 8) «С. та Марпер (S. and Marper) проти Сполученого Королівства, заяви №№ 30562/04 та 30566/04.

Вміти:

- визначати, чи підпадають правовідносини у конкретній справі під дію статті 8 ЄКПЛ;
- визначати норми матеріального права (національного законодавства), які регулюють відповідні правовідносини, та співставляти національне законодавство зі статтею 8 ЄКПЛ та практикою ЄСПЛ;
- системно аналізувати рішення ЄСПЛ, визначати загальні принципи, викладені у рішеннях ЄСПЛ, та застосовувати ЄКПЛ та практику ЄСПЛ як джерело права; обирати прийнятне для застосування у конкретній справі рішення ЄСПЛ;
- розпізнавати наявність чи відсутність у конкретній ситуації можливого втручання у права, гарантовані статтею 8 ЄКПЛ, під час ухвалення рішення суду в конкретній ситуації;
- перевіряти правомірність (законність) підстав втручання державного органу у права, гарантовані статтею 8 ЄКПЛ;
- перевіряти наявність «нагальної суспільної потреби» та визначати у чому вона полягає;
- визначати дотримання пропорційності між суспільним та приватним інтересом;
- обґрунтувати прийнятне рішення з огляду на практику ЄСПЛ;
- уникати невиправданого втручання у права, гарантовані статтею 8 ЄКПЛ;
- у випадку виявлення порушення прав, гарантованих статтею 8 ЄКПЛ, вживати належних заходів для їх відновлення.

Тренери мають бути готовими до того, що очікування учасників та учасниць від тренінгів можуть бути іншими, ніж навчальні цілі та очікувані результати, визначені розробниками та вказані у програмі тренінгів. Це є нормальним явищем, особливо, якщо авдиторія учасників тренінгу не є однорідною (насамперед, за

рівнем обізнаності щодо тематики тренінгу). Так, часто в одному тренінгу беруть участь учасники та учасниці з різним рівнем знань ЄКПЛ та практики ЄСПЛ; серед них можуть бути такі, які вперше беруть участь у навчанні з тематики Конвенції і такі, які мають досвід навчання (можливо і викладання) з Конвенції; також в аудиторії можуть бути судді, які застосовують практику ЄСПЛ під час здійснення правосуддя, але участі у тренінгах з Конвенції не брали.

Ніколи не була на курсах з Конвенції і не викладала. Застосовую Конвенцію у практиці, але хотілося б отримати практичні навички щодо застосування. Оскільки читаємо, розуміємо, але кожен розуміє по своєму. Як ми застосовуємо – ви бачите з наших рішень.

Окрім того, як вже зазначалося, учасники та учасниці можуть мати власні цілі участі в тренінгу – наприклад, використати здобуті знання та навички для власного наукового дослідження, спілкування з колегами. Важливо усвідомлювати, що про ефективність чи неефективність навчальної діяльності свідчить порівняння отриманого результату з метою: чи досягнута мета, в якій мірі (наскільки успішно); з яких причин не досягнута тощо³². Адже результат навчальної діяльності – розвиток особистості, її інтелекту, здібностей, нахилів, засвоєння знань, вироблення умінь і навичок, а також структуроване й актуалізоване знання, на якому ґрунтується вміння розв'язувати завдання у різних сферах науки і практики – є завершальним елементом структури діяльності.

Практичне застосування отриманих знань полягає у використанні їх під час аналізу та оцінювання явищ, процесів, подій, поведінки людей, стану предметів і ситуацій.

Тренерам важливо наголосити учасникам та учасницям, що засвоєння – це не запам'ятовування знань, а вміння діяти зі знаннями справи, коли вони стають зрозумілими, осмисленими, поєднаними з уміннями оперувати ними у розв'язанні різноманітних життєвих завдань. Це означає, що знання перетворюються на певну інтелектуальну здатність, інструмент розумової діяльності. Щодо практики ЄСПЛ, то цитування рішень Суду у судових рішеннях національних судів відрізняється від їх застосування. Доречно зауважити, що, як показало дослідження 2018 року³³, якісні та кількісні відмінності практики застосування ЄКПЛ та практики ЄСПЛ двома категоріями суддів («учасники» та «тренери») є доволі суттєвими – так, тренери / розробники мають суттєво вищий рівень обґрунтованості посилань, а також нижчі показники посилань необґрунтованих: якщо загалом у 8,2% проаналізованих рішень експерти визнають відсутність зв'язку з предметом розгляду та потреби у використанні ЄКПЛ, то у тренерів / розробників – 1,4%; аналогічні результати зафіксовані і щодо обґрунтованості посилання на практику ЄСПЛ – відповідно, 8% і 1,4%. Важливими є відмінності за показником частки рішень, у яких правові позиції ЄСПЛ є основою їх мотивувальної частини: у тренерів / розробників у 22,3% рішень саме ці аргументи визначають позицію судді, й без них рішення не дістає належного мотивування (в учасників тренінгів – 10,6%); крім того, певна частина таких рішень (орієнтовно – до третини) характеризуються наявністю ознаки

³² Савчин М.В. Педагогічна психологія: Навч. посіб. – К.: Академвидав, 2007. – С. 166.

³³ Аналітичний звіт за результатами моніторингу судових рішень щодо застосування в Україні положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/b/7/390506.pdf>

самостійного формулювання правової позиції, натомість в інших випадках має місце коректне і обґрунтоване застосування шаблонів чи стандартів вищих судів³⁴.

Навчальною можна вважати лише таку діяльність, яка забезпечує зміни в суб'єкті відповідно до її цілей. Структура, системність, глибина, стійкість продукту навчальної діяльності значною мірою зумовлює успішність подальшої діяльності людини, оскільки вони стають органічною частиною її індивідуального досвіду. Результатом навчальної діяльності завжди є зміни в її суб'єкті: прагнення продовжити діяльність, інтерес до неї, позитивні емоції або небажання, уникнення, негативне ставлення до навчання³⁵.

На відміну від програм тренінгів для суддів, програми тренінгів з вивчення Конвенції у межах спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді не передбачають структурних вправ щодо знайомства та очікувань, тому завдання тренера у цій частині тренінгу дещо відрізняється. Водночас програма спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді є внутрішньо узгодженою, і тренінги з Конвенції та практики ЄСПЛ у межах кожного блоку логічно та змістовно пов'язані, що з легкістю можна прослідкувати у двох наступних прикладах.

Приклад 3

Привітання, представлення навчальних цілей та мети тренінгу

Витяг з програми тренінгу для кандидатів на посаду судді (Блок II. Цивільне судочинство)

10.00 – 10.10 Привітання, представлення навчальних цілей та мети тренінгу

ПІП, тренер

На початку тренінгу тренер просить учасників представитися та озвучити свої очікування.

Тренеру важливо озвучити навчальні цілі тренінгу та наголосити на тому, що Блок II Програми спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді (далі – Програма СП) – це єдиний блок, який охоплює вивчення статті 6 (пункт перший), тобто загальні вимоги і гарантії «справедливого суду».

Також у цьому блоці розглядаються статті 8, 10, 12 Конвенції, право на освіту, навіть якщо – у випадку, коли це буде спір із суб'єктом владних повноважень – ці статті можуть застосовуватися в адміністративному судочинстві.

Також тренеру потрібно окреслити ті питання, які НЕ розглядатимуться у блоці цивільного судочинства, оскільки, можливо, окремі учасники матимуть очікування. Так, під час цього тренінгу не будуть розглядатися питання захисту права власності у світлі П1-1, оскільки ця стаття розглядатиметься під час вивчення Блоку III Господарське судочинство.

³⁴ Аналітичний звіт за результатами моніторингу судових рішень щодо застосування в Україні положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини. – С. 35.

³⁵ Савчин М.В. Педагогічна психологія: Навч. посіб. – К.: Академвидав, 2007. – С. 167.

Такий перерозподіл питань за блоками програми зроблено для того, щоб матеріал не повторювався (наприклад, вимоги п. 1 статті 6 Конвенції характерні для усіх видів судочинства, однак вивчатимуться лише у Блоці II; стаття 8 ЄКПЛ – для цивільного, кримінального і адміністративного, однак вивчатиметься лише у Блоках II і IV; П1-1 – для цивільного, господарського і адміністративного, однак вивчатиметься лише у Блоці III, і щоб раціонально використати час, відведений на вивчення Конвенції, і одночасно охопити якомога більше матеріалу.

Слід наголосити на тому, що основна мета – щоб після семінару захотілося з'ясувати самостійно те, на що не вистачило часу на семінарі, оскільки тренінг розрахований всього на півтора дні (1,5-денний) і природно, що охопити весь навчальний матеріал просто неможливо.

Тренер здійснює короткий огляд програми (зміст та розклад), озвучує принципи роботи (повага, толерантність, вимкнений звук телефона, не зловживати часом, не узагальнювати тощо), наголошує на форматі роботи (тренінг передбачає інтерактив та залученість учасників) та робить огляд матеріалів, які є у байндері (папках з матеріалами).

Приклад 4

Привітання, представлення навчальних цілей та мети тренінгу

Витяг з програми тренінгу для кандидатів на посаду судді (Блок V. Адміністративне судочинство)

10.00 - 10.10 Привітання, представлення навчальних цілей та мети тренінгу

ПІП, тренера (-ів)

Тренеру важливу озвучити навчальні цілі тренінгу та наголосити на тому, що Блок V Програми спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді – це заключний блок.

Тому основа мета цього тренінгу полягає у перевірці отриманих знань під час вивчення 4-х попередніх блоків Програми СП, їх актуалізації та перевірці, а також підготовці слухачів до кваліфікаційного оцінювання за результатами СП.

Тому в цьому тренінгу будуть частково використовуватися та згадуватися рішення ЄСПЛ, які є у Програмі СП та вивчалися на тренінгах у Блоках I–IV.

Однак до тренінгу також включений новий навчальний матеріал. Основними змістовими темами є вивчення статті 11 Конвенції (окрім права на мирні зібрання, оскільки ця тема вноситься на самостійне опрацювання) та статті 2 Протоколу 4 до Конвенції, яка гарантує свободу пересування.

Особлива увага звертається на вивчення статті 13 Конвенції, яка гарантує право на ефективний засіб правового захисту.

Деякі питання, які є у Програмі СП, з Блоку V винесені на самостійне опрацювання, зокрема, як вже вказувалося, право на мирні зібрання (стаття 11) та право на вільні вибори (стаття 3 Першого протоколу), оскільки НШСУ розроблено окремих навчальний курс, присвячений розгляду судами виборчих спорів).

Питання за статтями 6, 8, 10, 12 Конвенції, статті 1 Першого протоколу не будуть знову розглядатися у межах цього блоку, оскільки вивчалися у блоці II (Цивільне судочинство) та Блоці III (Господарське судочинство); питання за ст.ст. 2, 3, 4 Конвенції – вивчалися у Блоці IV (Кримінальне судочинство), але будуть практичні завдання на застосування набутих знань, вмінь, навичок щодо цих статей (зокрема, ст. 8 та ст. 1 П 1) в адміністративному судочинстві.

Таким чином, на початку тренінгу тренер здійснює короткий огляд програми (зміст та розклад), озвучує принципи роботи (повага, толерантність, вимкнений звук телефона, не зловживати часом, не узагальнювати тощо), наголошує на форматі роботи (тренінг передбачає інтерактив та залученість учасників) та робить огляд матеріалів, які є у байндері (папках з матеріалами).

Проведення структурної вправи щодо очікувань передбачене не лише програмами тренінгів, а і програмами ToT. В учасників ToT формуються «подвійні очікування»: як в учасників тренінгів, які проходять навчання, щодо отримання нових знань та навичок і як у майбутніх викладачів стосовно отримання методичних рекомендацій та порад з викладання. Очікування майбутніх тренерів досить часто залежать від їхнього досвіду викладання, у тому числі інших тем, та участі у ToT. Серед учасників та учасниць ToT можуть бути як судді, які вже мають чималий викладацький досвід саме з тематики Конвенції та практики ЄСПЛ, так і такі, що хоч і викладають, проте за іншою тематикою, або не мають викладацького досвіду взагалі.

Досвід проведення тренінгів показав, що очікування учасників тренінгів спрямовані на такі компоненти:

- отримання знань щодо теми тренінгу,
 - отримати ґрунтовні знання щодо статті 8 ЄКПЛ, позитивні зобов'язання держави та їх дотримання, автономні поняття;
 - як влучно та доречно застосовувати ЄКПЛ і рішення ЄСПЛ на практиці;
- формування умінь та навичок як судді, так і тренера:
 - яким чином об'ємні рішення ЄСПЛ донести до суддів стисло, конкретно і змістовно;
 - яким чином працювати з великими обсягами матеріалу – як виділяти головне з великого обсягу інформації;
 - як засвоювати інструменти викладання Конвенції та спонукати колег застосовувати Конвенцію;
 - як опанувати та удосконалити методологію викладання Конвенції;

- зрозуміти особливості тренінгів з Конвенції;
- підвищення свого рівня викладання (майстерності): методичного, ціннісного й мотиваційного;
- зміну способу мислення (ціннісні зміни), наприклад:
 - змінити спосіб мислення через опанування логіки, філософії ЄКПЛ та практики ЄСПЛ, особливо враховуючи зміну судової практики в бік проєвропейського вектора;

«Почав змінювати спосіб мислення після апробації цього курсу. Причому для мене самого це було несподівано. Завдяки мінілекціям, такому викладанню – дійсно почав змінюватися спосіб мислення. Очікую: як натякнути нашим колегам, щоб і вони почали змінювати спосіб мислення. Якщо не мислити як ЄСПЛ, то у нашій країні нічого не зміниться, оскільки існує адміністративна практика, що порушення все одно відбуваються. Апеляційні суди також треба залучати. Проблема: як запам'ятовувати прізвища, пам'ятаєш зміст, але назви не пам'ятаєш.»

- «особисті» очікування – нові враження, знайомства, обмін досвідом.

«Стосунки з Конвенцією розпочалися 2011 року після курсу HELP, прочитала вперше рішення Дубецька, не могла зрозуміти ширину тлумачення. ... Час летить і розвивається життя, детально треба вивчати Конвенцію. Це мій перший ToT після того, як курс розбився на окремі блоки за кожною статтею. Викладала під час спеціальної підготовки сімейне право – є маса рішень, які там використовують.»

«Приїхав нагнати те, що не встиг, структурувати обсяг, як подати великий пласт матеріалу за короткий час. Як правильно складати за малий час велику матерію. Професійно поспілкуватися.»

2.2. Структурна вправа «Що дізналися нового і що вразило протягом першого дня тренінгу»

У випадках, коли тренінг з тематики Конвенції тривалістю 1,5 чи 2 дні, то початок наступного дня розпочинається із структурної вправи, яка передбачає висловлення учасниками своїх вражень від першого навчального дня. Якщо тренінг тривалістю 1 день, то цю структурну вправу доцільно провести по завершенні тренінгу під час підведення підсумків.

Ця структурна вправа проводиться з використанням методу рефлексії. Варто зауважити, що взагалі рефлексія – це також навчання, і є кілька фаз навчання на основі рефлексійного досвіду, зокрема³⁶:

1. Звернення до досвіду як фіксація того, що відбувалося, без аналізу або інтерпретації.
2. Звернення до почуттів, переживань, які супроводжують досвід, і їх образна констатація.

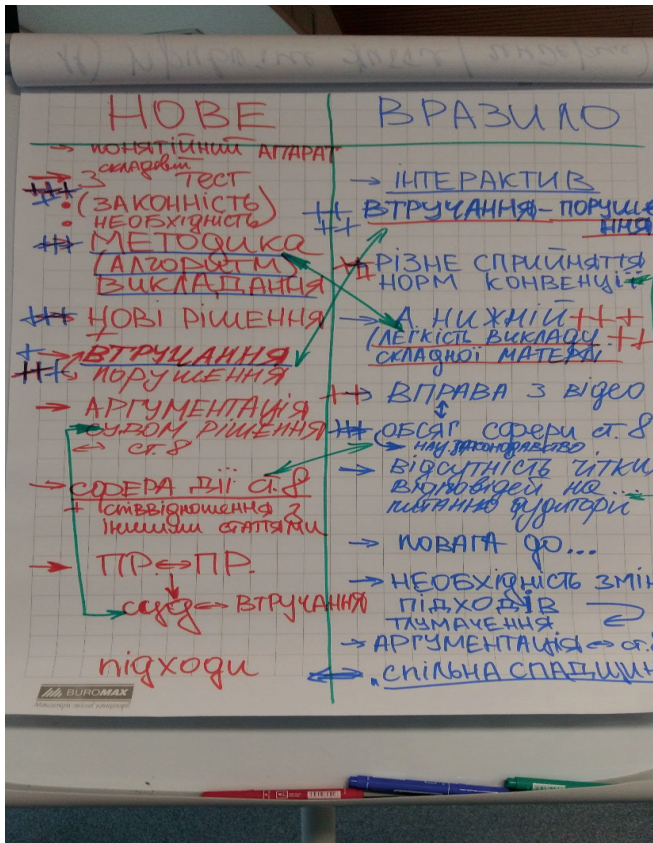
³⁶ Як учителю отримати зворотний зв'язок від учнів? Кілька перевірених методик.
URL: <http://nus.org.ua/articles/yak-uchytelyu-otrymaty-zvorotnyj-zv-yazok-vid-uchniv-kilka-efektyvnyh-metodyk/>

3. Повторне звернення до досвіду, його переосмислення для формування теоретичних принципів, які виступають як гіпотези.
4. Подання конкретного досвіду, який «віріс» у результаті рефлексії пережитого, набуття нового досвіду.

Форми рефлексії:

- ретроспективна (виявлення і відтворення схем, засобів, процесів, що мали місце в минулому), тобто осмислення;
- проспективна (виявлення і коректування схем і засобів можливої майбутньої діяльності), тобто проєктування;
- інтроспективна (контроль, коригування або ускладнення розумових процесів у ході реалізації діяльності), тобто регулювання діяльності «тут і зараз».

Яскравим прикладом ефективності та практичної користі структурної вправи з використанням ретроспективної форми рефлексії (тобто осмислення) є проведення вправи «Що дізналися нового і що вразило протягом першого дня тренінгу» під час ToT зі статті 8 для цивільної спеціалізації. Схема на фліпчарті, що ілюструє її виконання, на фото.

За аналогією, як перетинаються кола сфер особистої автономії особи на слайді щодо дії статті 8 Конвенції (див. Приклад 5 з розділу «Інтерактивні мінілекції: види слайдів, використаних у презентаціях»), так можна зіставити враження учасників і учасниць, марковані як «нове» і «те, що вразило». Те, що для когось виявилось новим, інших учасників та учасниць вразило, і ці речі між собою корелюються. Результати можна умовно розділити на три групи.

Відповіді залежали від того, чи учасники вперше на такому заході, чи вже мають певний досвід участі у тренінгах та викладанні.

З приводу нового: для багатьох був новим понятійний апарат, і мова йде не стільки про статтю 8 Конвенції, а про базові речі – про навички ідентифікації дій держави, що є втручанням у гарантовані Конвенцією права, про розмежування втручання і порушення, про алгоритм застосування 3-складового тесту на виправданість втручання. Це дуже маркерна річ, тому що для тих учасників та учасниць, хто проходив базові курси чи викладає статтю 1 Першого протоколу до Конвенції, це не мало б бути настільки новим чи не мало б так часто звучати під час обміну враженнями. Про що це свідчить? Якщо для тренерів це проблема, то для учасників тренінгів – це стовідсотково виявиться проблемою. У свою чергу, якщо учасники та учасниці тренінгу не будуть розуміти ці поняття, не оволодіють понятійним апаратом у конвенційному значенні та базовими алгоритмами дій, то вони в принципі не зможуть правильно застосувати Конвенцію.

З приводу критеріїв трискладового тесту – законності, правомірної мети та необхідності у демократичному суспільстві, а також їх елементів – ці речі корелюються з питаннями аргументування і мотивування судового рішення, ролі суду у розгляді спору, у випадку цивільного судочинства – спору між двома приватними особами. Суд, який розглядає справу, своїм рішенням може втручатися у права, якщо судові рішення не буде належно аргументоване, може порушувати право особи, гарантоване Конвенцією.

Усвідомлення того факту, що судові рішення є втручанням у право особи для суддів стало певним «розривом шаблону». І у цьому контексті опрацювання рішення у справі «Кривіцька та Кривіцький проти України», де у п. 45 прямо зазначено: «... Суд вважає встановленим, що визнання договору найму недійсним і подальше виселення становить втручання у їхні права, які гарантуються статтею 8 Конвенції»³⁷, було вкрай важливим.

Участь у ToT змусила суддів-тренерів прочитати нові рішення, це призвело до того, що хтось отримав нові знання, а ще когось вразила широка сфера дії статті 8 Конвенції.

З приводу методики викладання – хтось почерпнув певні методи, багатьох вразила легкість викладу матеріалу, притаманна розробникам цього курсу. Одне із завдань цього тренінгу – показати сильні сторони, які були закладені, для подальшого використання при викладанні.

Були й коментарі, що спільна європейська спадщина – це не про нас. За часів Радянського Союзу в нас усіх закладені підходи до життя, цінності, несприйняття чи нерозуміння постулатів, які для європейського суспільства є samozрозумілими, звичними. Для того, щоб їх зрозуміти чи викладати, треба ці підходи та цінності поділяти.

³⁷ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_774#Text

Різне сприйняття норм Конвенції аудиторією вразило одних, а інших – відсутність чітких відповідей. Ці речі між собою також корелюються: судді по-різному сприймають ці матерії, і у них не може бути однакових думок. А багатьом учасникам та учасницям такі підходи ЄСПЛ, як «право на повагу», взагалі внутрішньо не притаманні. Тяжко зрозуміти те, чого особа не приймає на ціннісному рівні.

Для того, щоб правильно застосовувати Конвенцію, треба читати багато рішень, треба для себе зрозуміти, які підходи властиві ЄСПЛ. Правозастосовна діяльність полягає не в тому, щоб цитувати багато гарних абзаців, які не мають ніякого відношення до справи, як навіть ВС практикує часом. Цитати з практики ЄСПЛ у деяких рішеннях підібрані таким чином, що очевидно: люди, які їх підбирали, не розуміють концепцій. Фрази текстуально підібрані, підходять, але людина, яка це писала, не розуміє алгоритму. Це серйозна проблема.

Висновок, який напрошується: чим краще обґрунтоване рішення першої інстанції, коли є посилання на Конвенцію і практику ЄСПЛ, за умови що обґрунтування релевантне і доречне, і це не суперечить практиці ВС, тим обережніше апеляційна інстанція ставиться до таких рішень, залишає їх без змін, бо інакше аргументи треба спростовувати. «Наша мотивація рішення – це наш захист», – кажуть судді.

Цю структурну вправу вдало застосовували під час кожного ToT. Нижче – кілька цитат суддів-учасників та учасниць ToT:

«Мій досвід: використала статтю 1 Першого протоколу – захистила право пенсіонера, який виїхав за кордон, це рішення було скасовано. Через 3 роки стаття була визнана неконституційною. Треба, щоб судді не боялися застосовувати напряду Конвенцію». «Нового нічого такого не дізнався, але поглибив знання у понятійному апараті, термінології, як ними оперувати. По задачі – як на практиці застосувати той багаж знань, який дає. Спосіб мислення вже на шляху його зміни. У нас завдання змінити адмінпрактику і спосіб мислення наших колег, треба змінювати це на рівні усієї судової системи».

3. Інтерактивні мінілекції: види слайдів, використаних у презентаціях

Мінілекція є одним із ефективних методів навчання, корисним для передачі інформації та закріплення нових знань. Найчастіше мінілекція супроводжується презентацією PowerPoint³⁸. Варто пам'ятати: мінілекція є методом навчання, а презентація PowerPoint до неї – сучасним інструментом для навчання та викладання.

Мінілекції та презентації PowerPoint до них є ефективними, якщо вражають аудиторію, є короткими та застосовуються у сукупності з іншими видами діяльності³⁹.

Презентації PowerPoint до мінілекцій у тренінгах з тематики Конвенції та практики ЄСПЛ для суддів та для кандидатів на посаду судді мають деякі особливості, зокрема:

- мінілекції та презентації PowerPoint, які присвячені статті 8 Конвенції чи статті 1 Першого протоколу до Конвенції (у спеціалізованих курсах) розроблені за єдиною структурою, яка послідовно розкриває сферу дії конвенційного механізму захисту прав особи, основні поняття та концепції, алгоритм аналізу Судом застосування конвенційного положення;
- презентації PowerPoint обов'язково включають т. зв. «інтерактивні» слайди, які допомагають тренерам у передачі нових знань, а також сприяють залученості, зацікавленості учасників та учасниць до навчального процесу. Зокрема, такі слайди містять звернення до рішень ЄСПЛ, які були визначені для попереднього самостійного опрацювання до проходження тренінгу;
- слайди у презентації PowerPoint створені із використанням схем, таблиць. Зображення схем та таблиці є простими, зрозумілими задля того, щоб учасники та учасниці тренінгів могли одночасно слухати тренера та сприймати навчальний матеріал⁴⁰.

Слайди у презентаціях PowerPoint розроблені у двох варіаціях:

- з нотатками для тренерів та є навчально-методичним матеріалом під час підготовки та проведення тренінгів з тематики Конвенції та практики ЄСПЛ,
- без нотаток для учасників та учасниць як навчальний матеріал курсу.

Нотатки до слайдів можуть поділятися на підрозділи: «завдання тренера», «тези доповіді тренера» та «додаткове для тренера» (див. приклад 5) або бути коротким

³⁸ Фулей Т.І. Інтерактивні методи навчання у підготовці суддів. Навчальний посібник для викладачів (тренерів) – К., ФОП Клименко Ю.Я., 2017. С. 63.

³⁹ Марк Сегал. Как обучать: Практическое пособие для обучения и работы, 2014 г. С. 54-55. URL: <http://www.nsj.gov.ua>

⁴⁰ Оніщенко О. В. Тренінг як інноваційна методика навчання в системі післядипломної педагогічної освіти. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки. 2015. Вип. 132. С. 108. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2015_132_28.

конспектом без поділу на такі підрозділи (див. приклад 6). В обох випадках нотатки повинні бути лаконічними, логічно викладеними, містити ключові слова та словосполучення, назви та короткий опис рішень ЄСПЛ, необхідних для розкриття теми, витяги з них (два-три пункти відповідного рішення). Нотатки можуть бути оформлені різними шрифтами або стилями для зручності використання, привернення уваги.

Відтак, для досягнення навчальних цілей використовують різні види слайдів:

- на актуалізацію знань (звернення до особистого досвіду) та його аналіз та обмірковування (1-2 стадії циклу Колба) – приклади 14, 17;
- на нові знання (3 стадія циклу Колба) та їх осмислення – і такі слайди можуть бути інформативні, ілюстративні, із використанням схем тощо) – приклади 5-12, 15, 16;
- для використання отриманих знань та практикування умінь (4 стадія циклу Колба) – приклади 13, 18-22.

Щодо змістової складової – проблематики застосування Конвенції та практики ЄСПЛ – у цьому посібнику наведемо такі приклади слайдів, використаних у презентаціях PowerPoint під час тренінгів, та їх навчальні цілі:

1. співвідношення та розмежування концепцій, вироблених практикою ЄСПЛ з використанням «кіл Венна» (приклад 5);
2. порівняння положень Конституції України та Конвенції з використанням «Т-схеми» (приклад 6);
3. перелік важливих для вивчення певної теми / проблеми рішень ЄСПЛ (інформативний слайд) (приклад 7);
4. розуміння структури рішень ЄСПЛ (приклад 8);
5. алгоритм аналізу застосовності відповідної статті Конвенції (приклади 9-10);
6. вивчення концепцій, які мають автономне тлумачення (приклади 11-12);
7. вивчення підходів ЄСПЛ: застосування критеріїв до обставин конкретної справи з використанням таблиці (приклад 13);
8. засоби втручання у права, гарантовані Конвенцією (приклад 14);
9. вимоги «3-складового тесту» щодо виправданості втручання у гарантовані Конвенцією права (приклад 15);
10. визначення відповідності національного законодавства вимогам практики ЄСПЛ (приклад 16);
11. вимога втручання «згідно із законом» (приклади 17-18);
12. вимога «пропорційності» втручання у гарантоване право (приклад 19);
13. опрацювання рішень ЄСПЛ: «упізнати спільне» (приклад 20);
14. закріплення нових знань, отриманих під час виконання практичного завдання, та встановлення взаємозв'язків між елементами тренінгу (приклад 21);

15. узагальнення отриманих знань (приклад 22).

Нижче наведені приклади перелічених слайдів з презентацій PowerPoint для того, щоб зробити мінілекції справді інтерактивними. Причому, оскільки візуалізація інформації – це важлива навичка сучасної людини, під час структурування навчального матеріалу «конвенційних» тренінгів часто і системно використовувалися графічні організатори: кола Венна, Т-схеми, різноманітні таблиці. Візуальні або графічні організатори – це графічне представлення різноманітних розумових процесів; завдяки ним прихований процес мислення стає наочним, набуває візуального втілення. Ці форми роботи систематизують думки, роблять складні конструкції більш зрозумілими. Також засоби візуалізації допомагають актуалізувати відоме, вплітати досвід і знання в нову інформацію, краще її класифікувати та формулювати висновки. Вони сприяють організації мислення більш високого порядку, формують вміння аналізувати матеріал, оцінювати й корегувати процес власної навчальної діяльності, орієнтуватися в ситуації, обмірковувати з усіх боків можливі відповіді на складні питання. Під час дискусій навчають аргументовано виступати, розв'язувати проблеми, допомагають конспектувати навчальний матеріал у графічній формі⁴¹.

Приклад 5 відображає перший слайд зі вступної мінілекції з тренінгу за статтею 8 Конвенції та тренерські нотатки до нього. Наведений слайд має на меті зробити наголос на ключових аспектах застосування статті 8 Конвенції, а саме: використанні слова «повага», з використанням «кіл Венна» продемонструвати чотири сфери особистої автономії, захищені статтею 8 ЄКПЛ, та їх взаємозв'язку, на автономності тлумачення понять Європейським судом з прав людини.

Загалом діаграма Венна (англ. *Venn diagram*) часто використовується у презентаціях для ілюстрування простих співвідношень в теорії ймовірностей, логіці, статистиці, мовознавстві та інших предметних областях знань, її суть полягає у тому, що у полі перетину кіл вписують спільні риси або елементи.

Вступна мінілекція та презентація PowerPoint є ключовою для усіх трьох тренінгів (для суддів цивільної, кримінальної та адміністративної юрисдикцій) та присвячена базовим поняттям і концепціям статті 8 Конвенції, вироблених практикою ЄСПЛ.

Нотатки для тренерів до цього слайду (як до всіх інших слайдів презентацій PowerPoint тренінгів з тематики статті 8 Конвенції) розроблені за структурою, яка розподіляє навчальну інформацію на підрозділи: завдання тренера, тези доповіді тренера та додатково для тренера.

⁴¹ Застосування графічних організаторів навчального матеріалу технології ЧПКМ на уроках світової літератури. URL: https://krila.ucoz.ua/publ/zastosuvannja_grafichnikh_organizatoriv_navchalnogo_materialu_tekhnologiji_chprkm_na_urokakh_svitovoji_literaturi/1-1-0-1

Співвідношення та розмежування концепцій, вироблених практикою ЄСПЛ, з використанням «кіл Венна»

Вступна презентація до мінілекції «Стаття 8: сфера застосування, структура статті, основні принципи, понятійний апарат, критерії виправданості втручання»

Тренінг із застосування статті 8 Конвенції для суддів цивільної, кримінальної та адміністративної юрисдикцій

СТАТТЯ 8 КОНВЕНЦІЇ ГАРАНТУЄ
ПРАВО НА ПОВАГУ ДО:

Тренерські нотатки

Завдання тренера

1. Почати з того, що для практичного застосування Конвенції перш за все необхідно знати сферу застосування статті, сферу застосування кожного гарантованого в статті права (4 сфери особистої автономії).
2. Вказати, що поняття, передбаченні статтею 8 ЄКПЛ, мають автономне тлумачення.
3. Розкрити на прикладах принцип автономного тлумачення.
4. Акцентувати увагу на відсутності чітких меж початку і закінчення сфери дії прав і на тому, що вони можуть перетинатися.
5. На прикладі проілюструвати, як одна дія може становити втручання в декілька прав.

Тези доповіді

1. Далі ми переходимо до застосовності статті 8 Конвенції. Що таке застосовність тієї чи іншої статті Конвенції?

Вирішуючи питання про застосовність певної статті Конвенції, ми фактично аналізуємо, чи поширюється ця стаття на конкретні правовідносини. Відповідь на це питання є першим кроком для визначення, чи необхідно звертатись до практики ЄСПЛ під час вирішення справи.

Щоб вирішити питання про застосовність статті 8 Конвенції нам потрібно проаналізувати частину 1 цієї статті, у якій викладено зміст гарантованого права.

Перше, на що слід звернути увагу, це слово «повага».

«Повага» означає, що стаття 8 Конвенції гарантує право на невтручання у вже існуюче благо та не передбачає обов'язку держави надати це благо людині. Крім того, держава

має не тільки не втручатися у вказані права, але й забезпечувати їх повагу з боку інших, приватних осіб.

Таким чином, стаття 8 Конвенції не гарантує, наприклад, право на отримання житла, а лише право на повагу до вже існуючого житла.

Інший важливий аспект статті 8 Конвенції полягає у тому, що вона захищає відразу 4 сфери особистої автономії особи, іншими словами – 4 права: на повагу до приватного життя, сімейного життя, житла та кореспонденції. У той же час ці сфери особистої автономії частково взаємно перетинаються і ЄСПЛ не завжди встановлює чітке розмежування між ними. В окремих випадках він аналізував вжиті заходи у світлі статті 8 Конвенції, вказуючи, що втручання відбулось не в одне, а в декілька прав.

У справі «*Німіц проти Німеччини*» ЄСПЛ аналізував проведення обшуку в офісі адвоката в контексті права на повагу до приватного життя та до житла. Суд зазначив, що професійна та приватна діяльність адвоката є настільки переплетеними, що неможливо розмежувати місце здійснення його професійної діяльності та приватного життя. Відтак, оскільки приватне життя може мати місце і у службових приміщеннях адвоката, немає підстав для того, щоб відмовити у поширенні статті 8 Конвенції на відповідні офісні приміщення.

Інколи за обставин справи неможливо провести чітку межу між правами і в такому разі ЄСПЛ вказує, що мова іде про можливість особи користуватись своїми правами, гарантованими статтею 8 загалом, не виділяючи якоесь конкретне право.

Наприклад у справі «*Гримковська проти України*» Суд вказав, що сукупний вплив шуму, вібрації, забруднених повітря та ґрунту, спричинений магістральною дорогою, значною мірою не дав заявниці можливості користуватися правами, гарантованими статтею 8 Конвенції.

У справі «*Дземюк проти України*» облаштування та використання кладовища близько від будинку заявника разом з наступним впливом на довкілля та «якість життя» заявника становило втручання у право заявника на повагу до його житла та приватного і сімейного життя.

Суд, враховуючи свою наглядову роль, необхідність забезпечення прецедентного характеру та зрозумілості своїх позицій для всіх держав створює власну систему значень термінів Конвенції. Надаючи тлумачення того чи іншого терміна, Суд перш за все виходить з суті гарантованого права. Те, яке значення має термін у правовій системі окремої держави, не є для Суду вирішальним. Інакше, надаючи вирішального значення змісту терміна, що надається національним законом, Суд може втратити свою контрольну функцію, а Конвенція – ефективність захисту. Отже, зміст прав, гарантованих Конвенцією, не може бути обмежений шляхом його визначення в певних термінах національним законом. Європейський суд у своїй практиці постійно наголошує, що права повинні тлумачитись у «практичний і ефективний» спосіб, а не в «теоретичний та ілюзорний», що права слід тлумачити широко, а винятки або обмеження – вузько, що деякі терміни Конвенції мають автономне (незалежне) значення – це необхідно, це допомагає забезпечити автономність і запобігти невиконанню мети Конвенції; це допомагає забезпечити незалежність положень Конвенції від можливої інтерпретації її термінів або принципів у внутрішньому законодавстві держав-членів.

Так, приклад, статті 8-11 Конвенції передбачають, що випадки втручання повинні бути встановлені законом або згідно із законом. Термін «закон» у практиці Суду

має автономне значення. Хоча він і включає в першу чергу законодавство держави відповідача, Суд у своїй практиці визнав законом також і прецедентне право, правила адвокатської етики, міждержавні угоди, внутрішні правила університету, внутрішні інструкції пенітенціарного закладу та ін.

Інший приклад – термін «кримінальне обвинувачення», що вживається у пункті 1 статті 6 Конвенції. Наприклад, якщо за національним законодавством ухилення від сплати податків є не кримінальним діянням, а «адміністративним правопорушенням», Суд розгляне санкцію, яка підлягає застосуванню, і якщо така санкція буде занадто суворою або її метою буде не компенсація спричиненої матеріальної шкоди, а покарання, ЄСПЛ вважатиме це кримінальним обвинуваченням, з усіма наслідками, які випливають, насамперед, стосовно права на захист. Відповідно, це підпадатиме під кримінальний аспект статті 6 Конвенції («*BAT Нафтова компанія Юкос проти Росії*», №14902/04, ухвала щодо прийнятності від 29.01.2009).

За цією ж логікою у справі «*Надточій проти України*» Європейський суд з прав людини вирішив, що справа щодо притягнення до відповідальності заявника за порушення митних правил за своєю суттю є кримінальною, а також, що зазначені митні адміністративні правопорушення фактично мали кримінальний характер та повністю підпадають під гарантії статті 6 Конвенції.

Додатково для тренера

Витяг з рішення ЄСПЛ «*Німіц проти Німеччини*»

29. Суд не вважає за можливе або за необхідне дати вичерпне визначення поняттю «приватне життя». Було б занадто суворо обмежити його інтимним колом, де кожен може жити своїм власним приватним життям, як він вважає за краще, і тим самим повністю виключити зовнішній світ з цього кола. Повага до приватного життя має також включати до деякої міри право встановлювати і розвивати відносини з іншими людьми.

Більш того, здається, немає принципів підстав, щоб таке розуміння «приватного життя» виключало діяльність професійного і ділового характеру; саме у своїй роботі більшість людей мають значну, якщо не найбільшу, кількість шансів розвивати відносини із зовнішнім світом. Ця точка зору підтверджується тим фактом, як вже було справедливо зазначено Комісією, що не завжди можливо чітко розмежувати, яка діяльність людини становить частину її професійного або ділового життя. Таким чином, особливо якщо людина має гуманітарну професію, її робота в такому контексті може стати невід'ємною частиною її життя до такої міри, що стає неможливим визначити, як хто вона діє в даний момент часу.

«Відмова у захисті за статтею 8 на тих підставах, що захід, який є предметом оскарження, пов'язаний виключно з професійною діяльністю – а уряд пропонує саме такий підхід у даній справі – тим більше зміг би призвести до нерівності у ставленні, оскільки такий захист не був би доступний для особи, професійна та інша діяльність якої є настільки переплетеними, що засобів розрізнити їх практично не існувало. Фактично, через це Суд і не удався до такого розрізнення: він дійшов висновку про те, що втручання у приватне життя мало місце навіть тоді, коли записувалися як ділові, так і приватні телефонні розмови. А у випадку, коли обшук був спрямований виключно на ділову діяльність, Суд не визнав цей факт підставою для виключення застосовності статті 8 під рубрикою «приватного життя».

30. Що стосується слова «житло», яке присутнє в англійському тексті статті 8, Суд зауважує, що у деяких державах-сторонах, зокрема у Німеччині, цей термін сприймається як такий, що поширюється на робочі приміщення. Таке тлумачення до того ж є повністю співзвучним французькому тексту, оскільки слово «доміцилій» має ширшу конотацію, аніж слово «житло», і може поширюватись, наприклад, на робочий офіс особи».

Не завжди можливо провести чітке розмежування також і тому, що професійну або ділову діяльність з таким же успіхом можна вести і зі свого місця проживання, і навпаки, можна займатися справами, які не належать до професійної сфери, в офісі або комерційних службових приміщеннях. Вузьке тлумачення слів «home» і «domicile» може призвести до такої ж небезпеки нерівності, як і вузьке розуміння «приватного життя» (див. п. 29).

31. Якщо говорити в загальному, тлумачення слів «приватне життя» і «житло» як таких, що охоплюють деяку професійну та ділову активність або службові приміщення, було б більш співзвучне з предметом і метою статті 8, а саме із захистом окремих осіб від свавільного втручання влади. Таке тлумачення не буде особливо обмежувати Договірні держави, тому що вони збережуть своє право на «втручання» в тій мірі, яку дозволяє пункт 2 статті 8; це право могло б стати більш широким, коли це стосується професійної і ділової активності або службових приміщень.

Приклад 6

Порівняння положень Конституції України та Конвенції з використанням «Т-схеми»

Презентація до мінілекції «Актуальні питання обробки персональних даних»

Тренінг із застосування статті 8 Конвенції для суддів цивільної та адміністративної юрисдикції

Стаття 32 Конституції України	Стаття 8 ЄКПЛ
<p>Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України.</p> <p>Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.</p> <p>Кожний громадянин має право з'ясувати в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею.</p>	<p>1. Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого життя і кореспонденції.</p> <p>2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання зловушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.</p>

Т-схема – графічний організатор, що має дві колонки, в яких фіксуються відповіді «так - ні», «є - немає», аргументи «за - проти» або інші при порівнянні.

З використанням Т-схеми у презентації, присвяченій актуальним питанням персональних даних, порівнюються стаття 32 Конституції України та стаття 8 Конвенції. Таке схематичне зображення дає змогу лаконічно та швидко звернути увагу на таке:

- право на захист персональних даних є аспектом права не зазнавати втручання в особисте і сімейне життя, передбачене статтею 32 Конституції України;
- право, передбачене статтею 32 Конституції України, кореспондується з правом на повагу до приватного і сімейного життя, передбачене статтею 8 Конвенції;
- положення статті 32 Конституції України мають тлумачитись з урахуванням практики ЄСПЛ в справах щодо статті 8 Конвенції;
- існує національний закон (Закон України «Про захист персональних даних»), який відображає міжнародні стандарти у сфері захисту персональних даних;
- існують інші міжнародні акти, що передбачають гарантії захисту персональних даних.

Інтерактивні слайди у презентаціях до мінілекцій можуть використовуватися з інформативною метою.

Приклад 7

Перелік важливих для вивчення певної теми / проблеми рішень ЄСПЛ

Презентація до мінілекції «Свобода пересування. Стаття 2 Протоколу № 4 до Конвенції»

Тренінг для кандидатів на посаду судді, присвячений застосуванню Конвенції та практики ЄСПЛ в адміністративному судочинстві (у межах Блоку V Програми спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді «Адміністративне судочинство»⁴²)

Рішення ЄСПЛ, рекомендовані для опрацювання

- Battista проти Італії (заява № 43978/09)
- Ігнатов проти Болгарії (заява № 50/02)
- Stamose проти Болгарії (заява № 29713/05)
- Хлюстов проти Росії (заява № 28975/05)
- Карпачева і Карпачев проти Росії (заява № 34861/04)
- Де Томмазо (De Tommaso) проти Італії (заява № 43395/09)
- Austin та інші проти Сполученого Королівства (заява № 39692/09)

На інформативному слайді зазначені рішення ЄСПЛ, які є важливими для вивчення практики ЄСПЛ щодо застосування статті 2 Протоколу № 4. Ці рішення не давалися на попереднє опрацювання, тому тренеру немає сенсу звертатися до досвіду слухачів та слухачок спеціальної підготовки, і цим інформативні слайди, зовні схожі, суттєво відрізняються від т. зв. «інтерактивних», адже вони мають різні навчальні цілі. Водночас інформативний слайд надає необхідні реквізити рішень для їх наступного (після тренінгу) ретельного опрацювання. Наприклад, рішення ЄСПЛ «Stamose проти Болгарії» є помітним, оскільки стосується пропорційності

⁴² У межах спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді, яка тривала 9 місяців.

обмеження свободи пересування через порушення імміграційного законодавства. Рішення «Карпачова і Карпачов проти Росії» стосувалося незаконної відмови у наданні дозволу на проживання у місті, яке є закритим адміністративно-територіальним утворенням. У рішенні «Де Томмазо (De Tommaso) проти Італії» (заява № 43395/09) та «Austin та інші проти Сполученого Королівства» ЄСПЛ розмежовує сфери дії статті 5 Конвенції та статті 2 Протоколу № 4.

Приклад 8

Розуміння структури рішень ЄСПЛ

Презентація до мінілекції «Право на безпечне довкілля як окремий аспект права на повагу до приватного життя та житла за статтею 8 Конвенції»

Тренінг із застосування статті 8 Конвенції для суддів адміністративної юрисдикції

СТРУКТУРА РІШЕННЯ ЄСПЛ

(на прикладі справи «ДУБЕЦЬКА ТА ІНШІ ПРОТИ УКРАЇНИ»):

Де «права позиція ЄСПЛ»?

- «Процедура» (п. 1-5), «Факти»: «Обставини справи» (п. 6-63), «Відповідне національне законодавство» (п. 69);
- «ПРАВО», «Стверджуване порушення статті 8 Конвенції» (п. 73);
- A. Прийнятність (п. 74-87; ВАЖЛИВО: «Оцінка Суду», п. 83-84);
- B. СУТЬ
- 1. Застосовність ст. 8 Конвенції (п. 88-124)
- ВАЖЛИВО: «ОЦІНКА СУДУ»:
 - «Практика Суду» (п. 105-108), «Оцінка фактів справи» (п. 109-123);
- 2. *Виправдані за п. 2 ст. 8 Конвенції* (п. 125-156)
- ВАЖЛИВО: «ОЦІНКА СУДУ»:
 - «Практика Суду» (п. 140-145), «Оцінка фактів справи» (п. 146-156);
 - УЗАГАЛЬНЕНИЙ ВИСНОВОК СУДУ (п. 154-156)

Цей слайд розроблявся як реагування на потреби учасників та учасниць тренінгів з тематики Конвенції і демонструє гнучкість навчального процесу підготовки суддів, зокрема необхідність адаптувати навчальний матеріал під конкретні потреби аудиторії. Хоча тренінгу із застосування статті 8 Конвенції мало би передувати проходження суддями базового тренінгу з вивчення Конвенції та першого спеціалізованого тренінгу із застосування статті 1 Першого протоколу до Конвенції, але на практиці часто для багатьох учасників та учасниць саме тренінг, присвячений статті 8 Конвенції, який розроблявся як другий спеціалізований, фактично стає першим тренінгом з тематики Конвенції та практики ЄСПЛ, у якому вони брали участь. Коли це з'ясувалося під час апробації тренінгу, група розробників дійшла висновку про необхідність внесення змін до навчальних матеріалів, а саме доречності акцентування уваги на структурі рішень ЄСПЛ, і зробила це на прикладі рішення ЄСПЛ у справі «Дубецька та інші проти України», яке було одним із рішень для попереднього опрацювання і опорним для другого дня тренінгу, а відтак, використовується у кількох слайдах.

Інтерактивний слайд супроводжується роботою із самим рішенням ЄСПЛ.

Опрацьовуючи рішення ЄСПЛ за алгоритмом наведеним на слайді, учасники та учасниці вивчають, аналізують його структуру за елементами:

- «обставини справи»,
- «відповідне національне та міжнародне законодавство»,
- «право» та ін.

Дуже важливо, щоб учасники та учасниці бачили та розуміли, у яких структурних елементах рішень викладені позиції сторін (заявника та Уряду), а де – практика ЄСПЛ та не плутали їх, що часто буває на практиці.

Тренерам слід звернути увагу учасників та учасниць, а суддям – не забувати, що елементи рішення, в яких ЄСПЛ викладає свою усталену практику, можуть називатися по-різному: «Загальні принципи» або «Практика Суду», або «Оцінка Суду», проте фактично це один і той самий елемент рішення⁴³.

Приклад 9

Алгоритм аналізу застосовності статті 8 Конвенції

Вступна презентація до мінілекції «Стаття 8: сфера застосування, структура статті, основні принципи, понятійний апарат, критерії виправданості втручання»

Тренінг із застосування статті 8 Конвенції для суддів цивільної, кримінальної та адміністративної юрисдикцій

Алгоритм аналізу за статтю 8

- 1) чи належать правовідносини до сфери дії статті 8?
- 2) чи мало місце втручання (чи є позитивні зобов'язання)?
- 3) чи виправдане втручання (чи дотримано позитивний обов'язок держави)?

Приклад 10

Алгоритм аналізу застосовності статті 1 Першого протоколу до Конвенції

Презентація до мінілекції «Зміст та мета ст. 1 Першого протоколу, основні принципи, понятійний апарат, критерії виправданості втручання»

Тренінг щодо захисту права власності у світлі статті 1 Першого протоколу до Конвенції для суддів цивільної, господарської та адміністративної юрисдикцій

Відповідність втручання вимогам П1-1

- чи існує «майно» в розумінні Конвенції?
- чи мало місце втручання (позбавлення) в право заявника мирно володіти своїм майном? В чому воно полягає?
- підстави виправданості втручання:
 - * Чи було втручання "законним"?
(Під "законом" Конвенція розуміє нормативний акт, що має бути "доступним" (accessible) та "передбачуваним" (foreseeable);
 - * Чи переслідує втручання "легітимну мету", тобто вчинене в інтересах суспільства?
(наявність легітимної мети для застосування обмежень);
 - * Чи дотримано пропорційність вжитих державою заходів щодо обмеження прав?
(чи забезпечено справедливий рівновагу між інтересами суспільства та необхідністю дотримання фундаментальних прав окремої людини).

⁴³ Т.І. Фулей впровадження практики ЄСПЛ у суддівську освіту: методичні підходи // Слово НШСУ. – 2017. – № 3(20). – С. 21-22.

Статті 8-11 Конвенції, стаття 1 Першого протоколу до Конвенції гарантують права, які не є абсолютними (вони зазначені у пункті 1 цих статей). Обмеження цих прав може бути виправдане і не становитиме порушення, якщо буде дотримана сукупність умов (визначених у пункті 2 відповідних статей) – у випадках, коли втручання здійснюється «згідно із законом», переслідує «легітимну мету» та є «необхідним у демократичному суспільстві» для досягнення однієї чи кількох легітимних цілей, зазначених у цій статті. Цю сукупність вимог виправданості втручання у права, гарантовані статтями 8–11 Конвенції та статті 1 Першого протоколу до Конвенції, називають «трискладовим тестом», і цей термін усе частіше використовується як у науковому обігу, так і в рішеннях національних судів. Для практичного застосування практики ЄСПЛ вкрай важливо розуміти алгоритм діяльності ЄСПЛ, і він є серцевиною як мінілекцій, так і виконання багатьох практичних завдань. Алгоритм розгляду справ доволі нескладний: спершу Суд з'ясовує, чи належать правовідносини, щодо яких подана скарга, до сфери дії статті Конвенції, на порушення якої скаржаться. Якщо належать, то Суд вирішує питання, чи мало місце втручання у права та / або чи має держава позитивні зобов'язання, і зрештою – чи виправдане втручання (чи виконані позитивні зобов'язання держави).

При цьому кожен з етапів (кроків) алгоритму є критично важливим та виконує власні функції. Варто зауважити, що, аналізуючи застосування практики ЄСПЛ під час здійснення правосуддя (за даними аналізу рішень з Єдиного державного реєстру судових рішень), можна дійти висновку, що окремі змістові помилки застосування зумовлені або нерозумінням сфери дії відповідної статті Конвенції, або нерозумінням структури рішення ЄСПЛ та невмінням віднайти в ньому усталену практику Суду, його загальні принципи вирішення справ за скаргами щодо порушень прав, гарантованих Конвенцією, та відокремити їх від позицій сторін у справі, нерозумінням послідовності аналізу Судом виправданості втручання. Наприклад, часто національний суд аналізує, чи було втручання у право необхідним у демократичному суспільстві та пропорційним, не аналізуючи дотримання попередніх вимог «трискладового тесту»: чи було втручання «згідно із законом» та переслідувало легітимну мету⁴⁴.

Тому наведені на прикладах 9 та 10 слайди є ключовими для формування знань на навичок щодо застосування конвенційних положень.

Інтерактивні слайди у презентації PowerPoint можуть бути використані для вивчення та опрацювання базових конвенційних концепцій, вироблених практикою ЄСПЛ. З цієї метою доречно використовувати рішення ЄСПЛ, винесені на самостійне попереднє опрацювання.

⁴⁴ Т.І. Фулей. Втручання у права, гарантовані статтею 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: український вимір // Слово НШСУ. – 2018. – № 3 (24). – С. 42-43.

Вивчення концепцій, які мають автономне тлумачення: «майно»

Презентація до мінілекції «Зміст та мета ст. 1 Першого протоколу, основні принципи, понятійний апарат, критерії виправданості втручання»

Тренінг щодо захисту права власності у світлі статті 1 Першого протоколу до Конвенції для суддів цивільної, господарської та адміністративної юрисдикції

Концепція “майно” в розумінні ст.1 Першого Протоколу

Що становило “майно” у таких рішеннях ЄСПЛ:

- “Сук проти України”;
- “Серков проти України”;
- “Інтерсплав проти України”;
- “Україна-Тюмень” проти України”;
- “Рисовський проти України”;
- “Серявін та інші проти України”;
- “East/West Alliance Limited” проти України”.

У навчальному курсі для суддів щодо захисту права власності у світлі статті 1 Першого протоколу до Конвенції під час мінілекції передбачено вивчення концепції «майно» в автономному тлумаченні, виробленому практикою ЄСПЛ.

Для цього розроблений слайд, який передбачає обговорення концепції «майно» на прикладах рішень ЄСПЛ, які надавалися на попереднє опрацювання.

Вивчення концепції «майно» є важливим з огляду на те, що алгоритм розгляду справи в ЄСПЛ передбачає насамперед з’ясування питання про застосовність статті 1 Першого протоколу до Конвенції, зокрема, чи стосується скарга «майно» у розумінні статті 1 Першого протоколу. Тому обговорення за допомогою цього інтерактивного слайду має на меті продемонструвати, що «майно» у розумінні ЄСПЛ не обмежується власністю на фізичні речі та не залежить від формальної класифікації в національному законодавстві.

Так, майном у рішенні «Україна-Тюмень» проти України» був будинок (п. 58 рішення), у рішенні «East/West Alliance Limited» проти України» – 14 літаків (п. 171 рішення). У рішенні «Рисовський проти України» майно становило право використовувати 4 га землі для ведення фермерського господарства (п. 65 рішення). У рішенні «Серявін та інші проти України» втручання здійснювалося у право спільної часткової власності на горище (п. 41 рішення). У рішенні «Сук проти України» майном було грошове забезпечення, на яке заявник мав право за законодавством – право на виплату, яке походить безпосередньо з чинного та передбачуваного положення національного законодавства. У рішенні «Серков проти України» майном був сплачений ПДВ (від якого заявник мав бути звільнений). У рішенні «Інтерсплав проти України» статтею 1 Першого протоколу до Конвенції захищався майновий інтерес, закріплений у законодавстві України (п. 32 рішення).

Слайди на вивчення концепцій та понять можна будувати й іншим чином, як це демонструє приклад 12.

Вивчення концепцій, які мають автономне тлумачення: «житло» та «кореспонденція»

Вступна презентація до мінілекції «Стаття 8: сфера застосування, структура статті, основні принципи, понятійний апарат, критерії виправданості втручання»

Тренінг із застосування статті 8 Конвенції для суддів цивільної, кримінальної та адміністративної юрисдикції

ЖИТЛО

ВИЗНАЧАЛЬНО:
наявність достатніх та тривалих зв'язків із конкретним місцем

- місце, де особа «вдома»
- місце, куди особа має намір повернутися, чи де було її постійне помешкання; чи де живе час від часу
- офісні приміщення, за певних умов

Важливо! Стаття 8 Конвенції не охоплює право власності на житло, на яке поширюється стаття 1 Першого Протоколу до Конвенції.

КОРЕСПОНДЕНЦІЯ

безперешкодне і конфіденційне спілкування з іншими людьми у всіх формах:

- поштова кореспонденція
- телефонні розмови
- розмови у приватній радіомережі
- факсовий, телексовий зв'язок
- електронна пошта
- особисте використання Інтернету

поширюється на засоби комунікацій, а не на їхній зміст (зміст листування ст. 10 Конвенції)

«А. проти Франції» (1993р.)»

Залежно від ситуації, ці слайди можуть бути як інтерактивними, коли тренер просить учасників та учасниць навести приклади рішень ЄСПЛ на кожен чи деякі з наведених випадків, так й інформативними, і супроводжуватися роботою з роздавальним матеріалом або базами даних, сприяючи при цьому виробленню навичок пошуку релевантних рішень ЄСПЛ.

Під час викладання цього матеріалу, враховуючи, що Конвенція є «живим документом», тлумачиться в умовах сьогодення, і концепції статті 8 підлягають автономному тлумаченню, що особливо яскраво простежується на прикладі поняття «кореспонденція», тренери можуть наголосити, що національні суди мали б самостійно дійти висновку, не очікуючи відповідного рішення ЄСПЛ, щодо застосовності ст. 8 Конвенції до певних правовідносин. Так, у цифрову епоху ЄСПЛ частіше розглядає справи щодо новітніх засобів зв'язку, а не класичних листів та бандеролей. Враховуючи рішення ЄСПЛ у справах «Копланд проти Сполученого Королівства» (заява № 62617/00), у якому «кореспонденцією» Суд визнав електронну пошту, чи «Барбулеску проти Румунії» (заява № 61496/08), де йшлося про користування для особистих цілей робочим акаунтом Yahoo Messenger, доречно припустити, що, з огляду на подальший розвиток технологій,

повідомлення у Viber, WhatsApp, Facebook Messenger та інших існуючих та майбутніх месенджерів і соціальних мережах належать до сфери дії ст. 8 Конвенції⁴⁵.

Інша необхідна навичка – застосування критеріїв, вироблених практикою ЄСПЛ, до фактичних обставин конкретної справи, набувається за допомогою практичного завдання, виконання якого демонструє приклад 13.

Приклад 13

Вивчення підходів ЄСПЛ: застосування критеріїв ЄСПЛ до обставин конкретної справи з використання таблиці

Презентація до мінілекції «Право на безпечне довкілля як окремий аспект права на повагу до приватного життя та житла за статтею 8 Конвенції»

Тренінг із застосування статті 8 Конвенції для суддів адміністративної юрисдикції

Приклад: «Дубецька та інші проти України»

Критерії	Факти справи
Державні стандарти /нормативи забруднення/	Докази порушення державних нормативів та фактичної надмірності забруднюючих речовин (п. 114-115)
Рішення, прийняті компетентними органами	Необхідність переселення була підтверджена остаточним судовим рішенням (п. 116)
Обізнаність державних органів	Держава мала бути і насправді була обізнана про ситуацію (п. 120)
Тривалість	Понад 20 років (п. 118)

У презентації до «екологічної» мінілекції у тренінгу за статтею 8 Конвенції в адміністративному судочинстві використано слайд із таблицею для підведення підсумків практичного завдання на підставі рішення «Дубецька та інші проти України», яке надається для попереднього опрацювання до початку проходження тренінгу. Така лаконічна таблиця дає змогу продемонструвати підхід і логіку ЄСПЛ щодо аналізу дотримання необхідних критеріїв в «екологічних справах» за конкретних обставин справи.

Зауважимо, що учасники та учасниці, залежно від рівня групи, отримують або незаповнену таблицю, або лише із заповненою лівою колонкою «критерії» із завданням для учасників та учасниць заповнити другу колонку «факти справи». Заповнення другої колонки потребуватиме від учасників та учасниць опрацювання рішення ЄСПЛ, що сприятиме розвитку уміння знаходити критерії, інтерпретувати інформацію, співвідносити фактичні обставини справи із знайденими критеріями та коментувати текст. Після виконання учасниками і учасницями завдання (індивідуально, у парах або в малих групах) тренер демонструє цей слайд для підведення підсумків.

Наступні приклади демонструють слайди для вивчення алгоритму аналізу застосовності конвенційної статті та виправданості втручання у гарантоване право.

⁴⁵ Фулей Т., Кучів О. Застосування статті 8 ЄКПЛ: практичні цінності методичних підходів // Слово Національної школи суддів України. – 2018. – № 4 (25). – С. 48-49.

Вивчення засобів втручання у права, гарантовані Конвенцією, може відбуватися з використанням рішень ЄСПЛ, які надавалися для попереднього самостійного опрацювання учасникам та учасницям до початку тренінгу.

Приклад 14

Засоби втручання у права, гарантовані Конвенцією

Презентація до мінілекції «Зміст та мета ст. 1 Першого протоколу, основні принципи, понятійний апарат, критерії виправданості втручання»

Тренінг щодо захисту права власності у світлі статті 1 Першого протоколу до Конвенції для суддів цивільної, господарської та адміністративної юрисдикцій

Що становило втручання?

у таких рішеннях ЄСПЛ:

- “Сук проти України”;
- “Серков проти України”;
- “Інтерсплав проти України” ;
- “Україна-Тюмень” проти України”;
- “Рисовський проти України”;
- “Серявін та інші проти України”;
- “East/West Alliance Limited” проти України”.

10

Після вирішення питання про застосовність відповідної статті Конвенції у кожній конкретній справі ЄСПЛ з'ясовує, чи мало місце втручання у право заявника, щодо статті 1 Першого протоколу – у право мирно володіти майном. Тому презентація передбачає використання інтерактивного слайду для вивчення концепції «втручання у право, оскільки розуміння концепції «втручання», а також розмежування втручання і порушення є ключовими навчальними цілями цього тренінгу.

Як і слайд, присвячений концепції «майна» в автономному тлумаченні ЄСПЛ, цей слайд також передбачає аналіз випадків втручання у право на прикладах рішень ЄСПЛ, які виносилися на попереднє опрацювання.

Обговорення має на меті продемонструвати, що втручання у право власності може здійснюватися через різні дії державних органів, у тому числі і судом, шляхом позбавлення власності або через застосування заходів контролю над власністю.

Так, у рішенні ЄСПЛ «Сук проти України» втручанням була відмова національних органів у праві заявника на доплату за період, що розглядається; вона була свавільною і такою, що не ґрунтується на законі (п. 23-24 рішення). У рішенні «Серков проти України» стягнення ПДВ із заявника становило втручання у його майнові права у розумінні статті 1 Першого протоколу (п. 32 рішення). У рішенні «Інтерсплав проти України» затримки у відшкодуванні ПДВ заявникові вважалися втручанням у його право на мирне володіння своїм майном. На думку Суду, така ситуація відноситься до першого речення першої частини статті 1 Першого протоколу, яке визначає в загальних рисах принцип мирного володіння майном

(п. 33 рішення). У рішенні «Україна-Тюмень» проти України» право заявника на власність зазнало втручання, яке порівнюється до «позбавлення» власності в розумінні другого речення першого пункту статті 1 Першого протоколу (п. 48 рішення), а саме позбавлення заявника його первинного капіталу та, відповідно, частини його активів відбулося рішенням суду (постановою Пленуму ВАС про скасування рішення суду про передання ДП «Укрнафтопродукт» будівлі заявникові) (п. 59 рішення). У рішенні «Рисовський проти України» ЄСПЛ зазначив, що скарга заявника у цій справі складається з трьох окремих, але тісно взаємопов'язаних аспектів, які треба розглядати разом: відмови сільської ради виконати рішення суду 1994 року; скасування районною радою свого ж рішення від 1992 року та в цілому ставлення державних органів до прав заявника на земельну ділянку. Щодо другого аспекту скарги, а саме скасування рішення 1992 року, з матеріалів справи вбачається, що це скасування саме по собі не позбавило чинності належного заявникові Державного акта на право користування землею та не вплинуло на обов'язкову силу рішення суду 1994 року (див. пункти 12, 14 і 15 рішення). Тому неясно, чи становило це скасування «позбавлення» власності у розумінні статті 1 Першого протоколу. Проте ця дія, яка фактично анулювала юридичну підставу, на якій виникло первісне право заявника на землю, становила втручання в зазначене право. У будь-якому випадку, в контексті цієї справи застосовуються ті самі принципи, незалежно від того, чи становило відповідне втручання «позбавлення власності», чи ні. Зокрема, щоб відповідати Конвенції, цей захід повинен бути законним і спрямованим на досягнення справедливого балансу між інтересами суспільства та інтересами заявника (п. 66-78 рішення). У справі «Серявін та інші проти України» рішення місцевого органу влади щодо укладення контракту на реконструкцію горища третьою особою становило втручання у право заявників володіти своїм майном у значенні першого речення статті 1 Першого протоколу (п. 41 рішення). Беручи до уваги зазначені вище висновки, що із самого початку заявники мали право на частку власності на горище, Суд вважав встановленим той факт, що після переобладнання горища під мансардний поверх, який було передано інвесторам, заявники втратили своє майно. Отже, їх позбавили їхнього майна у значенні другого речення статті 1 Першого протоколу. (п. 46 рішення). У рішенні «East/West Alliance Limited» проти України» втручання здійснювалося у двох формах: позбавлення майна шляхом продажу літаків (п. 197-198) та контролю через вилучення документів на літаки (п. 174), накладення арешту для забезпечення позову (п. 185) та з метою погашення заборгованості (п. 191).

Після визначення засобу втручання ЄСПЛ визначає, чи було воно виправданим, адже не кожне втручання є порушенням, чи все-таки становило порушення прав, гарантованих Конвенцією. Тому у презентаціях до мінілекцій з тематики Конвенції після слайду, присвяченого засобам втручання, використовуються інтерактивні слайди для вивчення критеріїв «трискладового тесту» виправданості втручання у права.

Вимоги «3-складового тесту» виправданості втручання у гарантовані Конвенцією права

**Вступна презентація до мінілекції «Стаття 8: сфера застосування,
структура статті, основні принципи, понятійний апарат,
критерії виправданості втручання»**

**Тренінг із застосування статті 8 Конвенції
для суддів цивільної, кримінальної та адміністративної юрисдикцій**

Трискладовий тест (пункт 2 статті 8) Конвенції

- чи вчинене втручання «згідно із законом»?
 - чи вчинене втручання з легітимною метою?
 - чи є втручання «необхідним у демократичному суспільстві»?
- ✓ *Негативна відповідь на будь-яке питання свідчить про порушення права.*

Наведений на слайді алгоритм є застосовним не тільки до статті 8 Конвенції, а й інших конвенційних положень, які гарантують права, що не є абсолютними.

У випадку наявності втручання у право ЄСПЛ аналізує його за допомогою «трискладового тесту». «Трискладовий тест» – це умовне поняття, яке позначає алгоритм оцінювання ЄСПЛ виправданості втручання у гарантоване право у кожному конкретному випадку. Його елементи закладені у пункті 2 статті 8 Конвенції, яким передбачено можливість втручання держави у гарантоване право, якщо втручання здійснюється (1) згідно із законом в (2) інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб та (3) є необхідним у демократичному суспільстві для досягнення такої мети.

Як правило, ЄСПЛ почергово йде від одного елемента трискладового тесту до іншого та, у випадку встановлення факту недотримання одного із критеріїв, одразу робить висновок про порушення Конвенції, не розглядаючи дотримання наступних підстав, хоча бувають винятки. Наприклад, у справі «Копланд проти Сполученого Королівства» ЄСПЛ зазначив, що, оскільки на момент відстеження телефонних дзвінків заявниці на робочому місці був відсутній національний закон, який би регулював подібне відстеження, втручання не здійснювалось «згідно із законом». При цьому ЄСПЛ вказав, що подібне відстеження може, за певних обставин, вважатись «необхідним у демократичному суспільстві», але в даному випадку немає необхідності аналізувати це питання з огляду на те, що втручання здійснювалось не згідно із законом. Однак інколи він відступає від цього правила і може розглянути одразу питання необхідності в демократичному суспільстві, не розглядаючи питання законності втручання. Так, наприклад у справі «S. і Marger проти України» Суд вирішив, що, оскільки питання у справі тісно пов'язані з більш широким питанням про необхідність втручання у демократичному суспільстві,

визначати, чи дотримано у справі принципу законності не є необхідним. Також інколи ЄСПЛ, констатує недотримання зобов'язань за однією підставою, може розглянути дотримання також іншої. Наприклад, у справі «Котій проти України» на додаток до висновків щодо порушення принципу законності Суд вирішив за належне розглянути питання, чи відповідало втручання іншим вимогам пункту 2 статті 8 Конвенції, а саме чи було втручання необхідним у демократичному суспільстві.

Приклад 16

Визначення відповідності національного законодавства вимогам практики ЄСПЛ

Презентація до мінілекції «Актуальні питання обробки персональних даних»

Тренінг із застосування статті 8 Конвенції для суддів цивільної та адміністративної юрисдикції

СПІВВІДНОШЕННЯ

"Трискладовий тест" ЄСПЛ	Принципи обробки персональних даних відповідно до ЗУ "Про захист персональних даних"
Чи вчинене втручання "згідно із законом"?	Обробка персональних даних відповідно до закону
Чи вчинене втручання з легітимною метою?	Існування правомірної мети обробки
Чи є втручання "необхідним у демократичному суспільстві"?	Точність, достовірність та оновлюваність персональних даних <u>щодо мети обробки</u> Відповідність, адекватність та не надмірність персональних даних <u>щодо мети обробки</u> Обробка персональних даних не повинна тривати довше, ніж це необхідно для <u>досягнення її мети</u>

У презентації до мінілекції на тему «Актуальні питання обробки персональних даних» за допомогою Т-схеми продемонстровано, що Закон України «Про захист персональних даних» ґрунтується на європейських стандартах в цій галузі та практиці ЄСПЛ, зокрема щодо алгоритму визначення обґрунтованості втручання, т. зв. «трискладового тесту». Використана схема акцентує увагу на підставах, за яких можливе легітимне втручання у право на повагу до приватного життя, та підставах, за яких Закон України «Про захист персональних даних» дозволяє обробку персональних даних.

Виходячи зі змісту норм Закону України «Про захист персональних даних», які врегульовують питання обробки персональних даних та чутливих персональних даних, встановлюють підстави такої обробки, визначають права, повноваження, обов'язки суб'єктів відповідних правовідносин, регламентують контроль за дотриманням законодавства про захист персональних даних.

Обробка персональних даних, іншими словами втручання у права особи на особисте та сімейне життя, гарантія невтручання в які передбачена статтею 32 Конституції України, повинна здійснюватися лише на підставі вимог відповідного

закону (частина друга статті 4, частина п'ята статті 6, частина перша статті 10, пункт 2 частини першої статті 11, частина перша статті 16), з легітимною метою (частини п'ята, восьма статті 6) та за певними принципами щодо обробки та якості даних (стаття 6).

Отже, під час обробки персональних даних відповідні суб'єкти, в тому числі суди, повинні застосовувати вимоги Закону України «Про захист персональних даних» та практику Суду, зокрема щодо критеріїв виправданості втручання.

Слід зауважити, що суди в даному випадку відіграють подвійну роль. З одного боку суди здійснюють обробку персональних даних, як і інші державні органи, з іншого – адміністративні суди можуть розглядати спори з приводу обробки персональних даних суб'єктом владних повноважень, відмови в наданні доступу тощо.

У свою чергу ЄСПЛ перевіряє, яким чином національний суд (чи дотримано відповідних критеріїв, чи не були рішення, дії свавільними) здійснював розгляд спору про обґрунтованість втручання державного органу щодо обробки персональних даних (справа «Раду проти Республіки Молдова»), а також стосовно обґрунтованості дій суду під час здійснення ним правосуддя (справа «Пантелеєнко проти України»).

Інтерактивні слайди у презентаціях до мінілекції можуть використовуватися для отримання знань, вироблення та удосконалення навичок щодо застосування кожного із критеріїв 3-складового тесту.

Приклад 17

Вимога втручання «згідно із законом»

Презентація до мінілекції «Зміст та мета ст. 1 Першого протоколу, основні принципи, понятійний апарат, критерії виправданості втручання»

Тренінги щодо захисту права власності у світлі статті 1 Першого протоколу до Конвенції для суддів цивільної, господарської та адміністративної юрисдикції та для кандидатів на посаду судді (у межах Блоку III Програми спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді «Господарське судочинство»)

ПОРУШЕННЯ ЗАКОНУ

- недотримання закону – свавільне відхилення судами від норми права, яка була чіткою і однозначною (ріш. *“Андрій Руденко проти України”*);
- нечіткість закону (ріш. *“Щокін проти України”*);
- неузгодженість практики застосування закону (зміна практики без мотивування): *“Сергєєв проти України”*;
- не присудження коштів всупереч чіткому закону з посиланням на відсутність коштів, як на підставу невиконання своїх зобов'язань: *“Кечко проти України”*, *“Сук проти України”*, (для порівняння – див. ухвалу про неприйнятність у справі *“Великода проти України”*);
- недотримання вимог закону та невмотивованість рішення суду, яке призвело до позбавлення власності: *“Серєвін та інші проти України”*);
- відсутність норми закону (встановленого порядку): *“Суханов та Ільченко проти України”*).

12

У курсах для суддів та кандидатів на посаду судді, присвячених застосуванню статті 1 Першого протоколу до Конвенції, у презентації до мінілекції використовувється інтерактивний слайд з інформативною метою.

На такому слайді наводяться випадки порушення вимоги «законності» («згідно із законом») втручання у право власності, який є першим критерієм «трискладового тесту» виправданості втручання і критично важливим. Для кожного випадку порушення цього критерію підібрані рішення ЄСПЛ щодо України, в яких Суд визнав порушення статті 1 Першого протоколу. Наведені на слайді рішення ЄСПЛ є відомими та застосовуються національними судами під час здійснення правосуддя.

Приклад 18

Порівняння дотримання вимоги законності у 2-х рішеннях ЄСПЛ

Презентація до мінілекції «Свобода пересування. Стаття 2 Протоколу № 4 до Конвенції»

Тренінг для кандидатів на посаду судді, присвячений застосуванню Конвенції та практики СПЛ в адміністративному судочинстві (у межах Блоку V Програми спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді «Адміністративне судочинство»⁴⁶)

Обмеження, «передбачені законом»

Порівняйте дотримання
вимоги «законності» у справах

«Гаріб проти Нідерландів»

«Тімішев проти Росії»

Наприклад, презентація до мінілекції щодо гарантій свободи пересування (стаття 2 Протоколу № 4 до Конвенції) з тренінгу для кандидатів на посаду судді з тематики Конвенції, передбаченого блоком V «Адміністративне судочинство» включає слайди для опрацювання елементів «трискладового тесту»: законності та пропорційності втручання, шляхом порівняння та аналізу рішень ЄСПЛ.

Дотримання вимоги законності втручання запропоновано проаналізувати з використанням рішень Великої Палати ЄСПЛ «Гаріб проти Нідерландів» (*Garib*) від 6 листопада 2017 року, заява № 43494/09 щодо обмеження у виборі місця проживання і «Тімішев проти Росії» (*Timishev*) 13 грудня 2005 року, заяви №№ 55762/00, 55974/00 щодо обмеження у пересуванні між адміністративно-територіальними одиницями. Незважаючи на схожість обставин справ, висновок ЄСПЛ щодо дотримання вимоги «законності» у цих справах був протилежний: у рішенні «Гаріб проти Нідерландів» Суд визнав, що вимоги статті 2 Протоколу № 4 до Конвенції були дотримані та не визнав порушення. На противагу цьому, у рішенні «Тімішев проти Росії» ЄСПЛ визнав порушення свободи пересування через недотримання вимоги законності втручання. Відмова заявнику у перетині кордону ґрунтувалася на усному наказі посадової особи правоохоронних органів. Це позбавляє можливості визначити його зміст, обсяг і законність, що призводить до висновку, що обмеження свободи пересування не відповідає вимозі законності.

⁴⁶ У межах спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді, яка тривала 9 місяців.

Окрім порушення статті 2 Протоколу № 4, Суд визнав порушення статті 14 Конвенції (заборона дискримінації) у поєднанні зі статтею 2 Протоколу № 4, оскільки обмеження свободи пересування було застосовано до заявника з огляду на його національність.

Цей та наступний слайд – на четверту стадію (за схемою Колба), тобто на перевірку отриманих знань і їх застосування на практиці, іншими словами – на «попрактикуватися»; вони розроблені для вироблення навичок, які сформульовані як очікувані результати тренінгу, а саме:

- визначати наявність обмеження у правах, гарантованих статтею 2 Протоколу № 4 до Конвенції та
- перевірити виправданість таких обмежень, використавши «3-складовий тест».

Приклад 19

Вимога «пропорційності» втручання у гарантоване право

Презентація до мінілекції «Свобода пересування.

Стаття 2 Протоколу № 4 до Конвенції»

Тренінг для кандидатів на посаду судді, присвячений застосуванню Конвенції та практики ЄСПЛ в адміністративному судочинстві (у межах блоку V Програми спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді «Адміністративне судочинство»⁴⁷)

Вимога «пропорційності» обмеження

Порівняйте рішення ЄСПЛ

«Нікіфоренко проти України» – «Антоненков та інші проти України»

у таких аспектах:

- тривалість обмеження
- поведінка заявників (чи намагалися покинути місце)
- поведінка державних органів (чи був наданий дозвіл)

Аналогічно вимогу пропорційності обмеження свободи пересування у справах, які охоплюються кримінальною юрисдикцією, можна проаналізувати із використанням рішень ЄСПЛ «Нікіфоренко проти України» та «Антоненков та інші проти України» за наведеними на слайді критеріями. Обидва рішення стосувалися застосування до заявників запобіжного заходу у вигляді підписки про невиїзд. У справі «Нікіфоренко проти України» запобіжний захід застосовувався у межах провадження щодо крадіжки велосипеда та тривав десять років, дев'ять місяців та дев'ятнадцять днів. У справі «Антоненков проти України» підписка про невиїзд була застосована у межах проваджень щодо крадіжки, шахрайства, підробки документів тощо, зобов'язання не залишати свої місця перебування було застосовано до заявників протягом приблизно п'яти років та трьох місяців. ЄСПЛ аналізував дотримання вимоги пропорційності обмеження за такими критеріями:

⁴⁷ У межах спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді, яка тривала 9 місяців.

тривалість обмежень, поведінка заявників (чи намагалися покинути місце) та поведінка державних органів (чи надавали відповідний дозвіл). У результаті Суд дійшов висновку про відсутність порушення статті 2 Протоколу № 4 у справі «Антоненков та інші проти України». Однак у справі «Нікіфоренко проти України» Суд визнав порушення цього конвенційного положення, вказавши, серед іншого, що «справу заявниці слід відрізнити від справ «Антоненков та інші проти України» (*Antonenkov and others v. Ukraine*) і «Федоров і Федорова проти Росії» (*Fedorov and Fedorova v. Russia*). Суд перш за все зазначає, що саме по собі обмеження в цій справі було значно довшим, ніж у двох вищезазначених справах, і лише його тривалості могло бути достатньо, щоб дійти висновку, що застосування такого заходу було непропорційним. Крім того, тривале втручання здійснювалось у контексті обвинувачення у досить малозначному злочині» (п. 59).

Приклад 20

Опрацювання рішень ЄСПЛ: «упізнати спільне»

Презентація до мінілекції «Право на безпечне довкілля як окремий аспект права на повагу до приватного життя та житла за статтю 8 Конвенції»

Тренінг із застосування статті 8 Конвенції для суддів адміністративної юрисдикції

Що спільного:

п. 94 Фадєєва проти Росії
п. 140 Дубецька та інші проти України
п. 63 Гримковська проти України
п. 89 Дземюк проти України

Тренерські нотатки

Рішення «Фадєєва проти Росії»:

94. Суд знову наголошує, що, незалежно від аналітичного підходу – тобто при визначенні, чи було порушено позитивний обов'язок, або при визначенні, чи мав місце факт безпосереднього втручання держави – принципи, за дотриманням яких має визначитися наявність підстав за пунктом 2 статті 8 для встановлення рівноваги між правами особи та інтересами всього суспільства, загалом схожі (див. рішення у справі «Кіган проти Ірландії» (*Keegan v. Ireland*) від 26 травня 1994 року, серія А, № 290, с 19, п. 49).

Рішення ЄСПЛ «Дубецька та інші проти України»:

140. Суд повторює, що принципи, які застосовуються до оцінки відповідальності держави за статтю 8 Конвенції в екологічних справах, загалом схожі, незалежно від того, розглядається справа з точки зору прямого втручання чи позитивного обов'язку регулювати приватну діяльність (див. рішення у справі «Хаттон та інші проти Сполученого Королівства» (*Hatton and Others v. the United Kingdom*) [ВП], заява № 36022/97, п. 98, ECHR 2003-VIII, та згадане вище рішення у справі «Фадєєва проти Росії», пункти 89 і 94).

Рішення ЄСПЛ «Гримковська проти України»:

63. З огляду на зазначене, Суд розгляне у світлі принципів, викладених у його практиці (див., серед інших джерел, вищезазначене рішення в справі *«Дубецька проти України»*, пункти 140–145), чи надав Уряд достатні докази, щоб виправдати ту ситуацію, за якої заявниця несла значний тягар від імені решти громади.

Рішення ЄСПЛ «Дземюк проти України»:

89. Більше того, принципи, які застосовуються до оцінки відповідальності держави за статтею 8 Конвенції в екологічних справах, загалом схожі, незалежно від того, чи має справа розглядатися з точки зору позитивного обов'язку держави щодо вжиття належних та відповідних заходів для гарантування прав заявника за пунктом 1 статті 8 Конвенції, чи у контексті виправданого відповідно до пункту 2 статті 8 Конвенції «втручання органів державної влади».

Приклад 20 з презентації до мінілекції на тему «Право на безпечне довкілля як окремий аспект права на повагу до приватного життя та житла за статтею 8 Конвенції» вміщує слайд, за допомогою якого можна опрацювати рішення ЄСПЛ з метою, яку можна сформулювати як «побачити те саме у різному», «упізнати схоже», «вловити принцип», відійти від формалізму, притаманного юридичному мисленню, адже рішення ЄСПЛ – це не кримінальний кодекс. Важливо побачити суть: у цих пунктах різних рішень ЄСПЛ викладено підхід Суду до розгляду т. зв. «екологічних справ» за статтею 8 Конвенції, який полягає у тому, що принципи, які застосовуватимуться, схожі, безвідносно до того, мова йде про втручання держави чи про (не) виконання нею позитивних зобов'язань. Однак цей підхід може мати різне словесне вираження і різні формулювання, як це вбачається з наведених на слайді пунктів.

Інтерактивні слайди у презентації PowerPoint до мінілекцій можуть використовуватися для закріплення отриманих знань під час виконання попереднього практичного завдання, встановлення логічних зв'язків змістового наповнення презентації із практичним завданням, висновками та підбиттям підсумків.

Закріплення нових знань, отриманих під час виконання практичного завдання, та встановлення взаємозв'язків між елементами тренінгу

Презентація до мінілекції «Виправданість втручання/обмеження у права, гарантовані Конвенцією»

Тренінг для кандидатів на посаду судді, присвячений застосуванню Конвенції та практики СПЛ в адміністративному судочинстві (у межах Блоку V Програми спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді «Адміністративне судочинство»⁴⁸)

Зобов'язання держави за Конвенцією

НЕГАТИВНІ зобов'язання

- утримуватися від втручання у гарантовані права

Однак, іноді замало не втручатися

ПОЗИТИВНІ зобов'язання

- вчиняти певні дії, спрямовані на забезпечення і захист права

Висновки практичного завдання № 1

до яких зобов'язань - негативних чи позитивних - відносяться приклади адміністративних спорів, які були опрацьовані у практичному завданні № 1?

Наприклад, слайди у презентації до мінілекції на тему «Виправданість втручання/обмеження у права, гарантовані Конвенцією», розробленої для тренінгу для кандидатів на посаду судді з тематики Конвенції, передбаченого Блоком V «Адміністративне судочинство», передбачають опрацювання концепції негативних та позитивних зобов'язань держави за Конвенцією та закріплення цих знань за допомогою вже виконаного практичного завдання.

Важливе значення для ефективності засвоєння мінілекції має відчуття її завершеності, осмислення та узагальнення отриманих знань. Для досягнення цієї мети можна також використати інтерактивний слайд, який передбачає підведення підсумків.

⁴⁸ У межах спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді, яка тривала 9 місяців.

Узагальнення отриманих знань

Презентація до мінілекції
«Свобода пересування. Стаття 2 Протоколу № 4 до Конвенції»Тренінг для кандидатів на посаду судді, присвячений
застосуванню Конвенції та практики СПЛ в адміністративному судочинстві
(у межах Блоку V Програми спеціальної підготовки кандидатів
на посаду судді «Адміністративне судочинство»⁴⁹)

Підсумуємо!

Чи було порушення статті 2 Протоколу № 4 у таких справах?
Якщо так, то який критерій виправданості обмеження не
дотримано та чому?

- «Тімішев проти Росії» – «Гаріб проти Нідерландів»
- «Нікіфоренко проти України – «Антоненков та інші проти України»
- «Ігнатов проти Болгарії – «Хлюстов проти Росії»

Презентація до мінілекції щодо гарантій свободи пересування (стаття 2 Протоколу № 4 до Конвенції) з тренінгу для кандидатів на посаду судді з тематики Конвенції, передбаченого Блоком V «Адміністративне судочинство», включає слайд щодо узагальнення отриманої інформації про визнання ЄСПЛ порушень статті 2 Протоколу № 4 у рішеннях, які опрацьовувалися під час мінілекції.

Отже, наведені приклади продемонстрували різноманітність технік і прийомів, використаних для розробки слайдів, що супроводжують мінілекції, залежно від навчальних цілей кожного тренінгу.

⁴⁹ У межах спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді, яка тривала 9 місяців.

4. Експрес-опитування та його цілі

Експрес-опитування дозволяє активно задіяти усю групу, а відтак є доволі використовуваним та ефективним методом. Найбільш поширеним видом питань, які використовуються під час експрес-опитування, є питання з множинним вибором, які часто називають «тестами». Зауважимо, що навіть серед тренерів «експрес-опитування», «клікери» та «тестування» часто використовуються як синоніми, хоча експрес-опитування є одним із навчальних методів, клікери – це засіб, за допомогою якого він використовується (альтернативними засобами можуть бути, наприклад, інше програмне забезпечення, за допомогою комп'ютерних технологій), а тестування – це вид діагностичної діяльності, що застосовується в техніці, медицині, психіатрії, освіті та ін. для визначення придатності об'єкта тестування для виконання тих чи інших функцій; у педагогіці мета тестування полягає у встановленні і вивченні ознак, що характеризують стан і результати процесу навчання. У випадку тренінгів тестування, як діяльність з «діагностики» аудиторії, проводиться за допомогою експрес-опитування і за допомогою «тестових запитань».

Дослідження показують, що тестування – це не тільки спосіб оцінити знання. Тест уже є важливим процесом навчання. Він «збагачує» ваші знання, значно розширюючи можливості щодо утримання матеріалу в пам'яті. Зростання рівня знань унаслідок складання тесту називають ефектом тестування. Ефект тестування дає покращення навіть у тих випадках, коли результати тесту погані або зворотний зв'язок відсутній⁵⁰.

Як правило, вважається, що пригадування матеріалу в межах самого тестування є звичайною перевіркою рівня своїх знань. Але сам собою такий тест на пригадування є одним із найкращих навчальних методів – значно кращим за пасивне перечитування! Вибудовуючи власну внутрішню бібліотеку фрагментів пам'яті за допомогою великої кількості активної практики й пригадування матеріалу, тестуючи самих себе, ви використовуєте один із найкращих можливих методів глибокого та ґрунтового навчання⁵¹.

Усі тестові запитання незалежно від мети, задля досягнення якої вони розробляються, теж виступають методом навчання як для розробників тренінгів, так і для учасників та учасниць, адже, шукаючи правильну відповідь на тестове запитання, судді паралельно засвоюють певний обсяг знань, виробляють та удосконалюють навички.

Експрес-опитування, як і будь-який інший метод навчання, може використовуватися для різних цілей. Так, експрес-опитування під час проведення тренінгів використовується з різною навчальною метою:

- актуалізація знань,

⁵⁰ Оклі Барбара. Навчитися вчитися. Як запустити свій мозок на повну / пер. з англ. Артем Замоций. – К.: Наш формат, 2018. – С. 116.

⁵¹ Там само.

- перевірка уважності,
- перевірка розуміння навчального матеріалу (на початку тренінгу, щоб виявити рівень опрацювання рішень ЄСПЛ та наприкінці тренінгу),
- визначення ставлення до певної проблеми/ситуації та зміни ставлення⁵².

Навчальні курси з тематики Конвенції для суддів (як базові, так і спеціалізовані) та для кандидатів на посаду судді передбачають т. зв. «вхідне тестування» на початку тренінгу та наприкінці тренінгу – «вихідне». Слід зауважити, що, хоча тестові запитання, які використовуються для цих двох видів тестування, мають різні навчальні цілі, водночас вони перебувають у взаємозв'язку та слугують своєрідними маркерами / показниками засвоєності навчального матеріалу. У таких тестових запитаннях основи та дистрактори можуть перетинатися чи навіть збігатися.

Розроблені тестові запитання для курсів з тематики Конвенції мають такі навчальні цілі:

1. Визначення рівня учасників та учасниць стосовно:
 - обізнаності щодо певної проблематики у контексті практики ЄСПЛ,
 - опрацювання рішень ЄСПЛ, визначених для попереднього вивчення до початку тренінгу;
2. Актуалізацію знань учасників та учасниць щодо:
 - знання та розуміння конвенційних понять та базових концепцій,
 - знання та розуміння більш складних концепцій з цієї тематики;
3. Визначення рівня засвоєння учасниками та учасницями навчального матеріалу:
 - нового, що охоплювався змістом тренінгу,
 - який давався на самостійне опрацювання до тренінгу і щодо якого «вхідне тестування» виявило труднощі із засвоєнням;
4. Визначення ставлення учасників та учасниць до певної проблеми та/або зміни у ставленні після проходження навчального курсу.

У ході проведення тестування тренеру варто не лише озвучувати правильні відповіді у власній інтерпретації, а й мати «під рукою» відповідні «першоджерела», тобто рішення ЄСПЛ чи мінілекцію, інший навчальний матеріал, використаний для тестового запитання та/або який був розкритий під час тренінгу. Це є важливим моментом, який зекономить час тренінгу, оскільки саме обговорення відповіді на одне-два тестові запитання може викликати гострі дискусії щодо правильної відповіді та непомітно «з'їдає» час тренінгу.

Нижче наводяться приклади тестових запитань із навчальних курсів за тематикою Конвенції та практики ЄСПЛ, які розроблені для досягнення кожної із вказаних навчальних цілей.

⁵² Фулей Т.І. Інтерактивні методи навчання у підготовці суддів. Навчальний посібник для викладачів (тренерів) – К., ФОП Клименко Ю.Я., 2017. – С. 77-83.

4.1. Обізнаність з проблематикою та опрацювання рішень ЄСПЛ

Тестові запитання для визначення рівня обізнаності щодо проблематики та опрацювання рішень ЄСПЛ учасниками та учасницями мають допомогти тренеру визначити готовність аудиторії до сприйняття навчального матеріалу (іншими словами – визначити «середню температуру по палаті») для того, щоб доречно розставити акценти у викладанні навчального матеріалу.

Тестове запитання включене до «вхідного» тестування під час тренінгу із застосування статті 8 ЄКПЛ для суддів цивільної юрисдикції та має на меті визначити рівень опрацювання учасниками рішень ЄСПЛ, які надавалися на попереднє вивчення.

Приклад 23

Тестове запитання на опрацювання рішень ЄСПЛ (правовідносини)

Які правовідносини НЕ розглядалися у справах, що давалися на самостійне опрацювання?

1. Виселення осіб, які самоправно зайняли житлове приміщення
2. Позбавлення батьківських прав
3. Поведінка неповнолітніх дітей суддів
4. Моніторинг електронної пошти на робочому місці

Для попереднього опрацювання перед тренінгом із застосування статті 8 Конвенції для суддів цивільної юрисдикції розробниками було обрано 6 рішень ЄСПЛ, які стосувалися різних сфер особистої автономії, охоронюваних статтею 8 ЄКПЛ, та є актуальними саме для цивільного судочинства: «Кривіцька та Кривіцький проти України» (заява № 30856/03), «Хант проти України» (заява № 31111/04), «Мамчур проти України» (заява № 10383/09), «Акопян проти України» (заява № 12317/06), «Пантелеєнко проти України» (заява № 11901/02) та «Олексій Овчінніков проти Росії» (заява № 24061/04).

Виселення осіб, які самоправно зайняли житлове приміщення розглядалося у рішенні «Кривіцька та Кривіцький проти України». Питання позбавлення батьківських прав розглядалося у рішенні «Мамчур проти України». Поведінка неповнолітніх дітей суддів була предметом розгляду у справі «Олексій Овчінніков проти Росії», в якій ЄСПЛ розмежував сфери дії статті 8 та статті 10 Конвенції. Питання моніторингу електронної пошти на робочому місці не передбачалося для вивчення суддями цивільної юрисдикції. У межах цього курсу це питання на прикладі рішення «Копланд проти Сполученого Королівства» (заява № 62617/00) передбачене для вивчення суддями адміністративної юрисдикції.

Тому правильною відповіддю до цього тестового запитання є четвертий варіант: моніторинг електронної пошти на робочому місці.

Наступне тестове запитання також передбачене програмою тренінгу із застосування статті 8 Конвенції для суддів цивільної юрисдикції і стосується рішення ЄСПЛ «Пантелеєнко проти України» (заява № 11901/02).

**Тестове запитання на опрацювання рішень ЄСПЛ
(втручання/порушення у конкретному рішенні)**

Яке втручання у права, гарантовані ст. 8 Конвенції, призвело до порушення цієї статті у справі «Пантелеєнко проти України»?

1. Збирання працівниками міліції відомостей про заявника у контексті судово-психіатричної експертизи
2. Поміщення особи у психіатричний заклад
3. Визнання особи недієздатною та визнання недійсним укладеного нею договору
4. Розголошення інформації про психічний стан особи

Рішення «Пантелеєнко проти України» є важливим для вивчення статті 8 Конвенції не тільки для суддів цивільної юрисдикції, а і для суддів кримінальної спеціалізації, адже у цій справі ЄСПЛ визнав порушення статті 8 ЄКПЛ у двох аспектах:

- порушення права на повагу до приватного життя через розголошення суддею в судовому засіданні інформації про стан здоров'я заявника;
- порушення права на повагу до житла у зв'язку з незаконним обшуком офісу заявника (офіс нотаріуса було визнано житлом у розумінні практики ЄСПЛ).

Враховуючи наведене, правильною відповіддю є четвертий варіант – розголошення інформації про психічний стан особи.

Питання збирання працівниками міліції відомостей про заявника у контексті судово-психіатричної експертизи та поміщення особи до психіатричного закладу розглядалося у рішенні «Заїченко проти України» (№ 2) (заява № 45797/09). Поміщення особи у психіатричний заклад в аспекті забезпечення підтримання сімейних зв'язків госпіталізованої особи та примусової госпіталізації особи до психіатричного закладу як випадку втручання у фізичну та психічну недоторканність особи, що також належить до сфери дії ст. 8 Конвенції розкрито у рішенні «Акопян проти України» (заява № 12317/06). Визнання особи недієздатною та визнання недійсним укладеного нею договору було однією із обставин справи «Кривіцька та Кривіцький проти України» (заява № 30856/03).

Окрім мети визначити рівень опрацювання учасниками рішень ЄСПЛ, це питання має на меті актуалізувати знання учасників щодо концепцій «втручання» та «порушення» та того, що вони не є тотожними поняттями. Як ми вже зазначали, судді мають певні труднощі із визначенням / ідентифікацією того, що становить «втручання», а також не завжди розрізняють втручання у право і визнання Судом порушення Конвенції, відтак, такі тестові запитання дають змогу акцентувати увагу на цих моментах.

Тестові запитання для визначення рівня опрацювання рішень ЄСПЛ також характерні для «вхідного» тестування до тренінгу із застосування статті 8 ЄКПЛ для суддів кримінальної юрисдикції.

**Тестове запитання на опрацювання рішень ЄСПЛ
(«ідентифікуючі ознаки» рішення)**

Визначте, у якій справі ЄСПЛ зазначив, що він не поділяє думку Уряду про те, що заявниці слід дорікати за відсутність терпіння

1. Багієва проти України
2. Ратушна проти України
3. Заїченко проти України (№2)
4. Котій проти України

Усі наведені рішення ЄСПЛ передбачені для попереднього опрацювання перед тренінгом із застосування статті 8 Конвенції у кримінальному судочинстві.

Правильною відповіддю є другий варіант – рішення «Ратушна проти України» (заява № 17318/06). Ця справа стосувалася обшуку житла заявниці у межах кримінального провадження щодо її сина та наявності ефективного засобу юридичного захисту стосовно стверджуваного порушення її права на повагу до її житла в аспекті статті 13 Конвенції. Розглянувши скаргу, ЄСПЛ не визнав порушення статті 8 Конвенції і вказав, що обшук житла ґрунтувався на відповідних та достатніх підставах і супроводжувався адекватними гарантіями від зловживань та свавілля та не вважає його непропорційним переслідуваній меті (п. 82). Проте Суд дійшов протилежного висновку розглядаючи скаргу за статтею 13 Конвенції, одним із аспектів якої було питання щодо тривалості провадження. ЄСПЛ зазначив, що «ініційоване провадження про відшкодування шкоди, завданої незаконним обшуком її житла, залишається на розгляді в суді першої інстанції. Хоча позов про відшкодування шкоди стосувався не припинення порушення, яке триває, а отримання відшкодування за стверджуване порушення, яке вже мало місце, Суд вважає, що з огляду на похилий вік заявниці, оперативність розгляду справи, про яку йдеться, була важливим фактором. Суд не поділяє думку Уряду про те, що заявниці у її вісімдесят років, яка даремно чекала більше ніж сім років на розгляд її позовної заяви, слід дорікати тим, що Уряд вважає відсутністю терпіння. За цих обставин Суд вважає, що тривале неприйняття національними судами рішення щодо цивільного позову заявниці є серйозною бездіяльністю, яка зводить нанівець практичну ефективність цього засобу юридичного захисту. Таким чином, Суд встановлює, що заявниця не мала у своєму розпорядженні ефективного засобу юридичного захисту, який вона мала б за обов'язок вичерпати для того, щоб її заява могла бути розглянута Судом» (п. 59). Безперечно, таке зауваження ЄСПЛ є незвичним для українського юриста, а тому доречним для тестування, якщо мета – з'ясувати, чи судді попередньо опрацювали рішення. Прочитавши, таке не забудеш, однак не читавши – не вигадаєш.

Такі обставини справи та особа заявниці є не схожими з іншими справами, наданими для опрацювання та є ідентифікуючими. Також таке питання демонструє необхідність опрацювання саме повного тексту рішення ЄСПЛ, а не стислого його викладу.

4.2. Актуалізація знань

Тестові запитання задля актуалізації знань та перевірки розуміння навчального матеріалу у курсах з тематики Конвенції характерні, як правило, для «вхідного тестування» та стосуються рішень ЄСПЛ, які надавалися для самостійного попереднього опрацювання.

Тестові запитання можуть мати на меті актуалізацію знань та перевірку розуміння базових концепцій, вироблених практикою ЄСПЛ, які судді мали би знати після проходження базових курсів з тематики Конвенції.

Наприклад, вхідне тестування до тренінгу із застосування статті 8 ЄКПЛ для суддів цивільної та адміністративної юрисдикції передбачає таке запитання:

Приклад 26

Тестове запитання на розуміння «законності»

Фраза «згідно із законом» вимагає:

1. Оскаржуваний захід повинен мати певне підґрунтя у національному законодавстві
2. Повинні бути наявні ефективні засоби правового захисту
3. Повинен бути забезпечений баланс між правом особи та суспільним інтересом

Питання стосується першого критерію «трискладового тесту» виправданості втручання у права, гарантовані Конвенцією, – «згідно із законом». Для коментування відповіді на це запитання можна використати рішення у справі «Пантелеєнко проти України» (заява № 11901/02), якому ЄСПЛ зазначив, що «фраза “відповідно до закону” вимагає, щоб оскаржуваний захід мав певне підґрунтя в національному праві» (п. 60).

Ще одним прикладом тестового запитання з метою актуалізації знань щодо базових концепцій є запитання із вхідного тестування до тренінгу із застосування статті 8 ЄКПЛ для суддів цивільної, кримінальної та адміністративної юрисдикцій:

Приклад 27

Тестове запитання на розуміння легітимної мети

Визначте легітимну мету втручання, передбачену п. 2 статті 8 Конвенції

1. В інтересах економічного добробуту
2. Для охорони публічного порядку
3. В інтересах територіальної цілісності
4. Для запобігання розголошенню конфіденційної інформації

Як відомо, пункти 2 статей 8-11 Конвенції передбачають умови, за яких гарантовані права можуть бути обмеженими. Деякі із легітимних цілей втручання, визначених у пунктах 2 цих статей, є спільними, наприклад «в інтересах національної та громадської безпеки», «охорони здоров'я та моралі», «захист прав та свобод інших людей». Водночас є легітимні цілі, які визначені лише у деяких статтях і не визначені

для інших. Наприклад, така легітимна ціль втручання у права як «охорона публічного порядку», характерна лише для статті 9 Конвенції (свобода думки, совісті і релігії); обмеження прав, гарантованих статтею 10 (свобода вираження поглядів) може здійснюватися з метою «запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду». Одна із легітимних цілей втручання у права, гарантованих статтею 8 Конвенції – в інтересах економічного добробуту. Ця ціль є характерною тільки для статті 8 ЄКПЛ.

Такий тест врізається у пам'ять, сприяє глибокому розумінню особливостей статті 8 Конвенції, її співвідношенню з іншими статтями ЄКПЛ.

Окрім вхідного тестування, експрес-опитування щодо актуалізації знань з використанням рішень ЄСПЛ для попереднього опрацювання може проводитися у ході тренінгу – на початку або по завершенні певного модуля.

Наприклад, тестування у тренінгу для кандидатів на посаду судді, присвяченому застосуванню Конвенції у цивільному судочинстві, щодо статей 8 та 10 ЄКПЛ проводиться перед початком другого модуля, який присвячений вивченню вказаних статей Конвенції.

Приклад 28

Тестове запитання на розуміння порушення через недотримання вимоги «законності»

Визначте, у якій справі ЄСПЛ дійшов висновку про порушення статті 8 Конвенції внаслідок того, що втручання у право не було вчинене «згідно із законом»:

1. Мамчур проти України
2. Олександр Волков проти України
3. Кривіцький та Кривіцька проти України
4. Хант проти України

Це тестове запитання є також гарним прикладом того, що учасникам та учасницям важливо не вгадувати, а знати правильні відповіді, а тренерам – уміти надати вичерпні коментарі. Якщо виникне необхідність прокоментувати цей тест, то доречно буде зазначити, що у справі «Олександр Волков проти України» (заява № 21722/11) ЄСПЛ дійшов висновку, що втручання у право заявника на повагу до його приватного життя – звільнення заявника з посади судді, було незаконним: воно не відповідало національному законодавству та, більш того, чинне національне законодавство не відповідало вимогам передбачуваності та належного захисту від свавілля (п. 186).

У справі «Мамчур проти України» (заява № 10383/09) ЄСПЛ визнав порушення статті 8 Конвенції з огляду на невжиття органами влади жодного суттєвого заходу для забезпечення заявникові доступу до його дитини та його можливості взяти участь у її вихованні (невиконання позитивних зобов'язань держави) та у зв'язку з тим, що рішення про встановлення опіки над дитиною заявника, яке становило втручання у право заявника на повагу до його сімейного життя, було здійснено не на основі всебічної та професійної оцінки повної сімейної ситуації та тих факторів, що стосуються інтересів заявника (негативні зобов'язання). У справі «Кривіцька

та Кривіцький проти України» (заява № 30856/03) стаття 8 ЄКПЛ була визнана порушеною з огляду на недотримання вимоги пропорційності втручання. У рішенні ЄСПЛ зазначив, що «судам необхідно було встановити баланс між інтересами родини заявників із двома неповнолітніми дітьми, які тривалий час були наймачами квартири, та фінансовими інтересами держави в одержанні максимального доходу від продажу квартири, набутої як майно померлої особи, у якої немає спадкоємців ні за законом, ні за заповітом». Суд визнав порушення «з огляду на ненадання державними органами належного обґрунтування для відхилення доводів заявників щодо застосовності до їхньої справи законодавства відносно виселення мешканців, які самоправно зайняли приміщення, та відсутності оцінки співмірності їхнього виселення» (пп. 50-51). У справі «Хант проти України» (заява № 31111/04) ЄСПЛ зазначив, що позбавлення заявника його батьківських прав становило втручання в право заявника, в значенні пункту 2 статті 8 Конвенції. Рішення національних судів мали законні підстави, а саме ст. ст. 70 та 71 Кодексу про сім'ю та шлюб, які були чинними протягом періоду, який розглядається. У цій справі права заявника, гарантовані статтею 8 Конвенції, були порушені, оскільки заявник не був залучений до провадження, в результаті якого приймалися рішення, в тій мірі, яка є достатньою для забезпечення захисту його інтересів, а державні органи вийшли за межі своєї дискреції і не забезпечили рівновагу між інтересами заявника та інших осіб.

Важливими для правильного розуміння та застосування конвенційного механізму захисту прав є концепції «негативних» та «позитивних» зобов'язань держави, їх розмежування. Вивчення цих концепцій передбачене як у тренінгах для суддів (базових та спеціалізованих на прикладах конкретних конвенційних положень), так і для кандидатів на посаду судді.

Зокрема, тестування у тренінгу для кандидатів на посаду судді щодо застосування Конвенції у цивільному судочинстві щодо статей 8 та 10 ЄКПЛ передбачає таке запитання:

Приклад 29

Тестове запитання на розуміння порушення через невиконання державою позитивних зобов'язань

У якому із опрацьованих рішень було констатовано невиконання державою своїх позитивних зобов'язань, що призвело до порушення статті 8 Конвенції:

1. Мамчур проти України
2. Хант проти України
3. Кривіцький та Кривіцька проти України
4. Олександр Волков проти України

Для розробки цього питання було обране рішення «Мамчур проти України» (заява № 10383/09), оскільки ЄСПЛ визнав порушення статті 8 Конвенції у двох аспектах:

- *втручання* органів держави у права заявника, а саме: рішення про призначення бабусі опікуном дитини заявника, в результаті чого було обмежено доступ заявника до дитини та його участь у її вихованні, становило втручання у право заявника на повагу до його сімейного життя

у розумінні пункту 1 статті 8 Конвенції (п. 94 рішення). Таке рішення було прийняте на підставі положень законодавства, які уповноважували органи влади призначати опікуна дитині, тобто було здійснене «згідно із законом», та переслідувало законну мету захисту прав інших осіб, а саме дитини, для того, щоб вона була вихована у безпечному, спокійному та стійкому середовищі. Однак приймаючи рішення про встановлення опіки, державні органи не здійснили всебічну та професійну оцінку сімейної ситуації та тих факторів, що стосуються інтересів заявника, наприклад, не була розглянута можливість возз'єднання заявника з його дочкою та не зроблено жодної спроби сприяння такому возз'єднанню (п. 110 рішення). У зв'язку з цим рішення про встановлення опіки не є необхідним у демократичному суспільстві та пропорційним заходом втручання;

- *невиконання державою своїх позитивних зобов'язань* з огляду на нежиття органами влади жодного суттєвого заходу для забезпечення заявникові, який не був позбавлений батьківських прав, доступу до його дитини і його можливості взяти участь у її вихованні. ЄСПЛ неодноразово встановлював, що стаття 8 Конвенції включає як право батьків на вжиття заходів для повернення дитини, так і обов'язок національних органів влади вживати такі заходи (п. 78 рішення). Обов'язок національних органів влади вживати заходи щодо сприяння спілкуванню того з батьків, хто не є опікуном, з дитиною не є безумовним та залежить від обставин конкретної справи. Вирішальним є питання щодо того, чи були вжиті національними органами влади для сприяння спілкуванню усі необхідні заходи за конкретних обставин кожної справи. У цьому контексті відповідність дій або заходів має бути оцінена за швидкістю їх виконання, оскільки плин часу може мати непоправні наслідки для відносин дитини з тим із батьків, хто не проживає з нею (пп. 79-80 рішення). У цій справі заявник не був офіційно позбавлений права на доступ до його дитини та права на участь у її вихованні, однак, як стверджує заявник, він не міг ефективно здійснювати ці права через те, що опікун дитини перешкоджала доступу заявника до неї та спілкуванню. Заявник неодноразово звертався до адміністративних органів влади, міліції, судів зі скаргами на відсутність доступу до його дитини, проте марно. Врешті-решт органи влади відмовили йому у розгляді його звернень з цього питання. ЄСПЛ вказав, що незважаючи на всі звернення заявника до органів влади, питання про доступ державними органами так і не було ретельно досліджене. Жодної спроби перевірити наявність реального доступу у заявника до його дочки не здійснювалось. Очевидно, що відповідальність, покладена на заявника за неможливість відвідувати його дочку, вважалась доведеною, незважаючи на те, що повного та ретельного дослідження на підтвердження цього не було. За цих обставин ЄСПЛ вказав, що не може погодитися з висновками національних судів (про відмову у задоволенні позову заявника), в основу яких покладено обмежений підхід органів влади під час розгляду скарг заявника щодо питання доступу. З огляду на ситуацію, на той час органи влади очевидно були зобов'язані зробити спробу врегулювати питання доступу заявника до його дитини та допомогти йому домогтися реального здійснення його батьківських прав. Те, що органи влади не змогли здійснити це, позбавило заявника відповідних правових гарантій щодо його батьківських прав (пп. 84-85).

Стаття 8 Конвенції була порушена з огляду на *втручання* у права на повагу до сімейного та приватного життя у рішеннях «Хант проти України» (заява № 31111/04) та «Олександр Волков проти України» (заява № 21722/11) відповідно та у право на повагу до житла у справі «Кривіцька та Кривіцький проти України» (заява № 30856/03).

З огляду на вказане, правильною відповіддю є перший варіант.

У цьому тренінгу також передбачене запитання щодо розмежування концепцій статті 10 Конвенції (свобода вираження поглядів):

Приклад 30

Тестове запитання на уміння розрізняти факти та оцінювальні судження

З точки зору ЄСПЛ, оцінювальне судження відмежується від факту шляхом перевірки:

1. Точності формулювання
2. Можливості довести істинність твердження
3. Форми вираження
4. Рівня втручання у право

Усталена практика ЄСПЛ щодо відмежування оцінювальних суджень від фактів викладена, зокрема, у рішенні «Українська Прес-Група» проти України» (заява № 72713/01), зокрема, у п. 41 зазначено: «якщо існування фактів може бути підтвержене, правдивість оцінювальних суджень не піддається доведенню. Вимога довести правдивість оцінювальних суджень є нездійсненою і порушує свободу висловлення думки як таку, що є фундаментальною частиною права, яке охороняється статтею 10 Конвенції ...».

Правильною відповіддю є другий варіант – можливість довести істинність твердження.

Тестове запитання для перевірки розуміння учасниками та учасницями складних концепцій передбачене у навчальному курсі, присвяченому статті 1 Першого протоколу до Конвенції:

Приклад 31

Тестове запитання на конвенційні концепції

Чи є правова норма автоматично «непередбачуваною» відповідно до практики ЄСПЛ, якщо вона допускає більш ніж одне тлумачення:

1. Так (така норма автоматично не відповідає вимогам «передбачуваності»)
2. Ні (можливість більше ніж одного тлумачення не означає, що така норма автоматично є «непередбачуваною»)

Тестове запитання розроблене на основі рішення ЄСПЛ «Серков проти України» (заява № 39766/05), в якому ЄСПЛ аналізував, чи становило втручання, а саме стягнення ПДВ із заявника, порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції. Розглядаючи перший критерій «трискладового тесту» – чи здійснювалося втручання відповідно до закону та одну з вимог «якості» закону – передбачуваність,

ЄСПЛ зазначив, що «коло застосування концепції передбачуваності значною мірою залежить від змісту відповідного документа, сфери призначення, кількості та статусу тих, до кого він застосовується. Сам факт, що правова норма передбачає більш як одне тлумачення, не означає, що вона не відповідає вимозі «передбачуваності» у контексті Конвенції. Завдання здійснення правосуддя, що є повноваженням судів, полягає саме у розсіюванні тих сумнівів щодо тлумачення, які залишаються враховуючи зміни у повсякденній практиці ... У зв'язку з цим не можна недооцінювати завдання вищих судів у забезпеченні уніфікованого та єдиного застосування права. Неспроможність вищого суду впоратись із цим завданням може призвести до наслідків, несумісних, *inter alia*, з вимогами статті 1 Першого протоколу до Конвенції ... ». З огляду на відсутність необхідної передбачуваності та чіткості національного законодавства з важливого фінансового питання, яка призводила до його суперечливого тлумачення судом, порушує вимоги Конвенції щодо «якості закону» (пп. 34-35, 42).

З огляду на зазначене, правильною відповіддю є другий варіант.

Варто зауважити, що це питання, хоча і розроблене на основі рішення ЄСПЛ «Серков проти України», яке надавалося для попереднього опрацювання до початку проходження тренінгу, як правило, є дискусійним для учасників та учасниць, відповіді яких розділяються. Тому це питання потребує коментарів тренера, який насамперед має звернути увагу на слово «автоматично» в основах запитання та варіантах відповіді. Водночас воно є маркерним для визначення розуміння учасниками та учасницями концепцій та підходів ЄСПЛ.

4.3. Засвоєння навчального матеріалу

Тестові запитання з метою перевірки рівня засвоєння навчального матеріалу, наданого у ході проведення тренінгів з тематики Конвенції, передбачені у «вихідному» тестуванні.

Вихідне тестування тренінгу із застосування статті 8 ЄКПЛ для суддів адміністративної юрисдикції передбачає з цією метою такі запитання:

Приклад 32

Тестове запитання на засвоєння матеріалу (сфера дії статті)

Визначте, що НЕ входить до сфери дії статті 8 Конвенції щодо «поваги до житла»?

1. Позбавлення житла
2. Невиконання судового рішення про надання житла
3. «Шумове забруднення» поряд із житлом особи
4. Виселення із житла

Під час мінілекції, розглядаючи сферу дії статті 8 Конвенції, тренери наводять низку прикладів, і серед них ті, які зазначені у варіантах 1, 2 та 4, а також наголошують, що «повага» до житла передбачає існування, наявність «житла», а не право на його отримання. Тому надання житла не охоплюється сферою дії статті 8 Конвенції. Водночас, як свідчить рішення «Іван Панченко проти України» (заява

№ 10911/05), невиконання судового рішення про надання житла охоплюється сферою дії статті 1 Першого протоколу до Конвенції, яка гарантує захист права власності, у випадку тривалого невиконання – також застосовними є гарантії статті 6 Конвенції.

Приклад 33

Тестове запитання на засвоєння матеріалу (застосовність)

Застосовність статті 8 ЄКПЛ у т. зв. «екологічних справах» має місце у разі, якщо

1. Мало місце суттєве погіршення навколишнього середовища
2. Досягнуто значного рівня небезпеки
3. Наявне значне погіршення здатності заявника користуватися своїм житлом
4. Подразник є тривалим та інтенсивним

Згідно з усталеною практикою ЄСПЛ, викладеною, зокрема, у рішенні «Кіртатос проти Греції», заява № 41666/98, ані стаття 8 Конвенції, ані будь-які інші положення Конвенції не гарантують права на збереження природного середовища як такого. Просто погіршення навколишнього середовища не веде до застосовності статті 8 Конвенції за скаргою особи. Для застосування статті 8 Конвенції до справ, у яких йдеться про негативний вплив довкілля / екологічних чинників, необхідно, визначити, чи відбулося безпосереднє втручання у приватне, сімейне життя чи повагу до житла та чи досягло це втручання певного мінімального рівня небезпеки (у випадку наявності значного рівня небезпеки можуть застосуватися гарантії статей 2, 3 Конвенції). Таким чином, загроза повинна сягати такого рівня, який призводить до значного погіршення здатності заявника користуватися своїм житлом, мати приватне і сімейне життя. Оцінка серйозності втручання у права заявників залежить від усіх обставин справи, як-от: інтенсивність та тривалість негативного подразника, фізичні і психічні наслідки для особи, загальний екологічний контекст.

Таким чином, правильною відповіддю є третій варіант.

Для перевірки та закріплення навчального матеріалу «вихідне тестування» тренінгу із захисту права власності у світлі статті 1 Першого протоколу до Конвенції передбачає таке питання:

Приклад 34

Тестове запитання на засвоєння матеріалу (вимоги виправданості втручання)

У якому випадку втручання у право на мирне володіння майном уважатиметься здійсненим відповідно до закону:

1. У випадку регулювання правовідносин декількома нормативно-правовими актами різної юридичної сили
2. У випадку закріплення в законі загальних положень щодо втручання з наданням органу влади широких дискреційних повноважень
3. У випадку подвійного регулювання правовідносин нормативно-правовими актами однакової юридичної сили

Це питання розроблене на основі рішення «Серков проти України» (заява № 39766/05). Воно перебуває у логічному зв'язку із запитанням із вхідного тестування щодо того, чи є правова норма автоматично «непередбачуваною» відповідно до практики ЄСПЛ, якщо вона допускає більш ніж одне тлумачення. У цій справі Указ Президента України від 3 липня 1998 року № 727 «Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва» (Указ Президента) (зі змінами) передбачав, що суб'єкт малого підприємництва, який сплачує єдиний податок, не є платником податку на додану вартість, крім випадку, коли юридична особа обрала спосіб оподаткування доходів за єдиним податком за ставкою 6 відсотків, при цьому, відповідно до п. 4 Перехідних положень Конституції України, Президент України протягом трьох років після набуття чинності Конституцією України (1996) мав право видавати укази з економічних питань, не врегульованих законами. У той же час, відповідно до пунктів 3.1.1 і 3.1.2 Закону України від 3 квітня 1997 року «Про податок на додану вартість», цей податок застосовувався як до операцій із купівлі-продажу, так і до операцій з імпорту, і на час подій стаття 2 Закону про ПДВ, *inter alia*, передбачала, що будь-яка фізична особа або юридична особа, яка ввозить товари з метою використання або споживання таких товарів на митній території України, вважається платником ПДВ, за винятком фізичних осіб, які не були зареєстровані як платники ПДВ і які ввозили товари в обсягах, що не підлягають оподаткуванню. Обговорюючи цю ситуацію, тренер має спрямувати дискусію, якщо вона виникне, у такому напрямку: подвійне регулювання правовідносин (як це було, наприклад, у справі Серкова) актами однакової юридичної сили (оскільки у цей період Укази Президента України були по суті квазізаконами) не відповідатиме вимозі законності, так само як і другий варіант, тоді як перший варіант, якщо регулювання правовідносин декількома нормативно-правовими актами різної юридичної сили не буде взаємноперечливим – відповідатиме.

4.4. Визначення ставлення до певної проблеми / зміна ставлення

Кожен із тренінгів, як з тематики Конвенції та практики ЄСПЛ, так і з інших тем, розробляється із урахуванням не лише знань, умінь та навичок, а й ще одного виміру – «ставлення та цінності». Виконуючи свої функції, суддя неодмінно виявляє певне ставлення до когось (чогось): у певний спосіб поводить себе та демонструє певні цінності – важливість, значущість чогось. Тому важливе значення має розуміння та врахування суддею соціального контексту відправлення правосуддя. Навчальні цілі тренінгів, окрім знань та умінь / навичок, мають стосуватися ставлення і цінностей та демонструвати зміну в поінформованості щодо певних питань або ідей або чутливості до них⁵³.

Тестові запитання у тренінгах можуть слугувати своєрідними маркерами для визначення ставлення та / або його зміни до певної проблематики, і саме метод експрес-опитування, що забезпечує анонімність, дозволяє це визначити та наочно продемонструвати.

⁵³ Фулей Т.І. Інтерактивні методи навчання у підготовці суддів. Навчальний посібник для викладачів (тренерів) – К., ФОП Клименко Ю.Я., 2017. – С. 33, 41.

Яскраво відображають цю опцію тестові запитання тренінгу, присвяченого гендерній тематиці, яка продовжує залишатися доволі сенситивною, і при розкритті якої особливого значення і важливості набуває розуміння соціального контексту під час здійснення правосуддя.

Наприклад, програмою гендерного тренінгу для голів судів передбачено запитання:

Приклад 35

Запитання на ставлення

Як Ви відреагуєте, якщо дізнаєтеся, що Ваш друг / подруга – гетеросексуал/-ка?

- 1) Припиню дружні стосунки
- 2) Підтримаю, бо це його/її вибір
- 3) Для мене це не має значення
- 4) Мене цей факт не дивує, я й сам/сама гетеросексуал/-ка

Серія семінарів для голів судів, під час якого проводився цей тест, засвідчив, що приблизно 50-60% аудиторії обирають варіант «для мене це не має значення», третина – перший варіант (припинять стосунки), і 1-2 особи (які знають значення слова «гетеросексуал») обирають четвертий варіант. Учасники та учасниці щиро дивуються, дізнавшись, що гетеросексуальні стосунки – це стосунки між особами протилежної статі. Це запитання, окрім того, що слугує своєрідним «icebreaker»/ом, тобто «криголамом», оскільки після нього атмосфера стає більш невимушеною, показує, що людям притаманно остерігатися незрозумілого. Після цього запитання учасники та учасниці більш готові сприймати новий матеріал, до якого, можливо, мали упереджене ставлення.

Ще одне експрес-опитування з двох запитань, яке використовується у цьому курсі, має на меті виявити ставлення учасників та учасниць до норми законодавства, що приймалася за зовсім інших соціально-економічних умов та мало відповідає сучасним реаліям, проте залишається чинною (див. додатково приклад 51).

Приклад 36

Запитання на ставлення/зміну ставлення

Чи вважаєте Ви норму законодавства (ст. 176 КЗпП) дискримінаційною:

- A. Так
- B. Ні

Яке б рішення прийняли по справі про заборону направлення жінки у відрядження:

- A. Так
- B. Ні

Запитання, наведені у приклад 36, використовуються у тренінгу двічі – під час виконання практичного завдання (приклад 51) перед доповідями груп, та після опрацювання інформаційного повідомлення щодо рішення ЄСПЛ у справі

«Konstantin Markin проти Росії», цього разу, щоб дізнатися, чи змінилася думка учасників та учасниць. Як ми вже зазначали, знання виміряти найлегше, про що свідчить низка наведених вище тестових запитань; тоді як навчати ставлення – найважче. Проте протягом навчання за ставленням можна спостерігати і виміряти. Водночас ставлення, як і поведінку, необхідно спостерігати у часі, щоб упевнитися в тому, що людина використовує своє нове ставлення, розв'язуючи те чи інше завдання⁵⁴.

⁵⁴ Навчання дорослих: виклики, специфіка, інтерактивні методи. Український досвід в регіональному економічному розвитку. – О. Пашко – Посібн. Львів: Галицька видавнича спілка, 2013. – С. 44-45.

5. Демонстрування відео з подальшим виконанням вправи

Демонстрування відео із подальшим виконанням завдань додає креативності та елегантності тренінгам, допомагає переключитися між виконанням складніших завдань⁵⁵. Наприклад, вправа щодо перегляду відео та виконання завдання у тренінгу з вивчення статті 8 Конвенції для суддів цивільної юрисдикції передбачена в кінці першого модуля (після вхідного тестування, мінілекції та роботи в малих групах); у тренінгу для суддів адміністративної юрисдикції демонстрування відеоролика проводиться після перерви на обід, що сприяє пошавленню аудиторії та «включенню» у роботу.

Відеосюжети можуть бути різними за стилем (з відомого художнього фільму, сучасного телесеріалу, з телевізійних інформаційних (новинних) програм чи публіцистичних програм тощо), проте головною вимогою до їхнього підбору є досягнення визначених навчальних цілей та сприяння ефективному навчанню. Наприклад, тренінг, присвячений конвенційним стандартам захисту прав людини, передбачає перегляд фільму про ЄСПЛ 2016 року (новішого) та порівняння його з попереднім фільмом про Суд. Тренінги із застосування статті 8 Конвенції для суддів цивільної та адміністративної юрисдикції передбачають демонстрування відеосюжету із художнього фільму, а до програм ґендерних тренінгів включений перегляд виступів на конференції TED⁵⁶. Незважаючи на різний стиль використаних відеосюжетів, завдання спрямовані на вироблення практичних навичок пошуку / ідентифікації певної проблеми чи ситуації.

5.1. Демонстрування фільму про ЄСПЛ

Програми базових курсів з тематики Конвенції та практики ЄСПЛ передбачають перегляд відеофільму про Європейський суд з прав людини та виконання тестових завдань з подальшим обговоренням⁵⁷.

⁵⁵ Фулей Т., Кучів О. Застосування статті 8 ЄКПЛ: практичні цінності методичних підходів // Слово Національної школи суддів України. – 2019. – № 4 (25). – С. 47-63.

⁵⁶ Конференція TED (від англ. Technology Entertainment Design – Технології, Розваги, Проекти) – відома щорічна конференція, присвячена «ідеям, вартим поширення».

⁵⁷ Збірка навчальних матеріалів курсу для учасників тренінгу «Застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя» – К.: ВАІТЕ, 2017. – 92 С. URL: <http://www.nsj.gov.ua/files/1506325057general%20students-p.pdf>. Збірка навчальних матеріалів курсу для учасників тренінгу «Застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя в адміністративному судочинстві» – К.: ВАІТЕ, 2016. – 68 С. URL: <http://www.nsj.gov.ua/files/1486454542students-p.pdf>

ІНДИВІДУАЛЬНЕ ЗАВДАННЯ № 1

ІНДИВІДУАЛЬНЕ ЗАВДАННЯ № 1

ТРЕНІНГ: «ЗАСТОСУВАННЯ КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД ТА ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ПРАВОСУДДЯ» (ДЛЯ СУДДІВ МІСЦЕВИХ ЗАГАЛЬНИХ СУДІВ)

Дата, місце проведення

Індивідуальне завдання № 1

ТЕМА: ЗАПИТАННЯ ДО ФІЛЬМУ ПРО ЄСПЛ

П.І.П.:

Група:

ЗАВДАННЯ: ВИБЕРІТЬ ІЗ ЗАПРОПОНОВАНИХ ОДНУ ПРАВИЛЬНУ ВІДПОВІДЬ

1. КОМУ КОНВЕНЦІЯ ГАРАНТУЄ ЗАХИСТ ЗАКРИПЛЕНИХ У НІЙ ПРАВ І СВОБОД?

1. Виключно громадянам держави – членам Конвенції
2. Усім, хто перебуває під юрисдикцією держав – членів Конвенції
3. Тільки тим, хто звертається із заявою до ЄСПЛ

2. ЧИ МОЖЕ ГРОМАДЯНИН США ЗВЕРНУТИСЯ ДО ЄСПЛ ІЗ ЗАЯВОЮ ДО ФРАНЦІЇ?

1. Так
2. Ні

3. ЧИ ПІДПАДАЄ ПІД ДІЮ КОНВЕНЦІЇ ЗАЯВА ГРОМАДЯНИНА УКРАЇНИ, ПРАВА ЯКОГО БУЛИ ПОРУШЕНІ В СЕРПНІ 1997 РОКУ (ЗА ЗАГАЛЬНИМ ПРАВИЛОМ)?

1. Так
2. Ні

4. ЧИ МОЖУТЬ ЗАСТОСОВУВАТИСЯ НОРМИ КОНВЕНЦІЇ ДО ВИПАДКІВ ЗНИКНЕННЯ ОСОБИ У РАЗІ, ЯКЩО ДЕРЖАВА НЕ ВІЗНАЄ ЦЬОГО ФАКТУ?

1. Ні, не можуть
2. Можуть, за ст. 2 Конвенції
3. Можуть, за ст. 3 Конвенції
4. Можуть, за ст. 5 Конвенції

5. ЧИ Є ВИПРАВДАНИМ ЗАСТОСУВАННЯ НЕНАЛЕЖНОГО ПОВЕДІННЯ ДО ОСОБИ, ЯКА ВЧИНИЛА ОСОБЛИВО ТЯЖКИЙ ЗЛОЧИН?

1. Є виправданим, оскільки держава має свободу розсуду у цьому питанні
2. Є виправданим, лише якщо це передбачено законом
3. Є виправданим, якщо це здійснюється в суспільних інтересах
4. Ні, не є виправданим

6. У ЯКІЙ ІЗ НАВЕДЕНИХ СПРАВ ЄСПЛ РОЗГЛЯДАВ ПРАВО НА ПОВАГУ ДО ПРИВАТНОГО ЖИТТЯ?

1. «Сезуїні проти Франції»
2. «Скоріні проти Сполученого Королівства»
3. «Фон Ганновер проти Німеччини»
4. «Бурдов проти Росії»

7. ЯКІ САНКЦІЇ МОЖУТЬ БУТИ ЗАСТОСОВАНІ ДО ДЕРЖАВИ У РАЗІ НЕВИКОНАННЯ НЕЮ РІШЕНЬ ЄСПЛ?

1. Подальша промади цієї держави права звертатися із заявами до ЄСПЛ
2. Постановлення «позитного рішення»
3. Постановлення окремого рішення Великої палати
4. Політичний тиск

8. ЯКІ ПИТАННЯ РОЗГЛЯДАЛИСЯ У РІШЕННІ ЄСПЛ У СПРАВІ «СЕРВІН ТА ІНШІ ПРОТИ УКРАЇНИ» (ПОПЕРЕДНЕ ОПРАЦЮВАННЯ)?

1. Зміна імені фізичної особи	5. Переобладнання горщика
2. Виселення з квартири	6. Позбавлення права власності
3. Мотивованість судового рішення	7. Незалежність суду
4. Визнання заповістю недійсним	8. Розгляд справи у разумний строк

9. ЯКІ ПИТАННЯ РОЗГЛЯДАЛИСЯ У РІШЕННІ ЄСПЛ У СПРАВІ «ГАРНАГА ПРОТИ УКРАЇНИ» (ПОПЕРЕДНЕ ОПРАЦЮВАННЯ)? Дайте відповідь своїми словами.

Навчально-методичний посібник для тренерів навчального курсу для суддів «Застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя». – К.: ВАІТЕ, 2017. – 192 с.⁵⁸

Навчальний курс «Основоположні принципи права та права людини. Верховенство права та права людини у світлі Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики ЄСПЛ при здійсненні правосуддя» та курс «Конвенційні стандарти захисту прав людини у світлі практики Європейського суду з прав людини» для кандидатів на посаду судді також передбачають демонстрацію відеофільму про ЄСПЛ. Проте у цих курсах використаний вже новий фільм про ЄСПЛ 2016 року, який надає більш нову та актуальну інформацію про розвиток практики ЄСПЛ⁵⁹.

За відгуками суддів-тренерів, які викладали ці навчальні курси під час спеціальної підготовки кандидатів на посаду суддів, тренінг «Конвенційні стандарти захисту прав людини у світлі практики Європейського суду з прав людини» буде корисний і суддям, відтак, він був адаптований і для підготовки цієї цільової аудиторії.

Програма адаптованого курсу для суддів, окрім демонстрації фільму про ЄСПЛ 2016 року, передбачає подальше модерзоване обговорення і порівняння фільму 2016 року та давнішого фільму, включеного до базових тренінгів. Таке

⁵⁸ Навчально-методичний посібник для тренерів навчального курсу для суддів «Застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя». – К.: ВАІТЕ, 2017. – 192 С. URL: <http://www.nsj.gov.ua/files/1506325766general%20trainers-p5.pdf>

⁵⁹ ECHR – Фільм про Європейський суд з прав людини (Ukrainian version), 2016. URL: https://www.youtube.com/watch?v=VHL_sgXVHIIE.

завдання розроблене, виходячи із презумпції того, що відповідно до методичних рекомендацій, під час вивчення Конвенції та практики ЄСПЛ спочатку необхідно пройти базові курси, а потім вже більш поглиблені.

Аналізуючи та порівнюючи обидва фільми про ЄСПЛ слід звернути увагу на таке:

- ▶ які питання висвітлювалися в обох фільмах про ЄСПЛ;
- ▶ які приклади справ використав ЄСПЛ для демонстрації порушень прав, гарантованих статтями 2, 3, 6 Конвенції;
- ▶ які приклади політично чутливих питань продемонстровано у фільмах;
- ▶ що нового у фільмі 2016 року, порівняно із старим фільмом про ЄСПЛ.

До цього завдання підготовлені нотатки (у формі таблиці) для викладачів, які мають на меті допомогти під час модерування обговорення.

Приклад 37

Тренерські нотатки (у формі таблиці): порівняння двох фільмів про ЄСПЛ

Тренерські нотатки

Які питання висвітлювалися як у новішому фільмі 2016 року, так і у попередньому (з базового курсу); які засоби та приклади були використані?

Спільне	Фільм з базового курсу	Фільм 2016 року
Історія створення Ради Європи	3.06 - 3.30	
Фото концтабору	3.06	1.12
Зала Великої Палати	1.38	1.56
Склад старого Суду	3.30 - 4.00	1.36
Робота Секретаріату	11.00	2.30
Зірки (селебритіз)	8.29 - 8.46 – Принцеса Кароліна (перша справа Фон Ганновер)	2.58 – Амаль Клуні (адвокатка)
Сотні листів щоденно		
Вигляд статей Конвенції і перелік прав		
Ст. 2	4.54 - 5.23 – зникнення осіб, зокрема у Чечні	4.48 - 5.06 – справа щодо вбивств в Іраку британськими військовослужбовцями (і відповідальність держави за дії за межами її території)

Ст. 2 і ст. 3		6.12 – домашнє насильство
		6.48 – припинення життя
Ст. 3 (ризик жорстокого поводження в разі екстрадиції / повернення)	Справа Сьорінга	4.23 – примусове повернення еритрейців до Лівії
Ст. 3 (тортури)	5.23	5.33 – (плюс сприяння діям іншої держави)
Ст. 3	5.23 - 5.48 – Справа Селмуні	7.00 – справа проти Греції, тортури турецького нелегала
Ст. 3		7.18 -7.30 – переповненість в'язниць
		6.05 – справи, пов'язані з конфліктом
Ст. 6	6.26 - 6.54	7.30 – тривалість судового розгляду
Справа Бурдова (невиконання рішень)	6.56 - 7.18	8.00 - 8.20
Дискримінація	7.45 – ромів	8.35 - 8.55 – гомосексуалів
Захист неєвропейців	10.26 - 10.48	4.10
Політично чутливі питання	8.51 - 9.22 – справа Е.Кренца (оскаржував засудження за розстріли у Східній Німеччині)	9.56 - 10.28 – справа Тимошенко (тримання під вартою)
Бурхлива реакція суспільства і застосування Конвенції	9.23 – справа проти Сполученого Королівства 10-річних хлопчиків	10.28 - 10.47 10.50 - 11.15 – справа Гьофрен проти Німеччини
Виконання рішень (Комітет Міністрів)	13.05	11.41 – 12.20
Вплив на життя кожного	00 - 00.50, 7.19 - 7.47, 13.58 - 14.24	12.25 – які рішення приймав Суд
Підвищення ефективності конвенційного механізму		

Понад півстоліття...	7.19, 15.15	13.50
Загальний характер формулювань прав і свобод		8.25 - 8.34 – тлумачення у світлі сучасного суспільства
Питання, немислимі в момент прийняття Конвенції		9.25 - 9.35 – нові технології
Питання, які висвітлювалися лише в одному фільмі		
Будівля Суду	0.55 - 01.37	
Прийнятність заяв	11.00 - 11.55	
Ст. 10		9.35 - 9.50 – доступ до інтернету
Екологічні справи		9.00 - 9.25 (Гуерра проти Італії)
Принцип субсидіарності		12.50 - 13.01

5.2. Демонстрування виступів конференції TED (TED Talk)

Перегляд виступів конференції TED (TED Talk) з навчальною метою передбачено у двох гендерних тренінгах: для суддів/гендерних координаторів та для голів судів.

Програмою тренінгу для суддів/гендерних координаторів «Гендерна рівність крізь призму заборони дискримінації у світлі практики Європейського суду з прав людини»⁶⁰ передбачено перегляд виступу на конференції TED відомої нігерійської письменниці Chimamanda Ngozi Adichie на тему: «Небезпека єдиної точки зору» («The danger of a single story»), яка розповідає про небезпеку однобічного, стереотипного погляду на світ; відео збрало більше 20 мільйонів переглядів⁶¹.

Демонстрація цього відео передбачає, що за результатами перегляду учасники/-ці тренінгу повинні виконати практичне завдання, а саме:

- віднайти стереотипи, які прозвучали у виступі (скласти їх список);
- прокоментувати, який із стереотипів вразив найбільше, та пояснити чому.

Для зручності та ефективності виконання цього завдання можна використати транскрипт виступу.

⁶⁰ Збірка навчальних матеріалів курсу для учасників тренінгу «Гендерна рівність крізь призму заборони дискримінації у світлі практики Європейського суду з прав людини». – К.: ВАІТЕ, 2018. – 134 С. Розробниця курсу / авторка навчальних матеріалів: Фулей Тетяна Іванівна. URL: <http://www.nsj.gov.ua/files/1562070516Gender%20equality.Training%20materials.pdf>

⁶¹ Chimamanda Ngozi Adichie. The danger of a single story. TEDGlobal 2009. URL: https://www.ted.com/talks/chimamanda_adichie_the_danger_of_a_single_story

**Практичне завдання для роботи в малих групах
«Небезпека єдиної точки зору» із використанням фрагменту відео
(виступ на конференції TED)**

**Практичне завдання для роботи в малих групах
«Небезпека єдиної точки зору»**

Перегляньте відео (за потреби використовуйте транскрипт). Наведіть приклади стереотипів, які є у виступі.

Джерело: <https://www.youtube.com/watch?v=D9lhs241zeg> https://www.ted.com/talks/chimamanda_adichie_the_danger_of_a_single_story/transcript?language=en
22,778,313 переглядів станом на липень 2020 року

Виступ на конференції: TEDGlobal 2009
TED Ideas worth spreading (ТЕД «Ідеї, варті поширення»)

Спікер: Chimamanda Ngozi Adichie

Тема виступу: The danger of a single story / Небезпека єдиної точки зору

00:12. Я – оповідниця. І сьогодні ви зможете почути кілька моїх власних історій про те, що я називаю «небезпекою єдиної точки зору». Я виросла в університетському містечку в Східній Нігерії. Моя мама каже, що я навчилася читати у два роки, хоча я думаю, що все-таки тоді мені було чотири. Я рано навчилася читати, і те, що я читала, були англійські та американські дитячі книжки.

00:39. Я також рано навчилася писати, і коли у сім років я почала писати оповідання, розмальовуючи їх кольоровими олівцями, які моя бідолашна мама повинна була читати, я писала точно такі ж історії, які читала. Усі мої герої були білошкірі з блакитними очима, вони бавились у снігу, вони їли яблука, і вони багато розмовляли про погоду, як же це прекрасно, що сонце вийшло з-за хмар. (Сміх) І все це, незважаючи на те, що жила я в Нігерії. Я ніде не бувала, окрім Нігерії. У нас не було снігу, ми їли манго, і ніколи не говорили про погоду, тому що в цьому не було потреби.

...

Тренінг для голів судів «Гендерні аспекти діяльності суддів, обраних на адміністративні посади у судах» передбачає перегляд фрагменту виступу на конференції TED (TED Talk) кавалерки Ордену британської імперії Стефані Ширлі (Dame Stephanie Shirley) на тему: «Чому в амбітних жінок маківка голови завжди пласка?» («Why do ambitious women have a flat heads?»)⁶². Спікерка у своєму виступі розповідає про власний досвід подолання гендерних стереотипів; цей виступ зібрав більше 2 млн. переглядів.

Це завдання передбачає, що після перегляду відео учасники/- ці тренінгу повинні визначити таке:

⁶² Dame Stephanie Shirley. Why do ambitious women have a flat heads? TEDGlobal 2009. URL: https://www.ted.com/talks/dame_stephanie_shirley_why_do_ambitious_women_have_flat_heads

- ґендерно чутливі ситуації, згадані у цьому виступі;
- змодельовати ґендерно чутливі ситуації в суді та обговорити їх.

Для зручності та ефективності виконання цього завдання можна використати транскрипт виступу.

Приклад 39

Практичне завдання для роботи в малих групах «Чому в амбітних жінок маківка голови завжди пласка?» із використанням фрагменту відео (виступ на конференції TED)

Практичне завдання для роботи в малих групах «Чому в амбітних жінок маківка голови завжди пласка?»

Перегляньте відео (за потреби використовуйте транскрипт). Наведіть ґендерно чутливі ситуації, згадані у цьому виступі.

Джерело: https://www.ted.com/talks/dame_stephanie_shirley_why_do_ambitious_women_have_flat_heads/transcript
2,185,777 переглядів станом на липень 2020 року

Виступ на конференції: TEDGlobal 2009
TED Ideas worth spreading (ТЕД «Ідеї, варті поширення»)

Спікер: Dame Stephanie Shirley

Тема виступу: Why do ambitious women have a flat heads?/ Чому в амбітних жінок маківка голови завжди пласка?

02:08. Дозвольте віднести вас у ранні 1960-і. Незважаючи на ґендерну нерівність тих часів, мені вдалося заснувати мою власну ІТ-компанію поміж перших таких стартапів у Британії. Та ця компанія складалась із жінок і була для жінок, така собі соціальна відповідальність бізнесу на ранніх етапах. І люди сміялись із самої цієї ідеї, адже в той час програмне забезпечення не було дуже популярним. Ніхто його б не купував, тим паче у жінки. Хоча жінки в той час закінчували університети із пристойними дипломами, перед нами стояв соціальний бар'єр. І я дуже часто вдарялась об нього, тому і хотіла можливостей для жінок.

...

5.3. Демонстрування фрагменту з кінофільму

Однією з «родзинок» – змістових та методичних – тренінгу щодо вивчення статті 8 Конвенції для суддів цивільної та адміністративної юрисдикції є завдання ідентифікувати випадки втручання у сфери особистих автономій, охоронюваних статтею 8 ЄКПЛ, після перегляду відеофрагменту з фільму «Собаке серце».

Завдання сприяє виробленню навичок ідентифікації випадків втручання у звичайних життєвих ситуаціях і показує, що права людини охоплюють практично всі аспекти повсякденного життя. Це також підтверджує ідею, втілену в Конвенції

та практиці ЄСПЛ, про те, що права людини не теоретичні та ілюзорні, а є ефективними і практичними; такими, що проявляються у звичайних щоденних ситуаціях: залякування та насильство з боку співвласників житла («Ірина Смірнова проти України» (заява № 1870/05), відмова у підвищенні на посаді («Суріков проти України» (заява № 42788/06), звільнення з адміністративної посади («Денісов проти України» (заява № 76639/11), перевірка електронної пошти на робочу місці («Копланд проти Сполученого Королівства» (заява № 62617/00), обговорення в колективі медичних діагнозів («Раду проти Молдови» (заява № 50073/07), можливість змінити ім'я («Гарнага проти України» (заява № 20390/07), виконання батьківських обов'язків («Мамчур проти України» (заява №10383/09) та ін. Розвиток різних сфер суспільного життя зумовлює те, що сьогодні розуміння прав людини сягає набагато далі того, що ми розуміли 60 років тому, і це має враховувати національний суд⁶³.

Приклад 40

Практичне завдання із використанням фрагменту з кінофільму

Виконання завдання до фрагменту з кінофільму «Собаче серце» (нотатки для фасилітаторів)

Тренер оголошує учасникам та учасницям про початок перегляду відеофрагменту (на екран виводиться відповідний слайд із завданням).

Учасникам та учасницям коротко роз'яснюється, що вони переглянуть уривок із кінофільму «Собаче серце», на який їм слід буде поглянути з іншого, незвичного кута зору. А саме, з врахуванням вже здобутих знань та розуміння складових частин ст. 8 ЄКПЛ, визначити всі можливі випадки втручання у відповідні права. На даному етапі слід роз'яснити значення понять «втручання у права» та «порушення прав» і впевнитись, що учасники їх розрізняють.

Учасників та учасниць слід зорієнтувати стосовно того, що їм не просто слід вказати чотири основні складові відповідних прав, гарантованих ст. 8 ЄКПЛ (право на повагу до приватного життя, житла, сімейного життя та кореспонденції), а й виокремити їх складові частини. Наприклад, приватне життя: персональні дані, гендерна самоідентифікація тощо.

До цього завдання підготовлені нотатки (у формі таблиці) для викладачів, які мають на меті допомогти під час модерування обговорення.

Нотатки для викладачів

За результатами перегляду відеофрагменту необхідно визначити випадки втручання у права, гарантовані статтею 8 Конвенції. Для цього потрібно навести цитату з фільму, яка демонструє втручання (які дії), визначити, що становило втручання та у яку сферу особистої автономії: приватне, сімейне життя, житло, кореспонденція.

⁶³ Фулей Т., Кучів О. Застосування статті 8 ЄКПЛ: практичні цінності методичних підходів / Т. Фулей, О. Кучів / Т. Фулей // Слово Національної школи суддів України. – 2019. – № 4 (25). – С. 47-63. URL: http://slovo.nsj.gov.ua/images/pdf/Shkola_suddiv_4_2018.pdf

Цитата з відеофрагменту	Сфера особистої автономії	У чому полягало втручання
1. « – Мы к вам, профессор, и вот по какому делу.»	Право на повагу до житла	Поява в житлі (квартирі) професора представників державного органу
2. « – Во-первых, вы мужчина или женщина? – Какая разница, товарищ? Я женщина»	Право на повагу до приватного життя (право на гендерну самоідентифікацію та право визначати свій зовнішній вигляд)	Публічне з'ясування гендерної ідентичності
3. «Извините, профессор, но общее собрание жильцов нашего дома просит вас добровольно, в порядке трудовой дисциплины, отказаться от столовой ... А также и смотровой. Кстати, смотровую можно соединить с кабинетом.» ...	Право на повагу до житла та право на повагу до приватного життя (соціально-професійний аспект), оскільки обмеження професора у відповідних кімнатах призведе до неможливості належним чином виконувати свої професійні обов'язки з урахуванням того, що його квартира фактично є його робочим місцем та житлом одночасно	Обмеження щодо використання наявного житла: представники державних органів закликають професора добровільно відмовитися від частини житла
4. «Столовых нет ни у кого в Москве. – Даже у Айседоры Дункан.»	Право на повагу до приватного життя (персональні дані)	Розголошення відомостей щодо житла (квартири) А. Дункан
5. «Пётр Александрович? Очень рад, что вас застал. Благодарю вас, здоров. Пётр Александрович, ваша операция отменяется.»	Право на повагу до приватного життя (медичні дані)	Розголошення медичних даних, а саме відомостей про операцію особи, яка мала відбутись
6. «Мы сейчас уйдём, но я как заведующий культотделом нашего дома... - Заведующая. - Заведующая.»	Право на повагу до приватного життя (право на гендерну самоідентифікацію або право на зовнішній вигляд особи – залежно від обставин)	Публічне з'ясування гендерної ідентичності

6. Мозковий штурм

Широко використовуваним методом навчання є «мозковий штурм». Його можна використовувати як для обговорення проблемних питань усіма учасниками та учасницями тренінгу, так і під час роботи у малих групах. Мета «мозкового штурму» полягає у формулюванні великої кількості ідей на задану тему за обмежений проміжок часу⁶⁴.

Мозковий штурм є одним із найефективніших методів навчання і, на перший погляд, найлегшим, однак це не так – це «оманлива легкість», мозковий штурм (як і модероване обговорення) вимагає особливої підготовленості та сконцентрованості, оскільки потребує миттєвого реагування на висловлені ідеї, проблемами, думки та загалом показує рівень тренерської майстерності. Іншими словами, справжній рівень та тренерський досвід розкриваються саме у таких моментах.

Метод «мозкового штурму» вдало використано в тренінгу для кандидатів на посаду судді у межах Блоку V «Адміністративне судочинство» щодо порівняння статті 11 Конвенції (свобода зібрань та об'єднань) та статті 2 Протоколу № 4 до Конвенції (свобода пересування).

Окрім виникнення нових думок та визначення проблем, цей мозковий штурм слугує досягненню ще таких навчальних цілей:

- ▶ закріплення отриманої інформації та знань під час попередньої мінілекції тренінгу, присвяченої темі втручання у права, на прикладі статті 11 Конвенції;
- ▶ ознайомлення зі статтею 2 Протоколу № 4, яка раніше не вивчалася, та підведення до наступної міні лекції.

З огляду на вказане, для досягнення визначених цілей доцільно використовувати не лише метод мозкового штурму з обговоренням, а й рефлексію. Рефлексія – це розумовий процес, який в ситуації навчання спонукає учасників та учасниць мислити усвідомлено для проведення подальшого аналізу інформації, оцінювання її точності та до відповідних висновків. Такий процес дозволяє учасникам та учасницям усвідомлювати та акцентувати спектр можливих підходів до теми (проблеми). Результатом цього непростого процесу стає досягнення кращого розуміння себе, своєї поведінки, процесів, тем концепцій, своїх акцентів у них. За відсутності рефлексії, навчання «позбавляється важливого компоненту – процесу реорганізації мислення, необхідного для результативного навчання»⁶⁵.

Під час порівняння статті 11 Конвенції та статті 2 Протоколу № 4 до Конвенції слід звернути увагу на таке:

⁶⁴ Фулей Т.І. Інтерактивні методи навчання у підготовці суддів. Навчальний посібник для викладачів (тренерів) – К., ФОП Клименко Ю.Я., 2017. – С. 90-91.

⁶⁵ Навчання дорослих: виклики, специфіка, інтерактивні методи. Український досвід в регіональному економічному розвитку. – О. Пашко – Посібн. Львів: Галицька видавнича спілка, 2013. – С. 96.

- ▶ структуру аналізованих статей,
- ▶ зміст прав, які ці статті гарантують,
- ▶ умови обмежень прав (загальні та спеціальні),
- ▶ схожість з вже вивченими статтями Конвенції, наприклад, статтю 8 ЄКПЛ, статтю 1 Першого протоколу до Конвенції.

Для ефективного проведення мозкового штурму слід використовувати текст Конвенції, а напрацьовані результати слід записуватися на фліпчарті, щоб мати можливість проаналізувати, повернутися до них у ході тренінгу.

Для того, щоб задати тон та скерувати мозковий штурм у потрібному напрямку, можна використовувати орієнтовну зведену таблицю для порівняння конвенційних положень:

Приклад 41

Стаття 11 Конвенції та стаття 2 Протоколу № 4 у порівнянні: мозковий штурм

Стаття 11 Конвенції «Свобода зібрань та об'єднань»	Лінія для порівняння	Стаття 2 Протоколу № 4 «Свобода пересування»
1. Кожен має право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами, включаючи право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів.	ГАРАНТОВАНІ ПРАВА	1. Кожен, хто законно перебуває на території будь якої держави, в межах цієї території має право на свободу пересування і свободу вибору місця проживання. 2. Кожен є вільним залишати будь-яку країну, включаючи свою власну. 3. На здійснення цих прав не встановлюються жодні обмеження ⁶⁶ , крім тих, що передбачені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для забезпечення громадського порядку, запобігання злочинам, для охорони здоров'я або моралі чи з метою захисту прав і свобод інших осіб.

⁶⁶ «Обмеження» вживається, по-перше, як правило, настанова, що обмежує чий-небудь права, дії і т. ін.; по-друге, як дія за значенням «обмежити». Слово «обмежити» означає установлювати певні межі чого-небудь; зв'язувати щось обмежувальними умовами; бути межею чого-небудь; відділяти, відгороджувати щось від чого-небудь (*Словник української мови: в 11 томах. Том 5, 1974. С. 536*). «Втручатися» означає 1) самочинно займатися чиймись справами, втручати в чий-небудь стосунки тощо; 2) (рідко) входити, проникати куди-небудь, у що-небудь. (*Словник української мови: в 11 томах. Том 1, 1970. С. 777; <http://sum.in.ua>*).

<p>2. Здійснення цих прав не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб. Ця стаття не перешкоджає запровадженню законних обмежень на здійснення цих прав особами, що входять до складу збройних сил, поліції чи адміністративних органів держави.</p>		<p>4. Права, викладені в пункті 1, також можуть у певних місцевостях підлягати обмеженням, що встановлені згідно із законом і виправдовуються суспільними інтересами в демократичному суспільстві.</p>
	СТРУКТУРА	
	СУБ'ЄКТ	
	ЛЕГІТИМНІ ЦІЛІ ДЛЯ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ	

Слід зазначити, що це завдання є практично спрямованим і підходить не лише для мозкового штурму, а і для виконання індивідуального завдання чи завдання у малих групах.

7. Модероване обговорення

Цей метод є певним викликом для тренерів, оскільки потребує не лише глибоких предметних знань (оскільки тренер виступає також як експерт), але й навиків модерування: уміння бути ведучим, слідкувати за дотриманням встановлених норм і правил тощо. Цей метод нагадує полілог (тобто виступи багатьох осіб) за певним сценарієм, з репліками, відповіддю на них, та обов'язковими висновками. Нижче наведемо два приклади для модерованого обговорення з «конвенційних» тренінгів.

Приклад 42

Обговорення складових права на справедливий суд, гарантованого статтею 6 Конвенції, та відображення їх в рішеннях ЄСПЛ, наданих для попереднього опрацювання

Тренер пропонує учасникам назвати основні складові права на справедливий суд, розкрити їх зміст та назвати рішення ЄСПЛ, надані для самостійного вивчення, в яких судом встановлено порушення ст.6 Конвенції.

Підбірка рішень ЄСПЛ для тренера:

«НЕЧИПОРУК І ЙОНКАЛО ПРОТИ УКРАЇНИ»

IV. СТВЕРДЖУВАНІ ПОРУШЕННЯ ПУНКТУ 1 І ПІДПУНКТУ «С» ПУНКТУ 3 СТАТТІ 6 КОНВЕНЦІЇ У ЗВ'ЯЗКУ З ПРАВОМ ЗАЯВНИКА НЕ СВДЧИТИ ПРОТИ СЕБЕ І ЙОГО ПРАВОМ НА ЗАХИСТ

250. Заявник скаржився, що суд засудив його на підставі показань, отриманих в результаті катувань і за відсутності захисника під час його перебування у відділі міліції. Він послався на пункт 1 і підпункт «с» пункту 3 статті 6 Конвенції, відповідні положення яких передбачають:

«Кожен має право на справедливий... розгляд його справи... судом..., який встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення.

[...]

«ХАРЧЕНКО ПРОТИ УКРАЇНИ»

IV. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ ПУНКТУ 1 СТАТТІ 6 ТА СТАТТІ 13 КОНВЕНЦІЇ

88. Посилаючись на пункт 1 статті 6, заявник скаржився на необґрунтовану тривалість провадження в його кримінальній справі, а також на відсутність у нього ефективних засобів юридичного захисту щодо цієї тривалості, що суперечить статті 13 Конвенції.

[...]

«КОРНЕВ І КАРПЕНКО ПРОТИ УКРАЇНИ»**II. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 6 КОНВЕНЦІЇ СТОСОВНО ЗАЯВНИКА**

49. Заявник також скаржився, що кримінальне провадження було несправедливим, стверджуючи, зокрема, що він не мав змоги допитати свідка Щ. Він посилався на пункт 3(d) статті 6 Конвенції ...

[...]

«ПАНТЕЛЕЄНКО ПРОТИ УКРАЇНИ»**III. ЗАЯВЛЕНЕ ПОРУШЕННЯ ПУНКТУ 2 СТАТТІ 6 КОНВЕНЦІЇ**

63. Заявник подав скаргу відносно відмови органів влади відшкодувати йому шкоду за схемою «компенсації за незаконне кримінальне переслідування», що суперечить принципу презумпції невинуватості. Він посилався на пункт 2 статті 6 Конвенції ...

[...]

«ЯРЕМЕНКО ПРОТИ УКРАЇНИ»**III. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ ПУНКТУ 1 СТАТТІ 6 КОНВЕНЦІЇ**

71. Заявник також скаржився, що його примусили свідчити проти себе, а отже, судовий розгляд його справи був несправедливим. Він посилався на пункт 1 статті 6 Конвенції ...

[...]

Наступний приклад модерзованого обговорення із тренінгу для кандидатів на посаду судді у межах Блоку IV «Кримінальне судочинство та судочинство у справах про адміністративні правопорушення» та передбачає обговорення допущених національними судами порушень у справах «Гонгадзе проти України» та «Сергій Шевченко проти України».

Приклад 43

Модероване обговорення допущених національними судами порушень у справах «Гонгадзе проти України» та «Сергій Шевченко проти України»

Тренерські нотатки**Рішення ЄСПЛ «Гонгадзе проти України»****Запитання до учасників та можливі варіанти відповідей:**

1. Які позитивні та негативні обов'язки держави Ви можете назвати в контексті статті 2 Конвенції по справі «Гонгадзе проти України»?

Відповідь: пункт 164. Суд повторює, що перше речення п. 1 статті 2 Конвенції зобов'язує державу не тільки утримуватись від умисного або незаконного позбавлення життя, але також вживати відповідних заходів для захисту життя тих, хто знаходиться під її юрисдикцією. Це включає основне завдання держави щодо забезпечення права на життя шляхом прийняття ефективних норм кримінальних законів для попередження злочинів проти особи, що забезпечуються правоохоронним механізмом для попередження, усунення та покарання порушень таких норм. За відповідних обставин це також поширюється на позитивний

обов'язок органів державної влади вживати попереджувальних заходів для захисту особи або осіб, чиє життя знаходиться під загрозою здійснення кримінальних дій іншими особами.

2. Чи достатнім для Суду був той факт, що вірогідні злочинці, два з яких на той час займали посади у правоохоронних органах, були встановлені і обвинувачені у викраденні та вбивстві журналіста через декілька днів після зміни керівника держави?

Відповідь: пункт 170. Суд вважає, що ці скарги п. Гонгадзе з огляду на подальші події, які вказували на можливу участь державних посадових осіб у зникненні та смерті, були знехтувані або просто заперечувались без належного розслідування протягом значного періоду. Не було ніякої реакції на стверджувану участь співробітників правоохоронних органів у зникненні в той час, коли інформація про таку вірогідність була широко розповсюджена у засобах масової інформації (див. п. 41). Той факт, що вірогідні злочинці, двоє з яких на той час займали посади у правоохоронних органах, були встановлені і обвинувачені у викраденні та вбивстві журналіста через декілька днів після зміни керівника держави, створює серйозні сумніви щодо реального бажання державних органів попереднього Уряду здійснювати належне розслідування справи.

3. Що потрібно для того, щоб розслідування стверджуваного незаконного вбивства за участі представників держави вважалось ефективним?

Відповідь: пункт 176. Для того, щоб розслідування стверджуваного незаконного вбивства за участі представників держави було ефективним, здебільшого незалежність осіб, які здійснюють розслідування, від тих, хто приймав участь у злочині, повинна вважатись як необхідність (див. рішення від 27 липня 1998 року у справі «Gueles v. Turkey», 1998-IV, пп. 81 - 82, та рішення у справі «Ogur v. Turkey», заява N 21594/93, пп. 91 - 92 ЄСПЛ 1999-III). Розслідування повинне також бути ефективним у тому розумінні, що воно має бути здатне привести до визначення питання, чи була або не була у таких справах використана сила виправданною за тих обставин (див. вищевказане рішення у справі «Kaça v. Turkey», п. 87), та встановлення і покарання відповідальних осіб (див. вищевказане рішення у справі «Ogur v. Turkey», п. 88). Результат при цьому є необов'язковим, але обов'язковим є здійснення заходів. Органи державної влади повинні були б вжити всіх заходів для збереження доказів, які мають відношення до події. Прогалини у розслідуванні, які підривають його здатність встановити причину смерті або відповідальних осіб, чи то прямих виконавців, чи то тих, хто замовив або організував злочин, створюють ризик недодержання такого стандарту.

Пункт 177. Також у цьому контексті опосередковано існує вимога розумної швидкості (див. рішення від 2 вересня 1998 року у справі «Yasa v. Turkey», 1998-VI, пп. 102 - 104; рішення у справі «Sakici v. Turkey», заява № 23657/94, пп. 80, 87, 106, ЄСПЛ 1999-IV). Має бути визнано, що у розслідуванні можуть виникнути складнощі та перепони, які перешкоджають його прогресу за певних обставин. Проте швидка реакція органів державної влади у дослідженні використання смертельної сили або зникненні повинна розумітись як основа у забезпеченні громадської довіри до виконання ними норм права та попередження будь-яких ознак змови або поблажливості до незаконних дій (див. рішення у справі «McKerr v. United Kingdom», заява № 28883/95, пп. 108 - 115, ЄСПЛ 2001-III; рішення у справі «Avsar v. Turkey», заява № 25657/94, пп. 390 - 395, ЄСПЛ 2001-VII (втягу)).

4. Чи є член сім'ї «зниклої особи» жертвою поводження відповідно до статті 3 Конвенції?

Відповідь: пункт 184. Суд нагадує, що стаття 3 Конвенції до цього розглядалась у численних схожих справах проти Туреччини, у яких заявники скаржились, що вони зазнали нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження у зв'язку зі смертю або зникненням їхніх близьких родичів. Чи є член сім'ї «зниклої особи» жертвою поводження всупереч статті 3 Конвенції, залежатиме від існування спеціальних факторів, які спричиняють страждання родичам, розміру та характеру, що відрізняються від емоційного стресу, який може розглядатись як неминуче спричинений родичам жертви, серйозне порушення людських прав. Основні елементи повинні включати близькість родинних зв'язків, особливі обставини відносин, ступінь участі члена сім'ї у подіях, які розглядаються, участь членів сім'ї у спробах отримати інформацію про зниклу особу та яким чином державні органи відповідають на такі запити (див. рішення від 18 червня 2002 року у справі «Orhan v. Turkey», заява N 25656/94, п. 358).

Рішення ЄСПЛ «Сергій Шевченко проти України»

Запитання до учасників та можливі варіанти відповідей:

1. Яким є позитивний обов'язок держави, якщо порушення права на життя або фізичну недоторканність спричинене ненавмисно?

Відповідь: пункт 64. У цьому зв'язку Суд визнавав, що, якщо порушення права на життя або фізичну недоторканість спричинено ненавмисно, позитивний обов'язок створити «ефективну судову систему» не передбачає обов'язкової вимоги порушити кримінальне провадження у кожній справі і може бути дотриманий, якщо жертвам доступні цивільні, адміністративні або навіть дисциплінарні засоби захисту (див., наприклад, рішення у справах «Vo v. France», № 53924/00, п. 90, ЄСПЛ 2004-VII; «Calvelli and Ciglio v. Itali», № 32967/96, п. 51, ЄСПЛ 2002-I; «Mastromatteo v. Italy», № 37703/97, nn. 90, 94 та 95, ЄСПЛ 2002-VIII). Проте мінімальна вимога до такої системи полягає в тому, що особи, відповідальні за проведення слідства, мають бути незалежні від тих, які причетні до подій, які розслідуються. Мається на увазі ієрархічна або інституційна незалежність, а також практична незалежність (див. рішення у справі «Paul and Audrey Edwards, Paul and Aundrey Edwards v. the United Kingdom», № 46477/99, п. 70, ЄСПЛ 2002-II та рішення у справі «Mastromatteo v. Italy», № 37703/97, nn. 90, 94 та 95, ЄСПЛ 2002-VIII).

2. Як повинні діяти компетентні державні органи, враховуючи вимоги ЄСПЛ щодо незалежного та безстороннього розслідування?

Відповідь: пункт 65. Відповідно, система, яка вимагається статтею 2, має передбачати незалежне та безстороннє розслідування, яке відповідає певним мінімальним стандартам щодо ефективності. Таким чином, компетентні органи мають діяти з належною наполегливістю і за своєю ініціативою порушувати провадження, яке здатне, по-перше, встановити обставини, за яких сталась подія, та недоліки діяльності системи; по-друге, встановити, хто саме з представників державних органів був причетний до події. Вимога щодо публічності також застосовується у цьому контексті (див., наприклад, *mutatis mutandis* рішення у справах «Gülec v. Turkey», від 27 липня 1998 року, nn. 81-82; «Ogur v. Turkey», № 21954/93, nn. 88, 91-92, ЄСПЛ 1999-III; «Hugh Jordan v. the United Kingdom», від 4 травня 2001 року, №24746/94, п. 120; «Kelly and Others v. the United Kingdom», № 30054/96, п. 114, від

4 травня 2001 року; “Mahmut Kaya v. Turkey”, № 22535/93, nn. 106-07, ЄСПЛ 2000-III; “İlhan v. Turkey”, № 22277/93, n. 63, ЄСПЛ 2000-VII; “McKerr v. the United Kingdom”, № 28883/95, n. 148, ЄСПЛ 2001-III).

3. Чи суперечить звичайній практиці, відповідно до національного законодавства, виключення заявника (батька загиблого) з провадження шляхом ненадання йому статусу жертви?

Відповідь: пункт 74. ... Суд вважає, що виключення заявника з провадження шляхом ненадання йому статусу жертви суперечить звичайній практиці, відповідно до національного законодавства, та є неприйнятним, оскільки він був позбавлений можливості брати участь у ході розслідування (див. рішення у справі “Trubnikov v. Russia”, № 49790/99, n. 93, від 5 липня 2005 року). Незважаючи на те, що певні слідчі дії були здійсненні за скаргами заявника до вищестоячого прокурора, він був позбавлений доступу до матеріалів справи. Його ніколи не повідомляли або не обговорювали з ним можливі докази або запропонованих свідків, включаючи призначення графологічної експертизи передсмертного листа. Таким чином, він не міг ставити питання експертам або оскаржувати їхні висновки. Заявник не отримував жодної інформації про хід слідства і тільки після 8 місяців від дати закриття справи він отримав копію остаточного рішення.

8. Метод аналізу ситуацій (кейс-метод)

8.1. Розмежування сфер дій статей Конвенції

Необхідними навичками для правильного застосування Конвенції та практики ЄСПЛ під час здійснення правосуддя є вміння побачити різницю між обставинами справи, які, на перший погляд, можуть бути схожими, і визначити, сферою дії якої статті Конвенції охоплюються ті чи інші правовідносини у справі, тобто розмежувати сфери дії різних статей Конвенції. Наприклад, право на повагу до житла гарантується статтею 8 Конвенції, тому виселення із житла (як у справі «Кривіцька та Кривіцький проти України») чи обшук, огляд житла (як у справах «Багієва проти України», «Белоусов проти України») будуть становити втручання у право на повагу до житла. Проте, незважаючи на широку сферу дії статті 8 Конвенції, не всі випадки втручання у права, які, на перший погляд, пов'язані із житлом, будуть охоплюватися правом на повагу до житла. За конкретних обставин справи відмова у доступі особи до свого житла може становити необґрунтоване втручання у право на повагу не тільки до житла, а і до її приватного і сімейного життя, як у справі «Чірагов та інші проти Вірменії» (ВП, заява № 13216/05, рішення у справі від 16 червня 2015 року). У випадку зруйнування житла, за конкретних обставин справи, можуть застосовуватися гарантії статті 3 Конвенції (заборона катування, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання). Правовідносини щодо втрати права власності будуть охоплюватися вже сферою дії статті 1 Першого протоколу до Конвенції, яка захищає право власності («Андрій Руденко проти України»). Відсутність ефективного засобу юридичного захисту стосовно втрати житла та майна охоплюється сферою дії статті 13 Конвенції. Варто пам'ятати і про застосовність статті 14 Конвенції, яка передбачає заборону дискримінації, у сукупності з іншими статтями Конвенції.

Визначення, сферою дії якої статті Конвенції охоплюються правовідносини у справі, є важливим етапом у застосуванні алгоритму розгляду справ ЄСПЛ. Так, алгоритм розгляду справ ЄСПЛ передбачає, що спершу Суд з'ясовує, чи належать правовідносини до сфери дії статті, на порушення якої скаржиться заявник. У випадку, якщо належать, то Суд вирішує питання, чи мало місце втручання у гарантоване право та чи було виправданим та / або чи має держава позитивні зобов'язання. При цьому кожен з етапів (кроків) алгоритму є критично важливим та виконує власні функції⁶⁷.

Задля вироблення і удосконалення навичок щодо розмежування сфер дії статей Конвенції програма тренінгу із застосування Конвенції під час здійснення правосуддя у цивільному судочинстві для кандидатів на посаду судді включає завдання, яке передбачає визначення, якою статтею Конвенції охоплюються правовідносини у наведеній фабулі справи (із заповненням аналітичної схеми (таблиці)).

⁶⁷ Фулей Т.І. Втручання у права, гарантовані статтею 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: український вимір // Слово НШСУ. – 2018. – № 3 (24). – С. 41-53.

Корисним є заповнення аналітичної схеми (таблиці) від руки, оскільки записування від руки більше сприяє запам'ятовуванню, ніж друкування на клавіатурі⁶⁸.

Приклад 44

Практичне завдання «Розмежування сфер дій статей Конвенції»

Тренінг для кандидатів на посаду судді, присвячений застосуванню Конвенції та практики СПЛ в цивільному судочинстві (у межах Блоку II Програми спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді «Цивільне судочинство»)

Завдання № 6

Час у програмі тренінгу:

- 11.40-12.30 (другий день)

Ефективне та правильне виконання цього завдання передбачає опрацювання фабули справи, надання відповідей на запитання та заповнення аналітичної схеми.

Загалом завдання спрямоване на визначення такого:

- у якій праві осіб відбулося втручання та яким засобом;
- на порушення яких прав, може скаржитися заявник у справі (співвіднести факти справи та сфери дії статей Конвенції, якими охоплюються відповідні правовідносини).

Обставини справи

До ЄСПЛ звернулася заявниця, яка стверджує про порушення її прав, гарантованих Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. Ознайомтеся з фабулою справи та обговоріть в малих групах питання, що наведені нижче.

Рішенням сільської ради в 2005 році Куцому А. безоплатно передано в приватну власність земельну ділянку 0,10 га на території сільської ради для будівництва та обслуговування житлового будинку, господарських будівель і споруд.

Надалі в 2005 році Куций А., відповідно до договору дарування, подарував належну йому земельну ділянку громадянину Петрову Б., який, отримавши на неї державний акт, в тому ж році продав її громадянину Жиганову В., який отримав державний акт на право власності на вказану земельну ділянку і став останнім її власником.

Отримавши всі відповідні дозволи, Жиганов В. у 2006 році розпочав будівництво будинку, став проживати з цивільною дружиною (ромської національності) та п'ятьма дітьми в недобудованому будинку, оскільки у нього не було іншого житла. Отже, будинок не був зданий в експлуатацію в установленому законом порядку, право власності на будинок не оформлене.

У 2008 році проведеною прокуратурою перевіркою було встановлено, що рішення сільської ради в 2005 році про безоплатну передачу Куцому А. вказаної земельної ділянки не приймалося, а було підроблене головою та секретарем сільської ради, щодо яких було порушено кримінальну справу.

У 2009 році прокурор звернувся до суду з позовом в інтересах громади в особі сільської ради до громадянина Куцого А, громадянина Петрова Б., громадянина

⁶⁸ Оклі Барбара. Навчитися вчитися. Як запустити свій мозок на повну / пер. з англ. Артем Замоций. – К.: Наш формат, 2018. – С. 81.

Жиганова В. про визнання недійсними державних актів на право власності на земельну ділянку, договорів відчуження, витребування земельної ділянки в комунальну власність.

Позов був забезпечений заборонаю вчиняти дії по завершенні будівництва.

Позов прокурора про визнання недійсними державних актів на право власності на земельну ділянку, договорів відчуження, витребування земельної ділянки в комунальну власність був задоволений судом першої інстанції, апеляційним та касаційним судом рішення суду першої інстанції залишено в силі. Земельну ділянку повернуто в комунальну власність.

Громадянин Жиганов В., маючи на меті захист своїх майнових прав, звернувся до суду з позовом до сільської ради та попередніх власників земельної ділянки про визнання його добросовісним набувачем та визнання права власності на земельну ділянку.

Після проголошення рішення судом 1-ї інстанції, яким у задоволенні його позову було відмовлено, громадянин Жиганов В. раптово помер від серцевого нападу.

Дружина Жиганова В., оскільки була неписьменна, і хоч розмовляла українською мовою, однак не вміла читати і писати українською мовою, у судовий процес як правонаступник померлого чоловіка не вступила, апеляцію на дане судові рішення не подала, спадщину після чоловіка не оформила, оскільки отримала відмову в нотаріальній конторі з цього приводу, оскільки не була офіційно членом сім'ї і не мала судового рішення на підтвердження факту проживання у шлюбі із Жигановим В.

Однак, вважаючи себе фактичною співвласницею вказаного майна, дружина Жиганова В. надалі все ж подала позов з цих самих підстав про визнання себе добросовісним власником, проте в задоволенні позову їй було відмовлено, оскільки шлюб не був офіційно зареєстрований, спадщину вона не оформила, а отже, була неналежним позивачем.

Під час розгляду справи дружина Жиганова зверталася до сільської ради із заявою про надання їй земельної ділянки у власність (заяву замість неї написали в сільраді), однак рішенням ради їй було відмовлено.

Дружина Жиганова і діти не мали жодної реєстрації місця постійного проживання, вона ніде не працювала, кілька разів притягувалась до адміністративної відповідальності.

Орган опіки та піклування до участі в справах не залучався, хоча позивачка наголошувала на тому, що діє в інтересах неповнолітніх дітей, які не мають іншого місця проживання.

Дружина Жиганова не оскаржувала рішення суду, яким їй було відмовлено у визнанні права власності на земельну ділянку. Коштів на правову допомогу в неї не було, а Закон «Про безоплатну правову допомогу» ще не був прийнятий. Прокурор не міг представляти її інтереси, оскільки був зацікавленою особою (позивачем) в дотичній справі. Рішення набуло законної сили.

Поки тривав розгляд справ, сім'я Жиганова проживала в недобудованому будинку, без електроенергії, вела домашнє господарство, підзаробляла перекупкою та торгівлею сільгосптоварами.

Питання неблагополуччя сім'ї неодноразово було предметом висвітлення у місцевих ЗМІ. Волонтери поширили фото дітей Жиганова у соціальних мережах для збору дитячого одягу, взуття, шкільного приладдя та продуктів харчування для цієї сім'ї.

Діти були забезпечені необхідними для життя засобами, деякі навчаються в місцевій школі.

Питання для обговорення в малих групах:

1. У чому (яких діях чи бездіяльності) полягало втручання у права осіб?
2. На порушення яких прав, гарантованих Конвенцією, може скаржитися заявниця (дружина Жиганова В.)? Обґрунтуйте.

Заповніть аналітичну схему.

**Аналітична схема до завдання
«Розмежування сфер дій статей Конвенції»**

Факти справи	Стаття ЄКПЛ, сферою дії якої охоплюються відповідні правовідносини

8.2. Визначення засобу втручання у право та застосування «трискладового тесту»

Як свідчить досвід розробки навчального курсу, присвяченого гарантіям статті 8 Конвенції для суддів цивільної, кримінальної та адміністративної спеціалізацій, та проведення тренінгів для тренерів щодо його викладання в Національній школі суддів України, особливі труднощі у практичній діяльності суддів викликає розмежування концепцій «втручання у права», гарантовані Конвенцією, та «визнання Судом порушення» цих прав. Ототожнення втручання та порушення надалі спричиняє помилки в застосуванні практики ЄСПЛ на національному рівні. Іншим проблемним моментом є невміння розмежувати пряме втручання (порушення негативних зобов'язань) і невиконання державою позитивних зобов'язань.

З огляду на це, важливо розуміти різницю між втручанням і порушенням прав, гарантованих Конвенцією. Не будь-яке втручання у права, гарантовані Конвенцією, є порушенням конвенційних положень. Зокрема, Суд може дійти висновку про відсутність порушення, якщо втручання відповідало критеріям «трискладового тесту»:

- мало підґрунтя в національному законодавстві,

- переслідувало законну (легітимну) мету,
- було необхідним у демократичному суспільстві.

Тобто втручання у права, які не є абсолютними, має відповідати вимогам пункту 2 відповідної статті Конвенції (статті 8-11 Конвенції, статті 1 Першого протоколу до Конвенції).

Практичне завдання щодо вироблення / удосконалення навичок визначення засобу втручання у право та застосування «трискладового тесту» виправданості втручання передбачене у курсі із застосування статті 8 Конвенції для суддів кримінальної юрисдикції. Завдання передбачає заповнення блок-схеми на основі фабули справи.

Практичне завдання передбачає роботу із фабулою справи та блок-схемою і надає можливість потренуватися застосовувати «трискладовий тест» виправданості втручання, заповнюючи окремі блок-схеми щодо кожного критерію тесту. Запропонована блок-схема є своєрідною короткою інструкцією із застосування «трискладового тесту», яка демонструє послідовність та логіку дій у його застосуванні.

У результаті виконане завдання дозволить побачити «загальну картину», як у реальній справі на підставі ухвали слідчого судді про дозвіл на проведення НС(Р)Д – прослуховування телефонних розмов підозрюваного, який проживає разом із сім'єю в орендованій квартирі, де також проживає власник житла з родиною, можуть бути розголошені персональні дані осіб.

Спосіб виконання цього завдання можна модифікувати: заповнення аналітичної схеми і обговорення можна провести у малих групах або заповнення схеми можна визначити як індивідуальне завдання, а в групі учасники можуть обговорити вже заповнену схему.

Таке завдання є ефективним прийомом навчання, надає можливість попрактикуватися у застосуванні базових конвенційних концепцій, а, як відомо, практика дає інтелектуальну гнучкість і вправність⁶⁹.

Приклад 45

Практичне завдання щодо застосування «трискладового тесту»
Тренінг із застосування статті 8 Конвенції для суддів кримінальної спеціалізації
Завдання № 1
Час у програмі тренінгу:
<ul style="list-style-type: none"> • 12.10-12.30 (презентація фабули справи, постановка завдання, обговорення в малих групах) • 12.30-12.50 (представлення результатів роботи, обговорення)
Завдання для учасників:
1. <i>Ознайомившись з фабулою справи, визначте:</i>

⁶⁹ Оклі Барбара Навчитися вчитися. Як запустити свій мозок на повну / пер. з англ. Артем Замоций. – К.: Наш формат, 2018. – 272 С. – С. 82.

- ▶ осіб, в чій права відбулося втручання;
- ▶ сфери особистої автономії та її конкретний аспект, що охоплюється статтею 8 Конвенції в цьому завданні, стосовно кожної особи;
- ▶ дії, що становили втручання у права, гарантовані статтею 8 Конвенції;
- ▶ законність втручання;
- ▶ чи мало втручання легітимну мету і якщо так, то яку саме;
- ▶ чи було втручання «необхідним у демократичному суспільстві».

2. Заповніть аналітичну схему (таблицю).

3. Обговоріть в малих групах:

- ▶ чи збігаються висновки учасників групи за результатами індивідуального заповнення аналітичної схеми;
- ▶ до яких дій мав би вдатися суд для забезпечення гарантій статті 8 Конвенції.

Ознайомтесь з фабулою справи.

Обставини справи

Громадянин Сініцин підозрюється у вчиненні тяжкого злочину (ч.5 ст.191 КК України).

Органам розслідування відомо, що підозрюваний перебуває у фактичних шлюбних відносинах з громадянкою Ласточкіною і проживає разом з нею у трикімнатній квартирі, що належить громадянину Беркуту, де Сініцин з Ласточкіною орендують одну кімнату, а у двох інших проживає громадянин Беркут зі своєю родиною.

З матеріалів досудового розслідування вбачається, що Сініцин підозрюється у вчиненні злочину у співучасті з іншою особою.

Слідчим суддею апеляційного суду була винесена ухвала про прослуховування домашнього телефону, розміщеного в квартирі громадянина Беркута. В ухвалі було зазначено, що інших способів здобути запитувану інформацію немає, а також те, що прослуховування здійснюється з метою розкриття зазначеного злочину. Строк дії ухвали – два місяці.

У справі проводилось повне дослідження доказів. Судом у відкритому засіданні досліджено записи телефонних розмов й інших осіб, які не мали відношення до вчинення даного злочину. А саме, було досліджено запис телефонної розмови громадянина Беркута з лікарем, з якої було зрозуміло, що громадянин Беркут хворий на ВІЛ. Надалі ця інформація стала відома сусідам громадянина Беркута та розповсюджена серед мешканців будинку.

На підставі здобутих записів телефонних розмов, органами досудового слідства було встановлено особу співучасника злочину, з якою підозрюваний домовлявся про перевезення речей, здобутих злочинним шляхом.

Заповніть аналітичну схему.

**Аналітична схема
Застосування «трискладового тесту» виправданості втручання**

Визначте осіб, в чий права відбулося втручання	Визначте					
	Сферу особистої автономії, її конкретний аспект, що охоплюється статтею 8 у цьому завданні	Дії, що становили втручання (засіб втручання)	Чи було втручання законним?	Чи мало втручання легітимну мету?	Чи було втручання «необхідним в демократичному суспільстві»	Які дії мав би вчинити суд, для забезпечення гарантій статті 8 ЄКПЛ?
Гр. Сініцин						
Гр-ка Ласточкіна						
Гр. Беркут						

8.3. Вироблення позицій у справі (заявника, Уряду та ЄСПЛ)

Завдання щодо вироблення позицій у справі вимагає від учасників та учасниць тренінгів застосування всього отриманого багажу знань та набутих вмінь. Якщо попередньо наведені завдання щодо заповнення аналітичних схем спрямовані на вироблення конкретних вмінь щодо застосування базових концепцій, вироблених практикою ЄСПЛ, то завдання на вироблення позицій заявника, Уряду, ЄСПЛ вимагають не тільки застосування знань та вмінь щодо базових концепцій, а й аналізу обставин справи з різних точок зору – заявника, Уряду, Суду – та вміння узагальнити і представити результати роботи.

Завдання використане у тренінгах для суддів та кандидатів на посаду судді із захисту права власності у світлі статті 1 Першого протоколу до Конвенції та розроблене на основі рішення ЄСПЛ від 1 червня 2006 року, заява № 25921/02⁷⁰.

⁷⁰ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_041

**Практичне завдання для роботи у групах на основі рішення ЄСПЛ
за заявою № 25921/0271**

**Тренінг для суддів щодо захисту права власності
у світлі статті 1 Першого протоколу до Конвенції**

Завдання № 2

Час у програмі тренінгу:

- 14.40 – 14.50 (презентація фабули справи та постановка завдання);
- 14.50 – 15.05 (обговорення);
- 15.05-15.20 (представлення результатів роботи)

Практичне завдання, яке передбачає вироблення трьох позицій – заявника, Уряду та ЄСПЛ – на основі конкретної фабули справи, виконується не лише з навчальною метою, а і для залучення до обговорення всіх учасників тренінгу, а не лише окремих представників.

Методика виконання цього практичного завдання.

Для реалізації цієї мети всіх учасників необхідно розділити на три «великі» групи із однаковою кількістю осіб в кожній (тренер / тренери попередньо складають пронумеровані списки кожної групи). Умовно ці групи називатимуться «Група заявника», «Група Уряду» та «Група Суду». Після поділу учасників на ці групи, їм надається час для ознайомлення з умовою задачі (приблизно 5 хв.).

Після цього учасники «Групи заявника» обговорюють свої доводи та аргументи (позиції заявника), з якими вони звертатимуться до ЄСПЛ. Важливо, щоб кожен із учасників брав участь в обговоренні і записував собі цю позицію. Учасники «Групи Уряду», відповідно, обговорюють доводи та аргументи щодо відсутності порушення статті 1 Першого протоколу. Учасники «Групи Суду» між собою обговорюють аргументи, які, на їхню думку, слід брати до уваги під час вирішення даного спору. Обговорення у «великих» групах триває близько 15 хв.

Після обговорення позицій у «великих» групах, формуються малі групи, кожна по три учасники, які представляють кожну з великих груп, відповідно до нумерації у списках (наприклад, перші номери об'єднуються з першими, другі з другими і т.д.). Таким чином, у кожній з «малих» груп буде по одному представнику з «Групи заявника», «Групи Уряду» та «Групи Суду».

Далі кожна «мала» група (трійка) працює протягом 15 хв. окремо. Учасники кожної з груп один одному викладають свої позиції: спершу заявник, потім уряд. У цей час тренер / тренери спостерігають за перебігом обговорення в групах, направляючи їх, за необхідності, у правильне русло.

Результатом обговорення в малих групах має бути рішення суду із наданням оцінки кожному із аргументів сторін. Після закінчення обговорення в малих групах, кожен із представників «Групи Суду» на загал доповідає про позиції сторін, які йому викладалися, та про прийняте ним рішення, виходячи із вказаних позицій.

⁷¹ Назва рішення ЄСПЛ не зазначається у програмі та завданні, вона оголошується під час тренінгу після виконання завдання.

Обставини справи

До ЄСПЛ звернувся заявник, який стверджує про порушення статті 1 Першого протоколу. Ознайомтеся з фабулою справи, обговоріть в трьох малих групах і підготуйте три позиції: заявника, Уряду та ЄСПЛ, зважаючи на факти, наведені нижче.

9 квітня 1997 року заявник продав свій будинок за 35 000 гривень⁷² державному органу (далі – Управління). У цій угоді Управління було представлено паном Р., керівником іншого державного органу, що підпорядковувався Управлінню, юристом за освітою. Договір був посвідчений нотаріусом, і було визначено, що купівельна ціна буде виплачена в два етапи: 5 000 гривень та 30 000 гривень мають бути виплачені 1 травня 1997 року та 1 вересня 1997 року відповідно. Договір також містив пункт, який встановлював таке:

«У випадку падіння валютного курсу гривні загальна сума, що підлягає сплаті, не може бути меншою за гривневий еквівалент 17 000 доларів США».

У червні 1997 року заявнику виплатили 5 000 гривень. У 1998 році курс гривні відносно долара значно понизився. У жовтні 1998 року та серпні 1999 року заявник отримав 11 000 гривень та 20 000 гривень відповідно.

Заявник ініціював провадження проти Управління, стверджуючи, що воно не повністю виконало зобов'язання за договором і виплачена сума не враховує зміни курсу гривні та порушує відповідний пункт договору. Отже, на думку заявника, він втратив приблизно 6 553 долари США, які просив стягнути з відповідача. У ході розгляду справи Управління подало зустрічний позов, вимагаючи визнання недійсним пункту договору про доларовий еквівалент на підставі того, що пан Р. перевищив свої повноваження, погоджуючись на такі умови.

24 липня 2001 року районний суд задовольнив позов заявника і відхилив зустрічний позов Управління. Суд установив, що оскаржуваний пункт договору мав на меті забезпечення стабільності договору та захист заявника від інфляції. Суд також визнав, що заявник зазнав фінансових збитків через зменшення купівельної спроможності гривні впродовж тривалого виконання договору. Суд визначив, що на день останньої виплати заявник отримав лише 10 457,50 доларів США. Суд присудив заявнику 35 527,77 гривень компенсації за знецінення гривні, 3 197,31 гривень встановлених відсотків за затримку та 502,13 гривень судових витрат.

Управління оскаржило рішення суду першої інстанції. 20 грудня 2001 року Апеляційний суд скасував рішення та констатував, що пан Р. перевищив свої повноваження, погодившись на включення спірного пункту у договір без попередньої консультації з Управлінням. Апеляційний суд зазначив, що відповідно до статті 3 постанови Кабінету Міністрів «Про режим валютного регулювання та валютного контролю» 1993 року (постанова 1993 року) гривня визнається єдиною валютою, яка використовувалась для внутрішніх розрахунків. Суд не визнав переконливими аргументи районного суду, що оскаржуваний пункт захищав заявника від інфляції, оскільки стаття 214 Цивільного кодексу 1963 року передбачає компенсацію за збитки через інфляцію у випадках, коли виконання угод було відкладене. Таким чином, апеляційний суд відмовив у задоволенні первісного позову в частині стягнення коштів на підставі спірного пункту договору, задовольнивши зустрічний та визнавши цей пункт договору недійсним.

30 травня 2002 року Верховним Судом заявнику було відмовлено в задоволенні касаційної скарги.

⁷² Приблизно 17 000 доларів США на даний час.

II. ВІДПОВІДНЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО

1. *Постанова Кабінету Міністрів «Про режим валютного регулювання та валютного контролю» від 19 лютого 1993 року.*

14. Стаття 3 постанови визначає, що лише валюта України (тобто гривня) є єдиним засобом здійснення платежів в Україні.

2. *Цивільний кодекс України 1963 року*

15. Згідно зі статтею 48 Кодексу недійсною є та угода, що не відповідає вимогам закону, в тому числі ущемлює особисті або майнові права неповнолітніх дітей. У такому випадку кожна зі сторін недійсної угоди зобов'язана повернути другій стороні все одержане за угодою.

16. Стаття 214 Кодексу визначає, що боржник, який прострочив виконання грошового зобов'язання, на вимогу кредитора зобов'язаний сплатити суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також три проценти річних з простроченої суми, якщо законом або договором не встановлений інший розмір процентів.

Питання для учасників (для обговорення у малих групах):

підготуйте позицію заявника, Уряду або ЄСПЛ, зокрема:

1. Чи охоплюються вказані правовідносини статтею 1 Першого протоколу до ЄКПЛ? Якщо ні, то чому? Якщо так, то в чому полягає майно (майновий інтерес) заявника?
2. У випадку наявності права власності заявника, чи мало місце втручання у його право, гарантоване статтею 1 Першого протоколу?
3. У якому випадку втручання, чи було воно правомірним (законним, переслідувало суспільний інтерес, пропорційним)?
4. Чи був дотриманий «справедливий баланс»? Обґрунтуйте.

Завдання такого типу включені до тренінгу для кандидатів на посаду судді у межах Блоку IV «Кримінальне судочинство та судочинство у справах про адміністративні правопорушення», зокрема у контексті статті 8 Конвенції (обшук житла) на основі рішення «Головань проти України» та статті 5 Конвенції з використанням рішення «Нечипорук і Йонкало проти України».

Схожим із попереднім є завдання, що полягає у визначенні позиції ЄСПЛ за фабулою справи.

Визначення позиції ЄСПЛ передбачає аналіз та визначення основних доводів та аргументів, які беруться до уваги Судом при прийнятті рішень, враховуючи позиції заявника та Уряду.

Завдання на вироблення позиції ЄСПЛ передбачене програмою тренінгу для кандидатів на посаду суддів, присвяченого застосуванню Конвенції та практики ЄСПЛ у цивільному судочинстві⁷³.

⁷³ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_471

**Практичне завдання для роботи у малих групах
на основі рішення ЄСПЛ за заявою № 20347/03**

**Тренінг для кандидатів на посаду суддів, присвячений застосуванню
Конвенції та практики ЄСПЛ у цивільному судочинстві
(у межах Блоку II Програми спеціальної підготовки кандидатів
на посаду судді «Цивільне судочинство»**

Завдання № 1

Час у програмі тренінгу:

- 11.40 – 12.00 (ознайомлення із фабулою справи та постановка завдання);
- 12.00 – 12.40 (обговорення результатів роботи в малих групах)

Ознайомтеся з коротким витягом з рішення ЄСПЛ «Х. проти України» та підготуйте позицію Європейського суду з прав людини (основні доводи та аргументи, які беруться Судом до уваги під час прийняття рішення, враховуючи основні позиції заявника та Уряду).

Справа заявників Х. та ХХ.

Заявник Х., вказуючи на порушення пункту 1 статті 6 Конвенції і статті 13 Конвенції, звернувся до Європейського суду з прав людини та скаржився на безпідставну відмову у доступі до суду щодо їхнього позову про відшкодування шкоди.

ФАКТИЧНІ ОБСТАВИНИ СПРАВИ

Заявники народилися в 1958 і 1931 роках відповідно і проживають в м. Березівка Одеської області. Заявник – фермер, який займається вирощуванням сільськогосподарських культур. Заявниця ХХ – його матір, пенсіонерка.

24 січня 2001 року заявник, який їхав на вантажному автомобілі, орендованому у його матері, був зупинений працівниками податкової міліції. Перевіривши вантажівку, працівники міліції виявили 500 кг пшениці, 1400 кг борошна та 3000 кг пшеничних висівок, стосовно яких заявник не мав відповідних документів.

Працівники міліції склали протокол про адміністративне правопорушення і вилучили вантажівку та вантаж до вирішення питання по суті судом.

26 січня 2001 року районний суд встановив, що заявник перевозив вантаж третьої особи для продажу, не маючи відповідного дозволу на здійснення такої діяльності, і тому суд притягнув його до адміністративної відповідальності за здійснення підприємницької діяльності без ліцензії (адміністративне правопорушення). Районний суд постановив стягнути із заявника штраф у розмірі 51 гривні і конфіскувати борошно та пшеничні висівки. Суд також постановив, що 500 кг пшениці не підлягають конфіскації, оскільки ця пшениця належала заявникові.

За твердженням заявників, після винесення постанови суду від 26 січня 2001 року вони неодноразово зверталися до державної податкової інспекції в місті (далі – ДПІ) з вимогою повернути їм вантажний автомобіль і вантаж пшениці, які не підлягали конфіскації. Але їхні вимоги ДПІ не задовольнила.

Невстановленої дати конфісковане майно було реалізовано і кошти перераховано до державного бюджету.

19 червня 2001 року голова обласного суду (який у подальшому було перейменовано на апеляційний суд відповідної області) в порядку нагляду скасував рішення від 26 січня 2001 року, встановивши відсутність у діях заявника складу адміністративного правопорушення та необґрунтованість призначеного йому стягнення. Таким чином, справу було закрито.

15 серпня 2001 року ДПІ повернула вантажний автомобіль і вантаж пшениці заявникам. За твердженнями заявників, пшеницю повернули в досить зіпсованому стані, а вантажівка була пошкоджена.

3 січня 2002 року заявники звернулися до апеляційного суду з позовом до районного суду і ДПІ, вимагаючи відшкодування шкоди, заподіяної неправомірним притягненням до адміністративної відповідальності; безпідставним вилученням та тривалим утримуванням їхнього майна; псуванням майна під час його перебування в розпорядженні ДПІ. Вони стверджували, зокрема, що ДПІ незаконно утримувала вантажний автомобіль і пшеницю, незважаючи на те, що вони не підлягали конфіскації за постановою суду, а також що автомобіль і вантаж пшениці їм повернули значно пошкодженими.

20 січня 2002 року апеляційний суд відмовив у прийнятті позовної заяви, зазначивши, зокрема: «Згідно зі статтею 62 Конституції, матеріальна та моральна шкода, заподіяна при здійсненні правосуддя, відшкодовується державою лише безпідставно засудженій особі, в разі скасування вироку як неправосудного.

Проте і в цьому разі за заподіяну шкоду відповідає не суд або суддя, а держава.

Отже, суд (суддя) як орган (особа), що здійснює правосуддя, не може бути відповідачем у цивільній справі, оскільки, відповідно до закону, є інший механізм усунення помилок і недоліків, допущених при здійсненні правосуддя».

При цьому суд не пояснив, чому частина позову заявників, яка стосувалася ДПІ, не могла бути розглянута судом.

Листом від 23 березня 2002 року заступник голови Державної податкової адміністрації підтвердив заявникові, що той може вимагати відшкодування шкоди, що, на його думку, була спричинена ДПІ, подавши відповідний цивільний позов до суду.

Невстановленої дати Державна податкова адміністрація, провівши службу перевірку, встановила, що ДПІ не вжила необхідних заходів, щоб вчасно повернути вантажний автомобіль і пшеницю власникам. Також було визнано, що необхідності у притягненні відповідної посадової особи до дисциплінарної відповідальності немає, оскільки вона вже звільнилася у зв'язку з виходом на пенсію.

7 травня 2002 року заявники подали до Верховного Суду касаційну скаргу на ухвалу від 20 січня 2002 року, стверджуючи, що відмова в прийнятті позовної заяви до районного суду і ДПІ була незаконною.

21 серпня 2002 року у зв'язку з відповідним зверненням заявників від 5 серпня 2002 року ДПІ відшкодувала їм вартість конфіскованого майна.

15 листопада 2002 року Верховний Суд України відмовив у задоволенні касаційної скарги заявників на ухвалу від 20 січня 2002 року, визнавши, що процесуальних порушень допущено не було. Заявники не були присутніми на слуханні у Верховному Суді України. Листом від 10 грудня 2002 року Верховний Суд поінформував заявників про ухвалені рішення.

Уряд доводив, що заявникам відмовили у доступі до суду щодо їхнього позову на законних підставах, і що цей захід був пропорційним з огляду на те, що судді та суди не можуть бути відповідачами у судових провадженнях щодо рішень, ухвалених ними при здійсненні правосуддя. Тому це обмеження відповідало вимогам пункту 1 статті 6 Конвенції.

II. ВІДПОВІДНЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО

А. Конституція України від 28 червня 1996 року

Статтю 55 Конституції передбачено, зокрема що «кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб...».

Стаття 56 Конституції передбачає, що кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень.

Стаття 62 Конституції стосується презумпції невинуватості і передбачає, зокрема, що, в разі скасування вироку суду як неправосудного, держава відшкодовує матеріальну і моральну шкоду, завдану безпідставним засудженням.

В. Цивільний кодекс від 18 липня 1963 року (у редакції, чинній на час подій у справі)

Стаття 442 Кодексу передбачала, що шкода, заподіяна незаконними діями державних організацій та службових осіб під час виконання ними службових обов'язків, відшкодовується на загальних підставах, якщо інше не передбачено законом.

С. Кодекс про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року (у редакції, чинній на час подій у справі)

Стаття 265 Кодексу передбачала, зокрема, можливість вилучення компетентними органами речей і документів, що були знаряддям адміністративного правопорушення, для зберігання їх до розгляду відповідної адміністративної справи. Надалі, залежно від результатів розгляду адміністративної справи, вилучені об'єкти підлягали конфіскації, знищенню або поверненню відповідним особам.

Стаття 287 Кодексу передбачала, що постанова про накладення адміністративного стягнення – за винятком постанов, винесених судом першої інстанції, – могла бути оскаржена. Постанови судів першої інстанції були остаточними і оскарженню в порядку провадження в справах про адміністративні правопорушення не підлягали, за винятком випадків, передбачених законами України.

Д. Закон «Про виконавче провадження» від 21 квітня 1999 року (у редакції, чинній на час подій у справі)

Стаття 3 Закону передбачала, зокрема, що постанови судів у частині майнових стягнень у справах про адміністративні правопорушення підлягали виконанню Державною виконавчою службою.

8.4. Визначення наявності / відсутності порушення Конвенції

Наступний приклад демонструє завдання, яке полягає у тому, щоб визначити – на основі обставин конкретної справи – чи була порушена стаття Конвенції.

Приклад 48

Практичне завдання «Реалізація прав без дискримінації»

Справа «Федорченко та Лозенко проти України»

Тренінг для кандидатів на посаду суддів, присвячений застосуванню Конвенції та практики ЄСПЛ у кримінальному судочинстві та судочинстві у справах про адміністративні правопорушення у судочинстві (у межах Блоку IV Програми спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді «Кримінальне судочинство та судочинство у справах про адміністративні правопорушення»)

Завдання № 4

Час у програмі тренінгу:

- 12.20 – 12.40 (постановка завдання, обговорення у малих групах та представлення результатів роботи, обговорення)

Тренер надає учасникам для ознайомлення витяг з рішення «Федорченко та Лозенко проти України»⁷⁴ (рішення від 20 вересня 2012 року, заява № 387/03) (фактичні обставини справи) та пропонує надати відповідь кожній групі, окремо, чи порушено вимоги ст. 14 Конвенції в контексті вказаної справи.

ВИТЯГ З РІШЕННЯ ЄСПЛ «ФЕДОРЧЕНКО ТА ЛОЗЕНКО ПРОТИ УКРАЇНИ»

I. ОБСТАВИНИ СПРАВИ

4. Заявники, 1951 та 1954 років народження, проживають у містах Нові Санжари та Золотоноша, Україна.
5. Згідно з твердженнями заявника, між 8:00 та 8:30 ранку 28 жовтня 2001 року, коли він виходив з будинку, він зіткнувся з майором міліції І. та двома незнайомцями. Вони почали погрожувати йому, потім вдарили та штовхнули всередину будинку. Після цього нападники підпалили дім і пішли, підперши двері ззовні.
6. Дім вибухнув, заявника викинуло назовні, у той час як інші члени його сім'ї, які ще спали, залишилися всередині.
7. Пізніше того ж дня заявник і четверо інших членів його сім'ї, 21-річна З.Ф. (дочка заявниці), 6-річна С.Ф. (онука заявників), 3-річний М.Ф. (онук заявників) і 15-річний Т.Я. були госпіталізовані з опіками та отруєнням чадним газом. З.Ф., С.Ф. та М.Ф. померли у лікарні.
8. Два інших члени сім'ї заявника були знайдені в домі мертвими: 25-річний В.Ф. (син заявника) та 6-річний Ю.Ф. (онук заявника).
9. Заявник повідомив міліцію, що пожежа виникла внаслідок підпалу, вчиненого майором Крюківського РВ УМВС України в Полтавській області І. Він вважав, що цей напад було вчинено як покарання за несплату щомісячного хабара у 200 грн., який вимагали працівники міліції. Майор І., як стверджувалося, раніше навідувався до

⁷⁴ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_933

заявника та вимагав гроші від його невістки З.Ф. як плати за непорушення щодо неї кримінальної справи за торгівлю наркотиками. Як стверджувалося, за це майор І. вже взяв хабара на суму 800 грн. Заявник також стверджував, що майор І. до цього вже погрожував підпалити його дім.

10. Згідно зі статтею, надрукованою у місцевій газеті, «якісь працівники міліції спалили циганську сім'ю, не отримавши звичайної данини зі збуту наркотиків». Районний прокурор зазначив, що в домі розміщувалася «наркоточка». Він також зазначив, що перевірялась версія «причетності до справи наркобаронів у міліцейських погонах». Сусідка розповіла, що сім'я заявників була бідною та що З.Ф. протягом кількох місяців займалася продажем ширки, потім працівники міліції її побили, бо вона була недосвідченою. Заявник стверджував, що майор І. погрожував спалити їх живцем, оскільки вони не могли сплатити 200 грн. щомісячного хабара.

У газетній статті також йшлося про таке:

«Деякі десятки циган, які зібралися з приводу похорону ... одним голосом повторювали: так, в Україні дійсно існує фашизм по відношенню до циган, порушуються їхні права як національної меншини».

[...]

«Часто у міліцейських зведеннях можна прочитати: наркотики продавала «особа циганської національності». Хоча наркотиками також торгують і українці».

11. 28 жовтня 2001 року прокурор Кременчуцького району Полтавської області порушив кримінальну справу за фактом умисного вбивства В.Ф. та Ю.Ф. 6 листопада 2001 року прокуратурою Полтавської області було порушено кримінальну справу за фактом підпалу будинку заявника. Пізніше дві справи були об'єднані.

12. Управління МВС України в Полтавській області здійснило службову перевірку тверджень щодо причетності майора І. до підпалу будинку заявника. Під час вищезазначеної перевірки заявник стверджував, що майор І. вимагав від його невістки 200 грн. за те, що не порушуватиме щодо неї кримінальну справу за торгівлю наркотиками. Перевіркою також було встановлено, що о 9-й годині ранку 28 жовтня 2001 року майор І. виходив зі свого дому разом з дружиною. Дорогою вони зустрілися зі своїми сусідами. Проте в письмових поясненнях майор І. та його дружина зазначали, що вони залишили дім о 8:20 ранку. Пізніше майора І. та його дружину бачили на ринку в місті, де вони розмовляли з продавцями меблів та одягу і з подружжям Су. О 13:00 майор І. повернувся додому. Було також встановлено, що 4 жовтня 2001 року майор І. затримував З.Ф., яку згодом було звільнено, та що 20 жовтня 2001 року він здійснював обшук у будинку заявника.

13. Зокрема, у своїх поясненнях, наданих у невстановлену дату, майор І. зазначав, що «скоріш за все, я знаю мешканців будинку по вул. Шкільній в обличчя, але їхніх імен я не знаю. Я знаю, що всі вони є циганами, та знаю, що вони продають там наркотики. Але спіймати циган важко...».

14. Було встановлено, що вказані обставини та отримані заявником під час вибухів травми голови могли бути причиною того, що він обмовив майора І. 10 грудня 2001 року висновком перевірки, в якому зазначалось, що майор І. непричетний до підпалу будинку заявника, було надіслано до прокуратури Полтавської області.

15. 14 листопада 2001 року громадянина Н., якого підозрювали у підпалі будинку заявника, було притягнуто як обвинуваченого у вчиненні умисного вбивства, знищення та пошкодження чужого майна.

16. У різні дати було порушено кримінальні справи щодо щонайменше шести осіб за трьома епізодами підпалу та вбивств, які було вчинено 28 жовтня 2001 року. У квітні 2002 року справи щодо цих осіб виділили з кримінальної справи щодо Н. в окреме провадження у зв'язку з їх розшуком.

17. У травні 2002 року представник заявників звернувся до прокуратури з клопотанням, у якому просив допитати: 1) лікарів, які надавали першу медичну допомогу потерпілим; 2) сусідку заявників, від якої, як стверджувалося, працівники міліції вимагали замовчувати відомі їй факти; та 3) колишню дружину майора І., котра, як стверджувалося, бачила його автомобіль.

18. 1 червня 2002 року представник заявників подав слідчому клопотання з вимогою притягнути майора І. до кримінальної відповідальності за вчинення підпалу.

19. Того ж дня було проведено очну ставку між заявником і майором І. Заявник виклав власну версію подій та описав одяг, у якому майор І. був того ранку, коли було вчинено підпал. Майор І. заперечував усі обвинувачення.

20. Того ж дня слідчий прокуратури виніс постанову про відмову в задоволенні клопотання заявника про притягнення майора І. до кримінальної відповідальності у зв'язку з підпалом, ґрунтуючись на твердженнях майора І., висновку службової перевірки та існуванні інших обвинувачених, які не підтверджували причетність майора І. до підпалу. Зокрема Д. засвідчив, що вранці 28 жовтня 2001 року він привіз до будинку заявника трьох осіб і майора І. серед них не було.

21. У липні 2002 року кримінальну справу щодо Н. було передано до суду.

22. 11 грудня 2002 року апеляційний суд Полтавської області, діючи як суд першої інстанції, розглянув кримінальну справу щодо Н. і Г. та повернув її на додаткове розслідування. Суд, зокрема, зазначив, що існувала певна особа, яка спланувала знищення та пошкодження шляхом підпалу трьох будинків, у яких мешкали особи циганської національності. Н. і Г. разом з іншими сімома особами були обвинувачені у виконанні наказів цієї особи. Суд зазначив численні недоліки слідства. Зокрема, треба було здійснити перевірку скарг Г. на жорстоке поводження з боку працівників міліції з метою отримання визнавальних показань; не було встановлено всіх осіб з тих, хто брав участь у підпалі, та ролі кожного з учасників підпалу; в розшуку знаходились ще декілька осіб, які вважалися причетними до вчинення підпалу, але для їхнього розшуку не було вжито жодних заходів. Суд, зокрема, зауважив, що слідство повинно перевірити алібі майора І. та встановити, чому та з яких підстав, здійснюючи затримання З.Ф. та обшук будинку заявника, він працював на непідвідомчій йому території. У судовому засіданні заявники також засвідчили, що майор І. погрожував їм розправою. Проте суд у своєму рішенні не конкретизував, якою була причина для стверджуваної розправи. Суд зазначив, що сам майор І. визнав, що він у 2001 році декілька разів був у будинку заявника. Також заявника не було повідомлено про постанову про відмову в порушенні кримінальної справи щодо майора І. Документи службової перевірки не були долучені до матеріалів кримінальної справи та не було надано відповіді на клопотання представника заявників, надіслане у травні 2002 року. Суд зазначив, що повинні бути допитані колишня дружина майора І., лікарі швидкої допомоги, пожежники та сусіди заявника. Насамкінець суд надав вказівки щодо здійснення органами слідства низки слідчих дій.

23. Згідно з твердженнями заявників, у судовому засіданні Н. сказав: «Ми повинні поставити цих [...] циган на їхнє місце. Цим має займатися міліція».

24. 6 березня 2003 року Верховний Суд України залишив ухвалу від 11 грудня

2002 року без змін. Проте він дійшов висновку, що немає необхідності проводити відтворення обстановки і обставин події, на яку вказав апеляційний суд.

25. 16 червня 2003 року прокуратура м. Кременчука відмовила у порушенні кримінальної справи щодо майора І. та зазначила, що причетність майора І. до підпалу була додатково перевірена, однак вона не отримала підтвердження. При цьому жодних деталей наведено не було.

26. 10 липня 2004 року провадження у кримінальній справі було зупинене у зв'язку з розшуком інших підозрюваних осіб.

27. 23 вересня 2004 року провадження у кримінальній справі щодо Н. було відновлене.

28. 21 січня 2005 року Кременчуцький районний суд Полтавської області визнав Н. винним у вчиненні умисного знищення майна, що заподіяло шкоду у великих розмірах, і засудив його до п'яти років позбавлення волі, але звільнив від відбування покарання, призначивши випробувальний строк у два роки. Суд встановив, що Н., Но. та С. прийшли до будинку заявника, маючи змову на «знищення будинку осіб циганської національності, які торгують наркотиками». Н. виганяв з будинку його мешканців, але Но. та С., не чекаючи, поки вийдуть усі, підпалили будинок. Н. засвідчив у судовому засіданні, що його метою було знищити будинок торгівців наркотиками. Його завданням було вигнати людей з будинку, але його спільники не стали чекати на нього та підпалили будинок з людьми всередині, включаючи його самого. Суд дійшов висновку, що Н. перебував «у певній залежності» від Но. та С. і виконував другорядну роль. Його свідчення підтверджувалися іншими доказами: він, зокрема, отримав опіки та певний час після цього провів у лікарні. Суд присудив заявникові відшкодування матеріальної шкоди у розмірі 13820 грн. і відмовив у задоволенні позову заявників про відшкодування шкоди у зв'язку з втратою рідних та тілесними ушкодженнями, завданими заявникові, на тій підставі, що вони виникли не внаслідок дій або намірів Н.

29. Прокурор і заявники оскаржили вирок, стверджуючи, що вирок щодо Н. був дуже м'яким. У своїй апеляційній скарзі заявники зазначили, що суд першої інстанції не взяв до уваги свідчення заявника та іншої особи, яка вижила після підпалу, в яких стверджувалося про участь майора І. у вчиненні підпалу. Вони також зазначали, що, згідно зі свідченнями Н. та Г., підпали були сплановані та організовані завчасно, оскільки для підпалу будинків осіб циганської національності було придбано пальне та виділено декілька автомобілів.

30. 20 травня 2005 року апеляційний суд Полтавської області скасував вирок від 21 січня 2005 року у зв'язку з процесуальними недоліками, які мали місце в ході провадження у суді першої інстанції.

31. 22 червня 2005 року кримінальну справу щодо Н. було закрито у зв'язку з його смертю.

32. 4 грудня 2008 року постанову про зупинення досудового слідства від 10 липня 2004 року було скасовано прокуратурою. Подальших відомостей про перебіг провадження у справі Суд не має.

II. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 14 КОНВЕНЦІЇ У ПОЄДНАННІ З ПРОЦЕСУАЛЬНИМ АСПЕКТОМ СТАТТІ 2 КОНВЕНЦІЇ

60. Заявники зазначили, що вони надали докази існування расистського мотиву вчинення злочину. У такому випадку існує пряме зобов'язання розслідувати

можливий расистський підтекст цієї події (див. рішення від 31 травня 2007 року у справі «Шечіч проти Хорватії» (<...>), заява № 40116/02, пункти 66-70). Незважаючи на інформацію, яка була у розпорядженні державних органів, про те, що в один і той самий день було підпалено декілька будинків, у яких мешкали цигани, та на прямі расистські заяви одного з обвинувачених, немає жодного свідчення того, що державні органи здійснили будь-яку перевірку тверджень щодо того, що злочин було вчинено на основі етнічної ворожнечі.

61. Уряд зазначав, що стаття 14 Конвенції застосовується тільки у випадку, коли стверджуване порушення було вчинено представниками держави. Проте у цій справі за вчинення злочину до відповідальності були притягнуті приватні особи. Таким чином, Уряд стверджував, що у цій справі не було порушення статті 14 Конвенції.

Аналогічні практичні завдання можливі не лише на основі фабули справ, які розглядав ЄСПЛ, але і тих, що розглядав національний суд.

Практичні завдання для роботи у малих групах, які передбачають визначення наявності / відсутності порушення Конвенції, можуть формуватися на основі реальних справ передбачених програми спеціалізованих курсів для суддів, присвячених вивченню гарантій статті 8 Конвенції та статті 1 Першого протоколу до Конвенції, а також до тренінгів для кандидатів на посаду судді.

Приклад 49

Практичне завдання «Право на повагу до сімейного життя»

Тренінг із застосування статті 8 Конвенції для суддів цивільної юрисдикції

Завдання № 1

Час у програмі тренінгу:

- 11.30-11.50 (презентація та постановка завдання, обговорення у малих групах)
- 11.50 – 12.10 (презентація результатів роботи, обговорення)

Мета завдання: ситуацію, характерну для національної судової практики, проаналізувати з використанням Конвенції та підходів ЄСПЛ.

Ознайомтеся із фабулою завдання. Дайте відповідь на питання та обґрунтуйте її.

Обставини справи

У 2016 році виконавчий комітет міської ради, як орган опіки та піклування в інтересах малолітніх К.А., 2003 р.н., К.Б., 2005 р.н, К.І., 2007 р.н. К.В., 2012 р.н, звернувся до суду з позовом до К.Н. про відібрання малолітніх дітей від матері-одиначки без позбавлення її батьківських прав. Відомості про батька дітей записані згідно зі статтею 135 Сімейного кодексу України (зі слів матері).

У позовній заяві позивач вказував про те, що відповідачка разом зі своїми дітьми проживає у будинку, який знаходиться у непридатному для проживання стані.

Зокрема зазначали, що працівниками Служби неодноразово здійснювалося обстеження умов проживання сім'ї, в ході яких встановлено, що діти проживають в антисанітарних умовах, в квартирі постійний запах від тютюнового диму. Також встановлено, що діти сплять на брудній білизні, будинок в аварійному

стані, помешкання без зручностей, газ відключений, відсутні належні умови для нормального розвитку дітей, їхнього навчання та відпочину. Більше того, у квартирі постійно перебувають сторонні особи чоловічої статі, які знаходяться в стані алкогольного сп'яніння, що, на думку працівників Служби, свідчить про те, що мати дітей веде аморальний спосіб життя.

Заперечуючи проти позову, відповідачка зазначала, що вона є люблячою матір'ю, діти її люблять, бажають проживати усі разом із нею. Вона офіційно працює прибиральницею, отримує мінімальну заробітну плату, розміру якої не вистачає для здійснення належного утримання дітей, їх забезпечення усім необхідним та здійснення ремонту в будинку й, відповідно, приведення його у належний стан.

Судом встановлено, що згідно з доповідною запискою головного спеціаліста міського центру соціальної служби для сім'ї дітей та молоді від 08 грудня 2015 року, К.Н. веде аморальний спосіб життя, діти проживають в антисанітарних умовах, будинок знаходиться в аварійному стані, вибиті вікна. Помешкання без зручностей, газ відключений, відсутні належні умови для проживання та нормального розвитку дітей.

З 12 листопада 2015 року родина К. перебуває під соціальним супроводом міського центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Працівниками Центру та Служби у справах дітей неодноразово проводились профілактичні бесіди з К.Н., а також вживались заходи щодо створення належних умов для утримання та виховання дітей, однак остання рекомендації ігнорує. Відповідачку неодноразово попереджено про відповідальність за неналежне виконання батьківських обов'язків, однак остання належних висновків для себе не зробила та не створила належних умов для виховання та утримання дітей.

З 4 лютого 2016 року діти перебувають на неповному державному утриманні в дитячому будинку санаторного типу.

Відповідачка постійно відвідує дітей, забирає їх на вихідні дні, однак після таких відвідувань діти повертаються до закладу в неохайному вигляді, від них чути запах тютюнового диму. Був випадок, що мати вчасно не повернула дітей, у зв'язку із чим вони пропустили навчальні заняття та не написали підсумкові контрольні.

Відповідно до висновку № 2 від 6 червня 2016 року, орган опіки та піклування вважає за доцільне відібрати малолітніх дітей К.А., К.Б., К.І., К.В. від матері-одиначки К.Н. без позбавлення її батьківських прав, у зв'язку із тим, що вона ухиляється від виконання своїх обов'язків щодо виховання дітей.

Крім того, судом встановлено, що відповідачка спиртними напоями не зловживає, на обліку в наркодиспансері не перебуває, має на праві власності будинок в сільській місцевості, який отримала у спадщину, в якому зареєстровані діти.

На даний час відповідачка проводить в даному будинку ремонтні роботи та усі кошти витрачає на облаштування житла, в якому також відсутні побутові зручності, а саме вода та туалет.

Однак, під час розгляду справи судом не було з'ясовано думку дітей щодо їхнього ставлення до матері та бажання проживати разом із нею. Також такі відомості не були здобуті та не надані суду органом опіки та піклування при зверненні до суду.

Питання для обговорення у малих групах:

1. Чи охоплюються вказані правовідносини дією статті 8 ЄКПЛ? Якщо так, то до якої сфери застосування статті 8 ЄКПЛ відносяться дані правовідносини? (аргументуйте позицію)

2. Які позитивні зобов'язання, що випливають зі змісту ст. 8 ЄКПЛ, в цьому випадку мають бути виконані державою? (Розкрити функції та обов'язки держави, органів опіки та піклування, Служб у справах дітей тощо, в таких відносинах та чи були вони виконані?)
3. Яке рішення суду, враховуючи практику ЄСПЛ, буде вважатися втручанням у сімейне життя заявника? Навести критерії виправданості втручання у право на повагу до сімейного життя?
4. Чи буде, у випадку задоволення позову, втручання у права заявника при відібранні дітей здійснено «згідно із законом»?
5. Чи буде, у випадку задоволення позову, втручання у права заявника відповідати «законній меті», визначеній у ч. 2 ст. 8 Конвенції? Визначить у чому, на Вашу думку, полягає суспільний інтерес у разі відібрання дітей у заявника?
6. Визначити, що саме має враховувати суд, вирішуючи питання, чи було втручання «необхідним у демократичному суспільстві». Навести критерії оцінки пропорційності втручання в даній справі.
7. Порівняйте підходи до вирішення спору, виходячи з норм національного законодавства та практики ЄСПЛ. Прийміть рішення по суті спору.

Приклад 50

Практичне завдання щодо обшуку житла

Тренінг із застосування статті 8 Конвенції
для суддів кримінальної спеціалізації

Завдання № 2

Час у програмі тренінгу:

- 13.50-14.30 (презентація фабули справи, постановка завдання та обговорення в малих групах)
- 14.30-15.10 (представлення результатів роботи в малих групах та обговорення)

Ознайомтеся із фабулою завдання. Дайте відповідь на питання та обґрунтуйте їх.

Обставини справи

01 листопада 2016 р. у Шевченківському РВ зареєстроване кримінальне провадження № 12013150130000093 по факту вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 115 КК України.

Досудовим слідством встановлено, що смерть потерпілого А. настала від чотирнадцяти ножових поранень, заподіяних в період 31 жовтня – 01 листопада 2016 року.

02 листопада 2016 року затримано Б. і доставлено до Шевченківського РВ, де запропоновано останньому надати дозвіл на проведення огляду його помешкання, на що він погодився.

02 листопада 2016 року на підставі ч. 3 ст. 233 КПК, в присутності Б., проведено огляд помешкання, в якому, з його слів, він проживає останній тиждень, під час якого виявлено та вилучено протоколом огляду кухонні ножі в кількості 3 шт., сокиру, табуретку, грошові кошти в сумі 23 грн., поліетиленовий пакет з невідомою речовиною.

04 листопада 2016 року слідчий звернувся до слідчого судді, в порядку передбаченому ч. 3 ст. 233 КПК України, з клопотанням про санкціонування обшуку, проведеного 02 листопада, мотивуючи тяжкістю злочину, передбаченого ч.1 ст.115 КК України та наявністю підозри відносно Б. Слідчий суддя цього ж дня виніс ухвалу, якою клопотання задовольнив.

Проведена по справі експертиза показала, що вилучені під час огляду – 3 ножі не могли бути знаряддям вчинення злочину відносно потерпілого А., а речовина, вилучена під час огляду – це марихуана, в кількості достатній, для кваліфікації за КК.

06 листопада 2016 року слідчий, на підставі ухвали слідчого судді від 04 листопада 2016 року, повторно увійшов до житла Б., де, провівши обшук, не виявив жодного предмета, який би мав відношення до кримінального провадження.

07 листопада 2016 року слідчий звернувся до слідчого судді, на підставі ст. 234 КПК і просив дозволу в межах кримінального провадження № 12013150130000093 на проведення обшуку гаража та дачного будинку, якими, зі слів Б., він користувався протягом останніх двох місяців. У клопотанні про проведення обшуку слідчий, зокрема, зазначив номер кримінального провадження, короткий виклад фактичних обставин справи, кримінально-правову кваліфікацію, вказав, що гараж та дачний будинок перебували в користуванні Б., не надавши жодного документа, та просив відшукати знаряддя вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 115 КК та засоби або інші речі, які можуть мати відношення до незаконного обігу наркотичних засобів. Крім цього, слідчий просив дозволити особистий обшук будь-яких осіб, які будуть знаходитися в приміщеннях, де планується провести вказану слідчу дію. 09 листопада 2016 року слідчим суддею, за відсутності прокурора та слідчого, клопотання було задоволене, наданий дозвіл на обшук для виявлення «речей, які мають значення для кримінального провадження».

10 грудня 2016 року оперативними працівниками, за дорученням слідчого, проведено обшук гаража та дачного будинку, під час якого виявлено та вилучено ніж, який згодом визнано знаряддям вчинення злочину.

10 грудня 2016 року зареєстроване кримінальне провадження № 120131501300000112 за ознаками злочину, передбаченого ч. 1 ст. 309 КК, яке 12 грудня 2016 року об'єднано в одне провадження з ч. 1 ст. 115 КК України (№ 12013150130000093).

Окрім цього, по вказаному кримінальному провадженню проведено ряд інших слідчих дій.

26 грудня 2016 року до Шевченківського суду надійшов обвинувальний акт у кримінальному провадженні № 12013150130000093 про обвинувачення Б. за ч. 1 ст. 115 КК та ч. 1 ст. 309 КК. До справи як речові докази долучено: кухонний ніж, мобільний телефон, наркотичну речовину – марихуану.

Питання для обговорення у малих групах:

1. Ідентифікуйте правовідносини у наведеній ситуації, які охоплюються сферою дії статті 8 Конвенції, та засоби втручання у права, гарантовані цим конвенційним положенням.
2. Ідентифіковані випадки втручання у права проаналізуйте з точки зору дотримання критеріїв виправданості втручання (тобто застосуйте до визначених випадків втручання «трискладовий тест»).

8.5. Прийняття рішення у справі

Приклад 51

Справа про заборону направлення у відрядження менеджера логістичної компанії

Тренінг «Гендерні аспекти діяльності суддів, обраних на адміністративні посади в судах» для голів судів

Завдання № 2

Час у програмі тренінгу:

- 14.30-15.00

У грудні 2018 року Іванців Олександра Іванівна (далі – Іванців О.І., позивачка) звернулась до суду з позовом до товариства з обмеженою відповідальністю «Суперорганізація» (далі – ТОВ «Суперорганізація», відповідач) про скасування тимчасової заборони направлення менеджера-логіста у відрядження.

Позивачка обґрунтовує позовні вимоги тим, що з 01.03.2013 працює в ТОВ «Суперорганізація» на посаді менеджера-логіста по супроводу тренінгів. Основним видом діяльності цього підприємства є організація та логістичний супровід конференцій, симпозіумів та тренінгів, що відбуваються в різних містах України. На виконання своїх функціональних обов'язків позивачка обслуговувала заходи, що організовувалися ТОВ «Суперорганізація» (реєструвала учасників заходів, видавала їм матеріали, оформляла відрядження, відшкодовувала транспортні витрати тощо). Іванців О.І. щотижня виїжджала на кілька днів у місто, в якому компанія організовувала проведення тренінгу, тому приблизно половину її заробітку становили виплати за відрядження.

08.02.2017 у Іванців О.І. народився син, тому вона перебувала в соціальній відпустці для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку.

Наказом директора ТОВ «Суперорганізація» від 10.10.2018 ця відпустка була припинена достроково за заявою Іванців О.І. Позивачка вийшла на роботу, оскільки її чоловік, Іванців Микола Васильович, з 10.10.2018 оформив відпустку для догляду за дитиною.

Починаючи з 10.10.2018 позивачка приступила до роботи, виконує обов'язки менеджера-логіста в головному офісі підприємства. У зв'язку з тим, що дитина Іванців О.І. не досягла трирічного віку, керівник підприємства заборонив начальнику відділу організації та проведення тренінгів направляти Іванців О.І. у відрядження.

Позивачка вважає, що підстави для такої заборони відсутні, оскільки доглядом за дитиною займається її чоловік. Тому Іванців О.І. просить суд скасувати тимчасову заборону направлення її у відрядження, оскільки таке рішення суттєво впливає на розмір її винагороди та є дискримінаційним.

Відповідач посилається на те, що виконання обов'язків менеджера-логіста по супроводу тренінгів пов'язане із періодичним скеруванням працівника у відрядження. Згідно з частиною першою статті 176 Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП) не допускається направлення у відрядження жінок, що мають дітей віком до трьох років. Тому керівник підприємства вирішив тимчасово (до досягнення дитиною трирічного віку) не направляти Іванців О.І. у відрядження, а доручати їй виконання логістичних завдань, що вирішуються дистанційно, у

головному офісі підприємства. Відповідач визнає, що внаслідок такого рішення оплата праці позивачки суттєво зменшилася та звертає увагу суду на те, що ці обставини є тимчасовими. Відповідно до статті 176 КЗпП України не допускається залучення до робіт у нічний час, до надурочних робіт і робіт у вихідні дні і направлення у відрядження вагітних жінок і жінок, що мають дітей віком до трьох років.

Згідно із частинами третьою та сьомою статті 179 Кодексу законів про працю України, за бажанням жінки їй надається відпустка для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку з виплатою за ці періоди допомоги відповідно до законодавства; ця відпустка може бути використана повністю або частинами також батьком дитини.

Відповідно до частини 3 статті 18 Закону України «Про відпустки» відпустка по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку може бути використана повністю або частинами батьком дитини, бабою, дідом чи іншими родичами, які фактично доглядають за дитиною.

ЗАПИТАННЯ ДО УЧАСНИКІВ:

1. Чи є у цій справі «гендерний компонент»? Якщо є, то у чому він проявляється?
2. Чи слід застосувати інші норми законодавства, окрім наведених у фабулі завдання, до спірних правовідносин у цій справі?
3. Чи є дискримінаційним положення статті 176 КЗпП України, відповідно до якого заборона залучення до робіт у нічний час, до надурочних робіт і робіт у вихідні дні і направлення у відрядження передбачена тільки для жінок, що мають дітей віком до трьох років, незалежно від того, хто саме – мати, батько, баба, дід чи інший родич – фактично доглядає дитину?
4. Яке рішення суду можливе в цій ситуації? Обґрунтуйте.

Приклад 52

Практичне завдання для роботи в малих групах «Опрацювання рішень національних судів щодо застосування справи ЄСПЛ «Konstantin Markin проти Росії»⁷⁵

Тренінг «Гендерна рівність крізь призму заборони дискримінації у світлі практики Європейського суду з прав людини» для тренерів / гендерних координаторів

Завдання № 5

Час у програмі тренінгу:

- 10.40-11.00 (2-й день)

Завдання передбачає ознайомлення з 4 рішеннями національних судів, які стосуються такого:

- надання чоловікам-військовослужбовцям соціальної відпустки по догляду за дітьми до досягнення ними 3-річного віку (справи 1, 2);

⁷⁵ Збірка навчальних матеріалів курсу для учасників тренінгу «Гендерна рівність крізь призму заборони дискримінації у світлі практики Європейського суду з прав людини». – К.: ВАІТЕ, 2018. – 134 С. Розробниця курсу / авторка навчальних матеріалів: Фулей Тетяна Іванівна. URL: <http://www.nsj.gov.ua/files/1562070516Gender%20equality.Training%20materials.pdf>

- поновлення на роботі лейтенанта міліції, звільненої у період перебування її у відпустці для догляду за дитиною до досягнення нею 3-річного віку (справа 3);
- зменшення розміру аліментів (справа 4).

Після опрацювання рішень у справах необхідно дати відповіді на такі запитання:

1. Яким чином національний суд використав рішення ЄСПЛ у справі (процитував, переказав фактичні обставини, виклав «правову позицію» тощо)?
2. Чи застосував при цьому суд Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, якщо так, то яку статтю?
3. Чи були використані елементи тесту на дискримінацію, зокрема, зазначено:
 - у чому проявлялося інше (несприятливе) ставлення;
 - яка захищена ознака;
 - що є зразком для порівняння;
 - наявність / відсутність правомірної мети;
 - наявність / відсутність об'єктивного і розумного обґрунтування.
4. Чи доречним, є, на Вашу думку, використання рішення ЄСПЛ «Konstantin Markin проти Росії» національним судом?
 - доречним і вдалим
 - доречним, але не зовсім вдалим
 - недоречним і невдалим
5. Яким чином можна було б застосувати це рішення ЄСПЛ?

9. Робота в малих групах

Психологи підкреслюють, що більшість ефективних змін в установках, мотивації і поведінці людей здійснюється у групі. Практичні вправи, як і інші форми і методи інтерактивного навчання, мають специфічні функції, свою методику підготовки, організації і проведення⁷⁶. Робота в малих групах – одна із найбільш ефективних методик навчання, яка часто використовується. Вона дуже ефективна і для результатів навчання, які вимагають розуміння, зміни ставлення чи цінностей, пошуку рішень для вирішення загальних проблем чи пошуку консенсусу. Окрім того, вона забезпечує тривалий і ґрунтовний результат.

Процес групового обговорення і прийняття рішення складається із 4-х фаз:

- встановлення фактів (ознайомлення з проблемною ситуацією, завданням),
- оцінювання фактів (обмін думками з приводу встановлення фактів),
- пошук рішень (мозковий штурм),
- прийняття рішення⁷⁷.

Цей метод передбачає, що у навчальний процес включаються малі групи з 3-5 учасників, що виконують роль основного інструменту активного навчання. Учасники отримують завдання, за виконання якого вони відповідають усі разом як єдина команда, незалежно від того, як був здійснений розподіл обов'язків. Розподіл обов'язків групи здійснюється учасниками самостійно.

Серед переваг цього методу навчання слід виділити такі:

- активна участь,
- обмін досвідом,
- кооперація в групі,
- висока мотивація,
- найкраща результативність,
- тісний зв'язок з темою.

Недоліком роботи в малих групах є можливість виникнення конфлікту⁷⁸. Іншим викликом є, коли група надто здружилася, і приємність спілкування «бере гору» над навчальним процесом. У такому випадку склад групи необхідно змінювати. Вводити в групу незнайомця – це іноді некомфортно для учасників та учасниць, проте дієво, і підвищує результативність роботи.

⁷⁶ Сисоєва С. / Інтерактивні технології навчання дорослих // Рідна школа. – 2010. – № 11 (листопад). – С. 4-5.

⁷⁷ Фулей Т.І. Інтерактивні методи навчання у підготовці суддів. Навчальний посібник для викладачів (тренерів) – К., ФОП Клименко Ю.Я., 2017. – С. 104-110.

⁷⁸ Інтерактивні технології навчання дорослих: навчально-методичний посібник / Сисоєва С.О.; НАПН України, Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих. – К.: ВД «ЕКМО», 2011. – С. 135.

Усі практичні завдання для роботи з тематики Конвенції та практики ЄСПЛ спрямовані на вироблення та удосконалення ключових навичок щодо застосування конвенційних положень під час здійснення правосуддя.

У попередніх розділах ми розглянули демонстрування відео з подальшим виконанням завдань у малих групах, а також метод аналізу ситуацій (кейс-метод), що також виконується переважно шляхом групової роботи.

Таким чином практичні вправи для малих груп спрямовані на вироблення та удосконалення **базових навичок, необхідних для застосування Конвенції та практики ЄСПЛ, а саме щодо:**

- розмежування сфер дії статей Конвенції (приклад 44);
- визначення способу втручання (приклади 40 і 45) та застосування «трискладового тесту» виправданості втручання (приклад 45);

а також **навичок щодо вироблення позицій** (заявника, Уряду, ЄСПЛ) (приклади 46, 47), **визначення наявності / відсутності порушення Конвенції** (приклад 48, 49, 50) та **прийняття рішень у справі** (приклад 51), а також **релевантності та доречності застосування рішення ЄСПЛ у національній судовій практиці** (приклад 52).

У цьому розділі ми розглянемо три приклади некейсового характеру: на сортування термінів, розмежування різних міжнародно-правових інструментів та роботу з рекомендаціями міжнародних організацій.

Робота із сортуванням термінів включена до тренінгу із застосуванням норм міжнародного гуманітарного права (далі – МГП). Практичне завдання передбачає розподіл запропонованих термінів на три групи:

- терміни МГП та міжнародного кримінального права (далі – МКП)
- юридичні терміни з інших сфер
- політичні / загальнонавчальні терміни

Наприклад, термін «воєнний злочин» є терміном, який використовується в МГП та МКП. Термін «військовий злочин» відноситься до юридичних термінів з інших сфер. Термін «геноцид» використовується в МГП та МКП, а термін «Голокост» є політичним / загальнонавчальним терміном. Термін «агресивна держава» є політичним / загальнонавчальним терміном, термін «агресія» відноситься до юридичних термінів з іншої сфери, а термін «злочин агресії» є терміном, який використовується в МГП / МКП.

Для ефективного виконання цієї вправи можна використовувати підготовлений розробниками навчального курсу короткий термінологічний словник з МГП та МКП.

**Практичне завдання на сортування термінів:
МГП / МКП, юридичних, політичних / загальнозживаних**

**Тренінг для суддів щодо застосування норм
міжнародного гуманітарного права та міжнародного кримінального права**

Практичне завдання передбачає роботу в групах над фабулою справи – дискусія, 40 хвилин.

15 хв. – на роботу в групах.

Представник однієї групи доповідає результати роботи в групах. Далі дискусія під модеруванням тренера щодо спірних термінів. 25 хв. на обговорення дискусійних питань.

Завдання

Будь-ласка, перегляньте список наведених нижче термінів та розподіліть терміни на три групи:

- терміни МГП / МКП,
- юридичні терміни з інших сфер,
- політичні / загальнозживані терміни.

За результатами роботи заповніть аналітичну схему.

Під час сортування, будь ласка, звертайтеся до Короткого термінологічного словника з МГП та МКП.

Список термінів для сортування

1. Агресія	23. Заява про стан війни
2. Агресивна держава	24. Збройний конфлікт
3. Анексія	25. Збройний конфлікт міжнародного характеру
4. Антитерористична операція	26. Збройний конфлікт неміжнародного характеру
5. Військова агресія	27. Збройний напад
6. Військове вторгнення	28. Злочин міжнародного характеру
7. Військові злочини	29. Злочин за міжнародним правом
8. Внутрішні заворушення і безпорядки	30. Злочин проти міжнародного права
9. Внутрішній збройний конфлікт	31. Злочин агресії
10. Воєнний стан	32. Злочини проти людяності
11. Воєнні злочини	33. Злочинна військова організація
12. Врегулювання конфлікту	34. Інтенсивність бойових дій
13. Геноцид	35. Комбатант
14. Гібридна війна	36. Контекстуальний елемент
15. Голокост	37. Міждержавний конфлікт
16. Дезертирство	38. Міжнародний збройний конфлікт
17. Диверсія	39. Міжнародний злочин
18. Екоцид	40. Міжнародний контроль за озброєнням
19. Європейський суд з прав людини	41. Міжнародний кримінальний суд
20. Забезпечення міжнародної безпеки	
21. Закони і звичаї війни	
22. Заморожений конфлікт	

42. Міжнародне право прав людини 43. Найманство 44. Насильницьке повалення конституційного ладу 45. Незаконні збройні формування 46. Нелюдські злочини 47. Неміжнародний збройний конфлікт 48. Оголошення війни 49. Окупаційні війська 50. Окупація 51. Операція об'єднаних сил 52. Організовані збройні угруповання (формування) 53. Піратство 54. Поріг існування збройного конфлікту	55. Порушення суверенітету 56. Посягання на територіальну цілісність і недоторканність держави 57. Прийнятний поріг страждання або приниження 58. Принцип комплементарності 59. Пропаганда війни 60. Реінтеграція територій 61. Спорадичні акти насильства 62. Субсидіарна роль суду 63. Терористична організація 64. Терористичний акт 65. Тліючий конфлікт 66. Фактичне застосування збройної сили

Аналітична схема

№ п/п	Термін, що використовується у МГП/МКП	Юридичний термін з іншої сфери	Політичний або загальнозживаний термін

У цьому ж курсі передбачене виконання у малих групах практичного завдання із застосуванням кіл Ейлера та Венна щодо розмежування дії різних міжнародно-правових інструментів.

Зокрема, згаданий курс передбачає два практичних завдання такого типу:

- демонстрування дії різних правових інструментів на прикладі ситуації із захопленням українських моряків збройними силами РФ. Практичне завдання показує, як одну й ту саму ситуацію можна кваліфікувати з точки зору різних міжнародних і національних правових механізмів;
- демонстрування розмежування сфер дії МГП, МКП, міжнародного права захисту прав людини, національного кримінального права (завдання наведено нижче).

Практичне завдання
«Міжнародні злочини. Співвідношення понять і концепцій
загальнокримінальних злочинів та міжнародних злочинів»
(із застосуванням кіл Ейлера та Венна)

Тренінг для суддів щодо застосування норм
міжнародного гуманітарного права та міжнародного кримінального права

Практичне завдання передбачає роботу в малих групах. Кожна із груп повинна за допомогою кіл Ейлера та Венна схематично зобразити як співвідносяться названі правові інструменти та змодельювати ситуації, до яких одночасно можуть застосовуватися норми цих правових інструментів:

- МГП, МКП та національного кримінального права
- МГП та МКП
- МГП та міжнародного права захисту прав людини
- Підсумувати, в яких випадках застосовними є норми МГП

Окремі завдання для чотирьох груп

Група 1

1. Зобразіть схематично (з використанням фліп-чарту), як, на вашу думку, співвідносяться міжнародне гуманітарне право, міжнародне кримінальне право та національне кримінальне право. Обґрунтуйте виконане завдання.
2. Змодельюйте ситуацію, до якої одночасно можуть застосовуватись норми національного кримінального права та норми міжнародного кримінального права. Обґрунтуйте виконане завдання. У якому випадку застосування одних норм виключатиме застосування інших?

Група 2

1. Зобразіть схематично (з використанням фліп-чарту), як, на вашу думку, співвідносяться міжнародне гуманітарне право та міжнародне кримінальне право. Обґрунтуйте виконане завдання.
2. Чи може мати місце ситуація, у якій одночасно будуть застосовуватись норми міжнародного кримінального права та норми міжнародного гуманітарного права? Обґрунтуйте свою відповідь.

Група 3

1. Зобразіть схематично (з використанням фліп-чарту), як, на вашу думку, співвідносяться міжнародне гуманітарне право та міжнародне право захисту прав людини. Обґрунтуйте виконане завдання.
2. Змодельюйте ситуацію, до якої одночасно будуть застосовуватись норми міжнародного гуманітарного права та норми міжнародного права захисту прав людини. Обґрунтуйте свою відповідь.

Група 4

1. Підсумуйте у яких випадках застосовуються норми міжнародного гуманітарного права.

2. Чи можлива ситуація у якій застосовуватимуться норми міжнародного гуманітарного права та не будуть застосовуватись норми міжнародного права захисту прав людини? Обґрунтуйте свою відповідь.

Уже згадуваний у цьому посібнику тренінг «Гендерна рівність крізь призму заборони дискримінації у світлі практики Європейського суду з прав людини» для тренерів / гендерних координаторів передбачає виконання у малих групах практичного завдання, яке полягає у роботі з нормативним документом – Рекомендацією № 33 «Загальна рекомендація по доступу жінок до правосуддя» (CEDAW/C/GC/33)⁷⁹.

Приклад 55

Обговорення положень Рекомендації № 33 «Загальна рекомендація по доступу жінок до правосуддя» (CEDAW/C/GC/33)

Практичне завдання призначене для роботи в малих групах та передбачає таке:

- ознайомлення у п. 14 Рекомендації з компонентами (можливість захисту в судовому порядку, наявність, доступність, добра якість, підзвітність судової системи та надання засобів жертвам порушень), які є необхідними для забезпечення доступу до правосуддя.
- обговорення в малих групах рекомендації державам-членам, наведені у пунктах 15, 17, 18, 19, 20 Рекомендації (кожна група аналізує окремий пункт).

Після опрацювання вказаних пунктів Рекомендації учасники/-ці тренінгів у малих групах мають визначити:

- які рекомендації, на думку учасників/-ць тренінгу, є найбільш актуальними для України та чому;
- які рекомендації можна впровадити найшвидше;
- які кроки / заходи можна запланувати для впровадження цих рекомендацій.

⁷⁹ Збірка навчальних матеріалів курсу для учасників тренінгу «Гендерна рівність крізь призму заборони дискримінації у світлі практики Європейського суду з прав людини». – К.: ВАІТЕ, 2018. – 134 С. Розробниця курсу / авторка навчальних матеріалів: Фулей Тетяна Іванівна. URL: <http://www.nsj.gov.ua/files/1562070516Gender%20equality.Training%20materials.pdf>

10. Виконання індивідуальних завдань

Індивідуальні завдання передбачають заповнення концептуальної таблиці або аналітичної схеми, які спрямовані на вироблення / удосконалення навичок роботи із рішеннями ЄСПЛ. Вони передбачені, наприклад, програмою тренінгу для кандидатів на посаду судді із застосування Конвенції в адміністративному судочинстві. Як засвідчив досвід проведення спеціальної підготовки та позитивні відгуки викладачів (тренерів), це завдання було б ефективним та корисним не тільки для кандидатів на посаду судді, а і для чинних суддів.

Приєм «Концептуальна таблиця» корисний, коли передбачається порівняння трьох і більше аспектів або питань. Таблиця будується так: по горизонталі розташовується те, що підлягає порівнянню, а по вертикалі – різні риси, властивості, за якими це порівняння відбувається⁸⁰.

Нижче наведене завдання передбачає заповнення концептуальної таблиці за рішеннями ЄСПЛ, які визначені для попереднього опрацювання до початку тренінгу. Заповнюючи запропоновану таблицю учасники та учасниці тренінгу матимуть змогу не тільки напрацювати навички роботи з рішеннями ЄСПЛ, а й просто пригадати раніше опрацьовані ними рішення, що є ефективною стратегією навчання. Адже звичайне пригадування – відновлення в пам'яті головного без підглядання в текст – є одним із найефективніших способів формування фрагментів пам'яті⁸¹.

Приклад 56

<p>Практичне завдання «Ефективний засіб правового захисту та практика ЄСПЛ щодо України: заповнення концептуальної таблиці»</p>
<p>Тренінг для кандидатів на посаду судді, присвячений застосуванню Конвенції та практики ЄСПЛ в адміністративному судочинстві (у межах Блоку V Програми спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді «Адміністративне судочинство»)</p>
<p>Завдання № 3 Час у програмі тренінгу для кандидатів на посаду судді з числа помічників:</p> <ul style="list-style-type: none"> • 10.50-11.20 <p>Час у програмі тренінгу для кандидатів на посаду судді з числа непомічників:</p> <ul style="list-style-type: none"> • 13.50-14.30 (постановка завдання та виконання у малих групах) • 13-15.10 (представлення результатів роботи та обговорення) <p><i>Практичне завдання розроблене на основі рішень ЄСПЛ, в яких визнано порушення</i></p>

⁸⁰ <http://timso.koippo.kr.ua/hmura10/psycholoho-pedahohichni-aspekty-vykorystannya-metodu-krytychnoho-myslennya-u-protsesi-vykkladannya-istoriji/>

⁸¹ Оклі Барбара Навчитися вчитися. Як запустити свій мозок на повну / пер. з англ. Артем Замоций. – К.: Наш формат, 2018. – С. 82.

статті 13 Конвенції (право на ефективний засіб правового захисту) у поєднанні з іншими конвенційними положеннями, та передбачає заповнення аналітичної схеми.

Для заповнення таблиці необхідно опрацювати зазначені у ній рішення ЄСПЛ (надавалися для попереднього опрацювання до початку тренінгу) та відповіді на 3 запитання:

1. Яке право, гарантоване Конвенцією, порушене та у чому це виражалось?
2. Чому ЄСПЛ визнав порушення та чому обраний засіб захисту був неефективним?
3. Який засіб правового захисту міг би бути ефективним?

Таке комплексне заповнення аналітичної схеми дає змогу

- ▶ проаналізувати опрацьовані рішення ЄСПЛ;
- ▶ встановити взаємозв'язки між статтею 13 Конвенції та іншими її статтями;
- ▶ визначити проблемні аспекти національного законодавства, судової практики, діяльності правоохоронних органів, які впливають на ефективність засобів правового захисту;
- ▶ визначити, який засіб правового захисту міг би бути ефективним за конкретних обставин справи;
- ▶ розвивати креативне та більш гнучке мислення,
- ▶ виникненню нових ідей, поглядів на вивчені теми, проблеми.

Завдання передбачає, заповнення з 2 по 4 колонки таблиці, зокрема:

- у другій колонці таблиці необхідно зазначити право, гарантоване Конвенцією, стосовно якого заявник / заявниця подавали небезпідставну скаргу до ЄСПЛ, а також чи було воно порушено та в якому аспекті (наприклад, щодо статі 3 зазначити в матеріальному чи процесуальному аспекті, щодо статті 8 вказати сферу особистої автономії (сімейне, приватне життя, кореспонденція, житло). Також вказати, у чому полягало порушення права;
- для заповнення третьої колонки треба проаналізувати, у чому було порушення статті 13 Конвенції, тобто який засіб правового захисту був обраний заявником та чому не був ефективним;
- для заповнення четвертої колонки таблиці необхідно поміркувати, що можна було б зробити, щоб уникнути порушення статті 13 та вказати засіб, який, на думку учасників, міг би бути ефективним у кожному конкретному випадку.

Концептуальна таблиця
«Ефективний засіб правового захисту та практика ЄСПЛ щодо України»

№ п/п	Назва справи	Яке право, гарантоване Конвенцією, порушене? У чому це виражалося?	Чому ЄСПЛ визнав порушення? Чому обраний засіб захисту був неефективний?	Який засіб правового захисту міг би бути ефективним?
1	Мосендз проти України заява № 52013/08, рішення у справі від 1 січня 2013	ЄСПЛ визнав порушення статті 2 Конвенції (право на життя) у матеріальному та процесуальному аспектах. Сина заявниці під час проходження служби у військовій частині внутрішніх військ МВС України було знайдений мертвим із вогнепальними пораненнями голови. Заявниця звернулася до районного суду у м. Києві з цивільним позовом про відшкодування моральної шкоди, завданої МВС України внаслідок неналежного виконання своїх обов'язків, що призвело до загибелі її сина. Суд відмовив заявниці у відкритті провадження, оскільки ця справа мала розглядатись в порядку адміністративного судочинства. Районний суд м. Севастополя прийняв до розгляду позов заявниці в порядку адміністративного судочинства та його задовольнив, присудивши заявниці відшкодування моральної шкоди.	Позов заявниці про відшкодування моральної шкоди залишився без розгляду і вона не мала національного засобу юридичного захисту за її вищевказаними скаргами у зв'язку з юрисдикційним конфліктом між національними цивільними та адміністративними судами. З огляду на це, ЄСПЛ визнав порушення статті 13 Конвенції	<i>Необхідно поміркувати, що можна було б зробити, щоб уникнути порушення статті 13 Конвенції та вказати засіб, який, міг би бути ефективним у цьому конкретному випадку.</i>

		Севастопольський апеляційний адміністративний суд закрит справу у зв'язку з тим, що справа мала розглядатись в порядку цивільного судочинства. ВАСУ залишив ухвалу без змін.		
2	Басенко проти України заява № 24213/008 рішення у справі від 26.11.2015			
3	«East/West Alliance Limited» проти України заява № 19336/04, рішення у справі від 23.01.2014			
4	Багієва проти України заява № 41085/05, рішення у справі від 28.04.2016			
5	Волохи проти України заява № 23543/02, рішення у справі від 2.11.2006			

6	Рисовський проти України заява № 29979/04, рішення від 20.10.2011			
7	Родзевілло проти України заява № 38771/045, рішення від 14.01.2016			

Інший тип практичного завдання щодо роботи з рішеннями ЄСПЛ та визначення головної концепції передбачений у тренінгу для суддів «Конвенційні стандарти захисту прав людини у світлі практики Європейського суду з прав людини». Завдання передбачає формулювання конвенційного стандарту прав людини, який розкритий в аналізованому рішенні ЄСПЛ.

Завдання на розмежування сфер дії конвенційних положень в іншому вигляді передбачене у тренінгу для гендерних координаторів на тему «Гендерна рівність крізь призму заборони дискримінації у світлі практики Європейського суду з прав людини»⁸². Оскільки стаття 14 Конвенції може застосовуватися лише у сукупності з іншими статтями Конвенції, завдання передбачає, серед іншого, визначення у зв'язку з реалізацією якого права особа зазнала відмінного поводження.

⁸² Збірка навчальних матеріалів курсу для учасників тренінгу «Гендерна рівність крізь призму заборони дискримінації у світлі практики Європейського суду з прав людини». – К.: ВАІТЕ, 2018. – 134 С. URL: <http://www.nsj.gov.ua/files/1562070516Gender%20equality.Training%20materials.pdf>

Індивідуальне завдання. Аналіз опрацьованих рішень ЄСПЛ

Рішення ЄСПЛ	Суть скарги (у чому полягала відмінність у поводженні і у зв'язку з реалізацією якого права, гарантованого Конвенцією?)	Захищена ознака	Зразок для порівняння	Чи була відмінність у поводженні об'єктивно і розумно виправдана?	Зміст рішення ЄСПЛ
S.A.S. проти Франції					
Pretty проти Сполученого Королівства					
Eweida та інші проти Сполученого Королівства					
Hämäläinen проти Фінляндії					

Заключний приклад – це індивідуальне завдання для кандидатів на посаду судді, що має на меті вироблення навичок застосування вже набутих знань (статті 8 ЄКПЛ у цивільному та кримінальному судочинстві та статті 1 Першого протоколу до Конвенції у господарському судочинстві) у нових ситуаціях, тобто у справах, які розглядаються в адміністративному судочинстві.

Таке завдання дає можливість закріпити, повторити отримані знання, потренуватися застосовувати базові концепції. Адже всім відомо, що неможливо ефективно засвоїти базові навички гри в шахи, іноземних мов, музики, танців – насправді будь чого вартісного – без повторень і вправ⁸³. Вишуканість математичних і природничих задач полягає в тому, що із кожним новим завданням розв'язувати їх стає легше, а ефективність занять зростає⁸⁴.

Окрім цього, зазначене завдання допомагає перевірити свої знання, застосовуючи їх за нових обставин, та визначити «слабкі місця» у вже вивченій темі.

⁸³ Оклі Барбара. Навчитися вчитися. Як запустити свій мозок на повну / пер. з англ. Артем Замоций. – К.: Наш формат, 2018. – С. 75.

⁸⁴ Там само. – С. 78.

Практичне завдання
«Застосування статті 8 Конвенції та статті 1 Першого протоколу до Конвенції в адміністративному судочинстві: заповнення аналітичної схеми»

**Тренінг для кандидатів на посаду судді,
 присвячений застосуванню Конвенції та практики ЄСПЛ
 в адміністративному судочинстві**
 (у межах Блоку V Програми спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді
 «Адміністративне судочинство»)

Завдання № 1

Час у програмі тренінгу:

- **10.40 – 11.00 (презентація та постановка завдання, обговорення у малих групах)**
- **11.00 – 11.20 (представлення результатів роботи, обговорення)**

Завдання передбачає визначення із запропонованого тренером переліку категорії спорів, які відносяться до сфер дії статті 8 та статті 1 Першого протоколу, та заповнення аналітичної схеми.

Заповнення аналітичної схеми відтворює алгоритм розгляду справ ЄСПЛ.

- *Першим кроком є визначення, які із запропонованих категорій спорів охоплюються сферою дії статті 8 Конвенції, а які статтею 1 Першого протоколу. Наприклад, оскарження особою, яка перебуває на публічній службі і займає адміністративну посаду, наказу про звільнення її з адміністративної посади; примусове видворення іноземця з країни перебування, сім'я якого проживає на території країни, з якої видворяється іноземець; примусове відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності.*
- *Наступним кроком є з'ясування, чи мало місце втручання у права, гарантовані статтею 8 ЄКПЛ / статтею 1 Першого протоколу, враховуючи те, що вони не є абсолютними. Якщо мало місце втручання у права, гарантовані статтею 8, потрібно вказати, у яку сферу особистої автономії: сімейне, приватне життя, житло чи кореспонденція. Для статті 1 Протоколу № 1 доцільно вказати, чи втручання становило позбавлення майна, чи це був контроль за користуванням майна.*
- *Варто пам'ятати, що не кожне втручання у права є порушенням.*

Тому третій крок у виконанні цього завдання передбачає, у разі наявності втручання, визначення, чи відповідало воно критеріям виправданості (застосувати «трискладовий тест»):

- ▶ *чи здійснювалося «згідно із законом»,*
- ▶ *переслідувало «легітимну мету» та*
- ▶ *було «необхідним у демократичному суспільстві».*
- *Останній крок у виконанні цього завдання полягає у наведенні головних аргументів для мотивації судового рішення (у т.ч. із посиланням на практику ЄСПЛ).*

Під час виконання цього завдання варто пам'ятати, що кожен із кроків алгоритму є критично важливим і, якщо втручання не відповідає одному із критеріїв, визнається порушення і наступні критерії не аналізуються.

Покрокова робота над цим завданням також сприяє актуалізації набутих знань щодо сфер дії конвенційних положень, удосконаленню вмінь та навичок щодо застосування «трискладового тесту», мотивації судового рішення.

Спосіб виконання цього завдання (як і заповнення інших аналітичних схем, наведених у цьому посібнику) можна модифікувати: заповнення аналітичної схеми і обговорення можна провести у малих групах або заповнення схеми можна визначити як індивідуальне завдання, а в групі учасники можуть обговорити вже заповнену схему.

Аналітична схема Застосування отриманих знань у нових ситуаціях

№ п/п	Засіб втручання у право	Чи було втручання	Відповідність втручання вимогам пункту 2 статті 8 та ст. 1-П1 (застосування «трискладового тесту»)			Мотивація національного суду
			Законність втручання	Легітимна мета	Пропорційність	

Завдання із заповненням аналітичних схем/таблиць можна використовувати не тільки для індивідуальної роботи (у т.ч. для оцінювання учасників та учасниць), але і для обговорення у малих групах, після його виконання учасниками та учасницями самостійно.

Як зазначила Барбара Оклі, різниця між звичайними гравцями і гросмейстерами полягає в тому, що останні значно більше часу приділяють оцінюванню власних слабких місць і роботі з прогалинами. Це зовсім не те, що просто сидіти й грати в шахи для розваги. Але кінцевий результат може бути значно приємніший⁸⁵.

⁸⁵ Оклі Барбара Навчитися вчитися. Як запустити свій мозок на повну / пер. з англ. Артем Замоций. – К.: Наш формат, 2018. – С. 113.

Замість висновків: лайфхаки з викладання Конвенції та практики ЄСПЛ

Умілі тренери освоюють різні навчальні методи та обирають й використовують найбільш доречні з них для кожного тренінгу. Очевидно, що жоден тренер чи тренерка не можуть однаково майстерно застосувати усі методи, цього й не вимагається; кожен чи кожна володіє унікальними комбінаціями тренерських навичок. Оскільки кожен тренінг є унікальним, неповторним, оскільки жодна група учасників та учасниць не повторюється, тому одного рецепту на усі випадки життя немає. Використання навіть найефективніших методів навчання може не завжди бути успішним з огляду на конкретні обставини проведення тренінгу. Проте рівень підготовленості тренерів – як предметний, так і науково-методичний – та їх готовність реагувати на конкретну аудиторію збільшує шанси на успіх.

При підготовці до тренінгу необхідно пам'ятати, що ефективна методика повинна:

- бути пов'язаною з результатами навчання;
- підходити для цільової групи / аудиторії;
- бути адаптованою до контексту;
- бути реально застосовною (виконуваною);
- структурованою;
- різноманітною;
- задіювати учасників та учасниць до процесу навчання⁸⁶.

Знання та навички тренерів, необхідні для викладання навчальних курсів з Конвенції та практики ЄСПЛ

Тренер /-ка мають уміти *чітко організувати хід тренінгу*: визначити / поділити аудиторію на групи, враховуючи як змістовне наповнення тренінгу (наприклад, типи практичних завдань), так і характер аудиторії (наприклад, наявність учасників з одного суду / району; «проблемних» учасників та ін.); визначити порядок відповідей груп на завдання; визначити правила роботи під час тренінгу (повага, вимкнені телефони тощо); слідкувати за дотриманням програми тренінгу та ін.

Для тренера /-ки важливо пам'ятати *про те, що інтерактивність не повинна впливати на дотримання програми та структури тренінгу, і наголосити на цьому учасникам та учасницям*.

Тренер повинен бути ґрунтовно підготовлений з теми, вільно і швидко орієнтуватися у навчальних матеріалах курсу та давати відповіді (на

⁸⁶ Марк Сегал. Как обучать: Практическое пособие для обучения и работы, 2014. – С. 54-55.
URL: <http://www.nsj.gov.ua>

експертному рівні) на запитання від аудиторії, у тому числі уміти зобразити відповідь схематично (наприклад, за допомогою кіл Венна чи Ейлера, у формі таблиці).

Якщо в аудиторії виникають питання, які будуть розглядатися у межах наступних частин / модулів тренінгу, це свідчить, що розробники та тренери правильно ідентифікували проблему. Водночас тренеру важливо не «піти на поводу» у авторів запитань, завчасно на них відповідаючи, оскільки це може вплинути на дотримання програми тренінгу та порушити його структуру. Варто схвально оцінити питання та пояснити, що воно передбачене програмою і висвітлюватиметься пізніше.

Під час мінілекцій, особливо якщо вони супроводжуються презентаціями з використанням слайдів PowerPoint, тренер /-ка має звертатися до групи, а не до слайдів (!), слідкувати за реакцією та сприйняттям аудиторії, та контролювати ритм, зокрема, не поспішати, а давати час учасникам осмислити отриману інформацію.

Якщо певне питання «зачепило», і аудиторія «гуде» – це дуже добре! Водночас це момент тренінгу, який належить до «точок біфуркації», і роль тренера /-ки в цей момент дуже важлива. Не варто продовжувати мінілекцію, ніби нічого не відбулося, перекрикуючи гул; натомість можна дати 1-2 хв. для обговорення ситуації в парах або малих групах, щоб зняти напруження, зробити висновок, а тоді вже рухатися далі, наздогнавши час.

У ході виконання завдань та обговорень пояснювати проблемні моменти, ключові питання тощо, а не давати готову правильну відповідь.

Тренер повинен коригувати помилки, які виникають в учасників під час сприйняття навчального матеріалу у ході мінілекцій, виконання завдань, обговорень тощо. Щодо тренінгів з Конвенції та практики ЄСПЛ, такі помилки можуть стосуватися:

- некоректного використання термінології (наприклад, «негативні права» у сенсі «обов'язку державних органів не втручатися», «позитивні права» замість «позитивні зобов'язання держави»);
- сфер дії статей Конвенції;
- ототожнення втручання та порушення;
- нерозуміння структури рішення ЄСПЛ та невміння віднайти в ній виклад усталеної практики;
- нерозуміння субсидіарної ролі ЄСПЛ та ін.

Важливо наголосити, що виправляти змістові помилки, допущені учасниками та учасницями, тренеру варто навіть тоді, коли певний метод «в теорії» цього не передбачає. Наприклад, під час мозкового штурму висловлені ідеї не критикуються. Водночас саме під час мозкового штурму тренер /-ка можуть сприяти формуванню розуміння дії конвенційних стандартів саме у ході коригування помилок. Наприклад, на питання: «Які сімейні спори охоплюються сферою дії статті 8 Конвенції?» – учасники та учасниці, використовуючи метод мозкового штурму можуть наводити як правильні відповіді (наприклад, спір щодо визначення місця проживання дитини), так і помилкові (наприклад, щодо

поділу майна подружжя (охоплюється сферою дії статті 1 Першого протоколу до Конвенції) або щодо дозволу на виїзд дитини за кордон (він стосується не лише сімейного життя, але й свободи пересування, право на яку гарантоване статтею 2 Протоколу № 4 до Конвенції). Помилкою тренера буде просто записати усі відповіді на фліпчарті і не прокоментувати їх, керуючись правилом «під час мозкового штурму ідеї не критикуються», оскільки некоригування, замовчування змістової помилки надалі призведе до неправильного застосування положень Конвенції у судовій практиці.

Тренер повинен *правильно зробити висновок в кінці кожного структурного елемента тренінгу*.

Тренерам потрібно наголошувати на необхідності *релевантного* застосування рішень ЄСПЛ та бути готовими надати приклади доречного застосування рішень ЄСПЛ.

Тренерам слід *уміти співпрацювати у тренерській команді* (розподілити обов'язки між співтренерами, узгодити дії, обговорити плани «Б» тощо).

Лайфхаки щодо проведення тренінгу

Очікування важливі не лише для знайомства, а і для того, щоб, за необхідності, тренери могли поставити учасникам та учасницям питання, наприклад, чи розглядали вони певні категорії спорів, чи мають досвід викладання тощо.

Очікування можна з'ясувати у 2 способи:

- індивідуально кожен учасник висловлює свої очікування, або
- по групах – учасники у групах висловлюють очікування, а потім від групи їх презентують.

Під час проведення ToT очікування можуть бути 2 типів:

- змістові (щодо тематики);
- методичні (стосовно методики проведення тренінгу, умов завдань, роздавальних матеріалів тощо).

Навчальні цілі \neq зміст тренінгу

Навчальні цілі, які ставляться перед дорослою аудиторією досягаються не через інформування, а через власне рефлексування. Залишається те, що зачіпає.

Зворотний зв'язок може бути:

- від учасників;
- рефлексія від тренера.

Прогрес – це про «що нового навчилися / осмислили», а не «скільки тренінгів пройшли».

На початку другого дня тренінгу слід поставити 2 питання:

- що нового дізналися;
- що вразило під час попереднього дня тренінгу.

Цей новий досвід може перетинатися: для когось те, що було, є новим, для іншого – може бути тим, що вразило.

Труднощі, які помітили учасники та учасниці під час тренінгів:

- технічні (наприклад, у приміщенні вимкнули електроенергію);
- втомленість учасників;
- незацікавленість учасників;
- низький рівень підготовки тренера;
- активні запитувачі («важкі» учасники / енерджайзери);
- порушення таймінгу.

Тренерам не потрібно читати на тренінгу те, що учасники можуть прочитати самостійно.

Лайфхаки щодо вибору методів

Методи навчання ≠ інструменти

При виборі методів для досягнення навчальних цілей необхідно враховувати наявні ресурси. Для цього варто виконати *вправу*: сформулювати навчальні цілі та очікувані результати тренінгу та визначити для кожної цілі навчальний метод, за допомогою якого вона може бути досягнута.

Навчальні цілі та очікувані результати	Метод навчання
	Мінілекція
	Експрес-опитування
	Робота у малих групах
	Мозковий штурм
	Демонстрування
	...

Комфортне ≠ корисне навчання

Написати / переписати судові рішення (або його частину, наприклад, мотивувальну) – метод навчання некомфортний, але дієвий, окрім того, він підвищує не лише майстерність, але й самооцінку.

Під час використання інтерактивних методів навчання необхідно знати передусім цілі, для яких ці методи використовуються.

Експрес-опитування із використанням тестових запитань може бути з коментарями та без них; і, залежно від наявності чи відсутності коментарів, потребує різних методик проведення.

Рольова гра – 2 типи, залежно від мети:

- суддя грає іншу роль (не роль судді) для того, щоб відчути роль іншого учасника;
- суддя (кандидат на посаду судді) грає свою роль з метою удосконалення навичок;

Демонстрація відео в аудиторії та кулуарно має різні ефекти.

Відеодемонстрування може використовуватися для таких цілей:

- знайти процесуальні помилки, хибну практику;
- для наступного обговорення висвітленої проблеми.

Методи індивідуальної роботи часто некомфортні, проте ефективні. Наприклад, заповнення таблиць за рішеннями ЄСПЛ вимагають їх опрацювання та пошуку і виділення головного, того, що є необхідним для виконання завдання. Вони займають багато часу, потребують зосередженості. Проте опрацьований матеріал міцно «осідає» і, за потреби, легко «виринає».

Робота у малих групах. Завдання можуть бути однаковими, але групи можуть підійти до їх виконання по-різному.

Схеми, діаграми – це інструменти навчання. Їх можна використати у різних методах, наприклад, учасники повинні скласти або презентувати схему / діаграму за допомогою методу демонстрації.

Під час проведення мінілекції та використання інтерактивних слайдів, які слугують для залучення учасників та учасниць до обговорення, діалогу з тренером, необхідно пам'ятати, що основне навчальне навантаження виконує мінілекція, а коротке обговорення під час неї є лише методичним прийомом для підвищення ефективності мінілекції. Коли методичний прийом починає виконувати головну навчальну роль, то він стає методом навчання. Наприклад, коментування тренером відповідей учасників /-ць під час мінілекцій може перейти у дискусію або обговорення, і тоді навчальні цілі мінілекції не будуть досягнуті.

Кожна людина навчається по-різному, тому методи мають бути різноманітними; «не може страва бути лише з одних родзинок».

Що робить тренінг успішним

- цікавий і добре продуманий навчальний матеріал;
- цікава подача матеріалу тренером;
- стиль викладання та особистість тренера;
- взаємодія тренера та аудиторії;
- закріплення теорії практичними завданнями;
- віддача від аудиторії (зворотний зв'язок);

Таким чином, формула успішного тренінгу...

Успішний тренінг = зміст (логічний / структурований матеріал) + форма + індивідуальна подача матеріалу тренером.

Тренінг може бути хорошим, веселим, але не ефективним, бо не досягнуто навчальних цілей.

ЕФЕКТИВНИЙ ТРЕНІНГ – ЦЕ ТРЕНІНГ, ЯКИМ ДОСЯГНУТІ НАВЧАЛЬНІ ЦІЛІ.

Перелік прикладів, наведених у цьому посібнику

Приклад 1. Привітання, знайомство та очікування учасників тренінгу. Витяг з програми тренінгу для суддів з тематики Конвенції та практики ЄСПЛ

Приклад 2. Навчальні цілі та очікувані результати тренінгу «Застосування статті 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини» для суддів адміністративної спеціалізації

Приклад 3. Привітання, представлення навчальних цілей та мети тренінгу. Витяг з програми тренінгу для кандидатів на посаду судді (Блок II. Цивільне судочинство)

Приклад 4. Привітання, представлення навчальних цілей та мети тренінгу. Витяг з програми тренінгу для кандидатів на посаду судді (Блок V. Адміністративне судочинство)

Приклад 5. Співвідношення та розмежування концепцій, вироблених практикою ЄСПЛ, з використанням «кіл Венна»

Приклад 6. Порівняння положень Конституції України та Конвенції з використанням «Т-схеми»

Приклад 7. Перелік важливих для вивчення певної теми / проблеми рішень ЄСПЛ

Приклад 8. Розуміння структури рішень ЄСПЛ

Приклад 9. Алгоритм аналізу застосовності статті 8 Конвенції

Приклад 10. Алгоритм аналізу застосовності статті 1 Першого протоколу до Конвенції

Приклад 11. Вивчення концепцій, які мають автономне тлумачення: «майно»

Приклад 12. Вивчення концепцій, які мають автономне тлумачення: «житло» та «кореспонденція»

Приклад 13. Вивчення підходів ЄСПЛ: застосування критеріїв ЄСПЛ до обставин конкретної справи з використанням таблиці

Приклад 14. Засоби втручання у права, гарантовані Конвенцією

Приклад 15. Вимоги «3-складового тесту» виправданості втручання у гарантовані Конвенцією права

Приклад 16. Визначення відповідності національного законодавства вимогам практики ЄСПЛ

Приклад 17. Вимога втручання «згідно із законом»

Приклад 18. Порівняння дотримання вимоги законності у 2-х рішеннях ЄСПЛ

Приклад 19. Вимога «пропорційності» втручання у гарантоване право

- Приклад 20.* Опрацювання рішень ЄСПЛ: «упізнати спільне»
- Приклад 21.* Закріплення нових знань, отриманих під час виконання практичного завдання, та встановлення взаємозв'язків між елементами тренінгу
- Приклад 22.* Узагальнення отриманих знань
- Приклад 23.* Тестове запитання на опрацювання рішень ЄСПЛ (правовідносини)
- Приклад 24.* Тестове запитання на опрацювання рішень ЄСПЛ (втручання / порушення у конкретному рішенні)
- Приклад 25.* Тестове запитання на опрацювання рішень ЄСПЛ («ідентифікуючі ознаки» рішення)
- Приклад 26.* Тестове запитання на розуміння «законності»
- Приклад 27.* Тестове запитання на розуміння легітимної мети
- Приклад 28.* Тестове запитання на розуміння порушення через недотримання вимоги «законності»
- Приклад 29.* Тестове запитання на розуміння порушення через невиконання державою позитивних зобов'язань
- Приклад 30.* Тестове запитання на уміння розрізняти факти та оцінювальні судження
- Приклад 31.* Тестове запитання на конвенційні концепції
- Приклад 32.* Тестове запитання на засвоєння матеріалу (сфера дії статті)
- Приклад 33.* Тестове запитання на засвоєння матеріалу (застосовність)
- Приклад 34.* Тестове запитання на засвоєння матеріалу (вимоги виправданості втручання)
- Приклад 35.* Запитання на ставлення
- Приклад 36.* Запитання на зміну ставлення
- Приклад 37.* Тренерські нотатки (у формі таблиці): порівняння двох фільмів про ЄСПЛ
- Приклад 38.* Практичне завдання для роботи в малих групах «Небезпека єдиної точки зору» із використанням фрагменту відео (виступ на конференції TED)
- Приклад 39.* Практичне завдання для роботи в малих групах «Чому в амбітних жінок маківка голови завжди пласка?» із використанням фрагменту відео (виступ на конференції TED)
- Приклад 40.* Практичне завдання із використанням фрагменту з кінофільму
- Приклад 41.* Стаття 11 Конвенції та стаття 2 Протоколу № 4 у порівнянні: мозковий штурм
- Приклад 42.* Обговорення складових права на справедливий суд, гарантованого статтею 6 Конвенції, та відображення їх в рішеннях ЄСПЛ, наданих для попереднього опрацювання

Приклад 43. Модероване обговорення допущених національними судами порушень у справах «Гонгадзе проти України» та «Сергій Шевченко проти України»

Приклад 44. Практичне завдання «Розмежування сфер дій статей Конвенції»

Приклад 45. Практичне завдання щодо застосування «трискладового тесту»

Приклад 46. Практичне завдання для роботи у групах на основі рішення ЄСПЛ за заявою № 25921/02

Приклад 47. Практичне завдання для роботи у малих групах на основі рішення ЄСПЛ за заявою № 20347/03

Приклад 48. Практичне завдання «Реалізація прав без дискримінації. Справа «Федорченко та Лозенко проти України»

Приклад 49. Практичне завдання «Право на повагу до сімейного життя»

Приклад 50. Практичне завдання щодо обшуку житла

Приклад 51. Справа про заборону направлення у відрядження менеджера логістичної компанії

Приклад 52. Практичне завдання для роботи в малих групах «Опрацювання рішень національних судів щодо застосування справи ЄСПЛ «Konstantin Markin проти Росії»

Приклад 53. Практичне завдання на сортування термінів: МГП/МКП, юридичних, політичних / загальноновживаних

Приклад 54. Практичне завдання «Міжнародні злочини. Співвідношення понять і концепцій загальнокримінальних злочинів та міжнародних злочинів» (із застосуванням кіл Ейлера та Венна)

Приклад 55. Обговорення положень Рекомендації № 33 «Загальна рекомендація по доступу жінок до правосуддя» (CEDAW/C/GC/33)

Приклад 56. Практичне завдання «Ефективний засіб правового захисту та практика ЄСПЛ щодо України: заповнення концептуальної таблиці»

Приклад 57. Індивідуальне завдання. Аналіз опрацьованих рішень ЄСПЛ

Приклад 58. Практичне завдання «Застосування статті 8 Конвенції та статті 1 Першого протоколу до Конвенції в адміністративному судочинстві: заповнення аналітичної схеми».

Показчик рішень ЄСПЛ

- «Акопян проти України» (Akopyan v. Ukraine) – С. 63, 64
 «Андрій Руденко проти України» (Andriy Rudenko v. Ukraine) – С. 54, 93
 «Антоненков та інші проти України» (Antonenkov and Others v. Ukraine) – С. 56, 57
 «Багієва проти України» (Bagiyeva v. Ukraine) – С. 65, 93, 126
 «Барбулеску проти Румунії» (Barbuleşky v. Romania) – С. 48
 «Басенко проти України» (Basenko v. Ukraine) – С. 126
 «Белоусов проти України» (Bielousov v. Ukraine) – С. 93
 «Бочан проти України» (Bochan v. Ukraine) – С. 20
 «Бочан проти України № 2» (Bochan v. Ukraine (№2)) – С. 20
 «Бурдов проти Росії» (Burdov v. Russia) – С. 77
 «ВАТ Нафтова компанія Юкос проти Росії» (ОАО Neftyanaya kompaniya YUKOS v. Russia) – С. 41
 «Велікода проти України» (Velikoda v. Ukraine) – С. 54
 «Волохи проти України» (Volokhy v. Ukraine) – С. 126
 «Гаріб проти Нідерландів» (Garib v. Netherlands) – С. 55, 60
 «Гарнага проти України» (Garnaga v. Ukraine) – С. 77, 83
 «Гарькавий проти України» (Har'kavyu v. Ukraine) – С. 20
 «Головань проти України» (Golovan v. Ukraine) – С. 102
 «Гонгадзе проти України» (Gongadze v. Ukraine) – С. 89
 «Гримковська проти України» (Grimkovskaya v. Ukraine) – С. 27, 40, 57, 58
 «Денісов проти України» (Denisov v. Ukraine) – С. 83
 «Де Томмазо проти Італії» (De Tommaso v. Italy) – С. 43, 44
 «Дземюк проти України» (Dzemyuk v. Ukraine) – С. 40, 57, 58
 «Дубецька та інші проти України» (Dubetska and others v. Ukraine) – С. 27, 44, 49, 57, 58
 «Заїченко проти України (№ 2)» (Zaichenko v. Ukraine (no. 2)) – С. 64, 65
 «Іван Панченко проти України» (Ivan Panchenko v. Ukraine) – С. 71, 72
 «Ігнатов проти Болгарії» (Ignatov v. Bulgaria) – С. 43, 60
 «Інтерсплав проти України» (Intersplav v. Ukraine) – С. 47, 50
 «Ірина Смірнова проти України» (Irina Smirnova v. Ukraine) – С. 83
 «Карпачова і Карпачов проти Росії» (Karpacheva and Karpachev v. Russia) – С. 43, 44
 «Кечко проти України» (Kechko v. Ukraine) – С. 54
 «Кіган проти Ірландії» (Keegan v. Ireland) – С. 57
 «Копланд проти Сполученого Королівства» (Copland v. the United. Kingdom) – С. 27, 48, 52, 63, 83
 «Корнєв і Карпенко проти України» (Kornev and Karpenko v. Ukraine) – С. 89
 «Котій проти України» (Kotiy v. Ukraine) – С. 53, 65
 «Кривіцька та Кривіцький проти України» (Kryvitska and Kryvitskyu v. Ukraine) – С. 34, 63, 64, 67, 68, 70, 93
 «Мамчур проти України» (Mamchur v. Ukraine) – С. 63, 67, 68, 83
 «Михайлюк та Петров проти України» (Mikhaulyuk and Petrov v. Ukraine) – С. 19, 20
 «Мосендз проти України» (Mosendz v. Ukraine) – С. 125
 «Надточій проти України» (Nadtochiy v. Ukraine) – С. 41

- «Нечипорук і Йонкало проти України» (*Nechiporuk and Yonkalo v. Ukraine*) – С. 20, 88, 102
- «Нікіфоренко проти України» (*Nikiforenko v. Ukraine*) – С. 56, 57
- «Німіц проти Німеччини» (*Niemietz v. Germany*) – С. 40, 41
- «Олександр Волков проти України» (*Oleksandr Volkov v. Ukraine*) – С. 67, 68 70
- «Олексій Овчинников проти Росії» (*Aleksey Ovchinnikov v. Russia*) – С. 63
- «Пантелеєнко проти України» (*Panteleyenko v. Ukraine*) – С. 19, 27, 54, 63, 64, 66, 89
- «Раду проти Республіки Молдова» (*Radu v. the Republic of Moldova*) – С. 27, 54, 83
- «Ратушна проти України» (*Ratushna v. Ukraine*) – С. 65
- «Рисовський проти України» (*Rysovskyy v. Ukraine*) – С. 47, 50, 51, 127
- «Родзевілло проти України» (*Rodzevillo v. Ukraine*) – С. 127
- «Селмуні проти Франції» (*Selmouni v. France*) – С. 77, 79
- «Сергій Шевченко проти України» (*Sergey Shevchenko v. Ukraine*) – С. 91
- «Серявін та інші проти України» (*Seryavin and Others v. Ukraine*) – С. 47, 50, 51, 54
- «Серков проти України» (*Serkov v. Ukraine*) – С. 47, 50, 54, 70, 71, 72, 73
- «С. та Марпер проти Сполученого Королівства» (*S. And Marper v. the United Kingdom*) – С. 27, 52
- «Сук проти України» (*Suk v. Ukraine*) – С. 47, 50, 54
- «Суриков проти України» (*Surikov v. Ukraine*) – С. 83
- «Суханов та Ільченко проти України» (*Sukhanov and Ilchenko v. Ukraine*) – С. 54
- «Сьорінг проти Сполученого Королівства» (*Soering v the United Kingdom*) – С. 77, 79
- «Тімішев проти Росії» (*Timishev v. Russia*) – С. 55, 60
- «Тросін проти України» (*Trosin v. Ukraine*) – С. 27
- «Україна-Тюмень» проти України» (*Ukraine-Tumen v. Ukraine*) – С. 47, 50, 51
- «Українська Прес-Група» проти України» (*Ukrainian Media Group v. Ukraine*) – С. 70
- «Фадєєва проти Росії» (*Fadeyeva v. Russia*) – С. 27, 57
- «Федоров і Федорова проти Росії» (*Fedorov and Fedorova v. Russia*) – С. 57
- «Федорченко та Лозенко проти України» (*Fedorchenko and Lozenko v. Ukraine*) – С. 106, 138
- «Фельдман проти України №2» (*Feldman v. Ukraine (№2)*) – С. 20
- «Фон Ганновер проти Німеччини» (*Von Hannover v. Germany*) – С. 77, 78
- «Хант проти України» (*Hunt v. Ukraine*) – С. 63, 67, 68, 70
- «Хаттон та інші проти Сполученого Королівства» (*Hatton and Others v. the United Kingdom*) – С. 57
- «Хлюстов проти Росії» (*Khlyustov v. Russia*) – С. 43, 60
- «Чірагов та інші проти Вірменії» (*Chiragov and Others v. Armenia*) – С. 93
- «Шчокін проти України» (*Shchokin v. Ukraine*) – С. 54
- «Яременко проти України» (*Yaremenko v. Ukraine*) – С. 89
- «Austin та інші проти Сполученого Королівства» (*Austin and Others v. the United Kingdom*) – С. 43. 44
- «Battista проти Італії» (*Battista v. Italy*) – С. 43
- «East/West Alliance Limited» проти України» (*East/West Alliance Limited» v. Ukraine*) – С. 47, 50, 126
- «Eweida та інші проти Сполученого Королівства» (*Eweida and Others v. The United Kingdom*) – С. 128
- «Hamalainen проти Фінляндії» (*Hamalainen v. Finland*) – С. 128
- «Konstantin Markin проти Росії» (*Konstantin Markin v. Russia*) – С. 75, 115, 116, 138
- «S.A.S. проти Франції» (*S.A.S. v. France*) – С. 128
- «Stamose проти Болгарії» (*Stamose v. Bulgaria*) – С. 43

